

Rijksinstituut voor Volksgezondheid
en Milieu
*Ministerie van Volksgezondheid,
Welzijn en Sport*

**Inventarisatie Nederlandse COVID-19
Onderzoeken:
Preventie en Zorg & Brede Maatschappelijke
vraagstukken**
Rapportage nr 8

Colofon

© RIVM 2020

Delen uit deze publicatie mogen worden overgenomen op voorwaarde van bronvermelding: Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu (RIVM), de titel van de publicatie en het jaar van uitgave.

Publicatiedatum: 5 november 2020

Maartje Harbers (auteur), RIVM
Tessa Hulshof (auteur), RIVM
Roline Schaink (auteur), RIVM
Herma Vermeulen (coördinatie), RIVM

Contact:
Herma Vermeulen
RIVM Centrum Gezondheid en Maatschappij
herma.vermeulen@rivm.nl

Dit is een uitgave van:
**Rijksinstituut voor Volksgezondheid
en Milieu**
Postbus 1 | 3720 BA Bilthoven
Nederland
www.rivm.nl

Inhoudsopgave

Inleiding — 7

1 Samenvatting van de resultaten — 9

- 1.1 Algemene bevolking, overkoepelende samenvatting — 11
- 1.2 Specifieke doelgroepen, overkoepelende samenvatting — 14
- 1.3 Verwachte resultaten de komende periode — 16

2 Kernboodschappen maart-september 2020 — 17

- 2.1 Kinderen en jongeren — 17
- 2.2 Ouderen — 17
- 2.3 Sport en bewegen — 18
- 2.4 Thuiswerken — 19

3 Bijlage 1: Samenvatting eerdere rapporten — 21

- 3.1 Samenvatting uit rapportage 7 (dd. 24-09-2020) — 21
- 3.2 Samenvatting uit rapportage 6 (dd. 31-08-2020) — 28
- 3.3 Samenvatting uit rapportage 5 (dd. 23-07-2020) — 35
- 3.4 Samenvatting uit rapportage 4 (dd. 02-07-2020) — 40
- 3.5 Samenvatting uit rapportage 3 (dd. 11-06-2020) — 45
- 3.6 Samenvatting uit rapportage 2 (dd. 25-05-2020) — 46

4 Bijlage 2: Gedetailleerde resultaten algemene Nederlandse bevolking — 49

- 4.1 Anxiety and depression symptoms, and lack of emotional support among the general population before and during the COVID-19 pandemic. A prospective national study on prevalence and risk factors — 49
- 4.2 Eenzaamheid voorkomen in een periode van social distancing (COVID-19) — 50
- 4.3 Gelderse impact studie: De gevolgen van COVID-19 voor Gelderland — 51
- 4.4 Corona Barometer — 57
- 4.5 Gedragswetenschappelijk onderzoek naar percepties, gedrag en welzijn van burgers tijdens de Corona pandemie: een dynamic cohort en interview studie — 61
- 4.6 Zorg op afstand dichterbij? Digitale zorg na de coronacrisis — 65
- 4.7 Organisatie van zorg op afstand in coronatijd — 66
- 4.8 Welbevinden ten tijde van corona. Eerste bevindingen op basis van een bevolkingsenquête uit juli 2020 — 68
- 4.9 De sociale staat van Nederland 2020 op hoofdlijnen. Kwaliteit van leven in onzekere tijden — 74
- 4.10 De heropening van de samenleving. De maatschappelijke impact van COVID-19 in Amsterdam, Den Haag, Rotterdam & Nederland — 78
- 4.11 Monitor Sport en corona — 81
- 4.12 Campagne-effectmonitor Alleen Samen — 84
- 4.13 Zicht op de samenleving in coronatijd. Eerste analyse van de mogelijke maatschappelijke gevolgen en implicaties voor beleid — 87
- 4.14 Verwachte gevolgen van corona voor de opvattingen en houdingen van Nederlanders — 93
- 4.15 Thuiswerken en werktijdspreiding: mogelijkheden en maatschappelijke gevolgen — 94
- 4.16 Onderzoek: Zomervakantie in coronatijd (2) — 96

- 4.17 Als er een vaccin is tegen corona willen 6 op de 10 dat hebben, de rest is
huiverig — 97
- 4.18 Maatschappelijke gevolgen van corona. Verwachte gevolgen van corona
voor de psychische gezondheid — 97
- 4.19 Maatschappelijke gevolgen van corona. Verwachte gevolgen van corona
voor scholing, werk en armoede — 100
- 4.20 Berichten uit een stille stad. De maatschappelijke impact van COVID-19 in
Den Haag — 102
- 4.21 Beweeggedrag van kinderen in tijden van corona — 105
- 4.22 Sport en bewegen in tijden van covid-19: Deelname & kijkgedrag
volwassenen maart-april 2020 — 107
- 4.23 Resultaten Flitspeiling: Werken in corona tijd — 109
- 4.24 De bedreigde stad; De maatschappelijke impact van COVID-19 op
Rotterdam — 110
- 4.25 Monitor: Acceptatie coronamaatregelen door burgers in Nederland — 113
- 4.26 Monitor: Behoeftes aan zorg en ondersteuning onder burgers in
coronatijd — 114
- 4.27 Eerste doordenking maatschappelijke gevolgen coronamaatregelen,
beleidssignalement — 115
- 4.28 Monitor: Beleving coronatijd en reacties op maatregelen — 115
- 4.29 Resultaten Namens Nederland. Tussenresultaten 13 mei 2020 — 117
- 4.30 Duivelse dilemma's ten tijde van COVID-19: Een empirisch onderzoek naar
de voorkeuren van Nederlanders voor versoepeling van de intelligente
lockdown — 117

- 5 Bijlage 3: Gedetailleerde resultaten specifieke doelgroepen — 119**
- 5.1 Impact of COVID-19 mitigation measures on the incidence of preterm
birth: a national quasi-experimental study — 119
- 5.2 COVID-19 en dakloosheid — 120
- 5.3 De corona-ervaringen van mantelzorgers met een migratie-achtergrond die
zorgen voor naasten met dementie — 123
- 5.4 Impact coronacrisis op mensen met ernstige psychische aandoeningen:
tweede meting — 124
- 5.5 Wat betekent corona voor u? Peilingen van de invloed van corona op het
leven van psychisch kwetsbare mensen en hun naasten — 126
- 5.6 Nivel Corona naasten onderzoek — 129
- 5.7 Gevolgen van de coronapandemie voor gezondheid, behandeling en
zelfmanagement van mensen met een chronische ziekte — 131
- 5.8 Ervaringen van mensen met een beperking en hun naasten met de
versoepeling van de coronamaatregelen — 131
- 5.9 Impact van de coronacrisis op werk en welzijn van professionals voor
psychische hulp — 133
- 5.10 Geluiden vanuit familie/naastenraden m.b.t. Corona. Uitkomsten van de
MIND-vragenlijst — 134
- 5.11 De cliëntenraad in tijden van Corona. Uitkomsten van de tweede MIND-
vragenlijst — 135
- 5.12 Follow-up corona-enquête onder zelfregie- en herstelinitiatieven — 137
- 5.13 Corona op Straat: opgehaalde lessen — 138
- 5.14 Effecten van sociale afstand op kwetsbare groepen in Nederland — 138
- 5.15 "Intens gelukkig dat ze weer bezoek mocht ontvangen". Ervaringen met de
verruiming van de bezoeksregeling in verpleeghuizen — 150
- 5.16 Kwetsbare groepen op de arbeidsmarkt — 152
- 5.17 COVID-19 in de gehandicaptensector: een ander verhaal over de gevolgen
van corona — 154

- 5.18 Hoe wordt uw leven weer leefbaar? Uitkomsten van de enquête over wat mensen met een beperking of chronische ziekte nodig hebben om (ook) profijt te hebben van versoepeling van de coronamaatregelen — 155
- 5.19 Mantelzorgers — 157
- 5.20 Kwetsbare gezinnen in tijden van Corona — 159
- 5.21 Beleidssignalement Maatschappelijke gevolgen coronamaatregelen: Mensen met een verstandelijke beperking — 162
- 5.22 Verslag Werkgroep Sociale Impact van de Coronacrisis — 163
- 5.23 De impact van sociale isolatie onder bewoners van verpleeg- en verzorgingshuizen ten tijde van het nieuwe coronavirus — 166
- 5.24 Impact of Social Isolation on Vulnerable Populations during COVID-19 — 167
- 5.25 Analyse van de gevolgen van de coronacrisis voor geestelijke gezondheidszorg. Wekelijkse rapportage: 19 mei 2020 (week 21) — 170
- 5.26 Eerste doordenking maatschappelijke gevolgen coronamaatregelen, beleidssignalement — 171
- 5.27 Corona monitor dak- en thuislozen. Ontwikkelingen en gevolgen met corona besmette daklozen in Nederland. — 172
- 5.28 Factsheet panel Psychisch Gezien. Eerste bevindingen van het vragenlijstonderzoek bij het panel Psychisch Gezien — 172
- 5.29 Casusregister Psychiatrie voor COVID-19 — 173

6 Bijlage 4: Toelichting RIVM onderzoeken — 175

Inleiding

De crisis rond COVID-19 roept veel (kennis)vragen op. Vragen die op korte termijn beantwoord moeten worden, maar ook vragen voor de meer langere termijn. De vragen gaan over vele verschillende terreinen zoals gezondheid, veiligheid, solidariteit, sociale zekerheid, etc.. ZonMw heeft het programma COVID-19 ingericht waar veel van deze vraagstukken bij elkaar komen en in onderzoeksprojecten worden beantwoord.

Het ministerie van VWS heeft het RIVM gevraagd om de resultaten uit COVID-19-gerelateerde onderzoeken op het terrein van preventie & zorg en brede maatschappelijke vraagstukken samenvattend in cyclische rapportages te bundelen, en duiding te geven aan de onderzoeksresultaten. Op basis van deze rapportages wordt toegewerkt naar één systematisch overzicht van de effecten en de impact van de coronacrisis en van de coronamaatregelen op het dagelijks leven van mensen, met extra aandacht voor specifieke doelgroepen. Het gaat om een groei-document waarin periodiek (om de paar weken) een overzicht wordt gepresenteerd van de nieuwste inzichten, en op termijn een totaalbeeld ontstaat van de maatschappelijke gevolgen. In de rapportage worden – indien relevant – vijf kernpunten uitgelicht die door de auteurs van deze rapportage als meest opvallend worden geacht. Het kan daarbij gaan om inzichten die nog niet eerder in deze rapportages zijn genoemd of om belangrijke signalen die uit de nieuwe onderzoeken naar voren komen.

Deze kennisintegratie komt mede tot stand in nauwe samenwerking met ZonMw en VWS.

Binnen het RIVM vindt samenwerking plaats met het team van de RIVM Corona Gedragseenheid, van de RIVM-kort cyclische rapportage indirecte effecten COVID-19 op zorg en gezondheid en met het team van de Corona-inclusieve VTV.

En uiteraard veel dank aan de meelezers en adviseurs bij deze rapportage: Johan Polder en Ilse Storm.

Leeswijzer

Dit is de achtste rapportage, gebaseerd op de ZonMw-inventarisatie van relevante COVID-19 onderzoeken (d.d. 26 oktober 2020). De resultaten van het corona gedragsonderzoek uitgevoerd door RIVM, GGD GHOR Nederland en de 25 GGD'en zijn aan deze rapportage toegevoegd.

De resultaten van de nieuw toegevoegde COVID-19 onderzoeken zijn beknopt weergegeven in de samenvatting (rapportage 8). Tevens zijn kernboodschappen van onderzoeksresultaten uit de periode maart-september opgenomen. In bijlage 1 zijn de samenvattingen van resultaten van de eerdere onderzoeken weergegeven (rapportage 1 t/m 7). Gedetailleerde informatie per onderzoek is opgenomen in bijlage 2 en 3, waarbij de nieuwe informatie te herkennen is aan de zwarte teksten. In bijlage 4 een toelichting op aanpalende RIVM onderzoeken.

Belangrijke kanttekeningen bij het lezen van de rapportage zijn de volgende:

Vanaf 14 oktober 2020 hebben we te maken met een gedeeltelijke lockdown en de daarbij behorende verscherpte maatregelen. Met ingang van 4 november zijn deze nog verder aangescherpt. De onderzoeksresultaten in deze rapportage gaan over situaties van enige tijd geleden (maart-september) en geven dus een ander tijdbeeld weer. Echter, de maatschappelijke impact is niet minder geworden. Mede met oog op toekomstige versoepeling van maatregelen zijn ook inzichten van een paar maanden geleden relevant om kennis van te nemen.

Deze kennisintegratie is een groeidocument waarin het RIVM periodiek de resultaten presenteert van de verschillende COVID-19-gerelateerde onderzoeken. Zo ontstaat op termijn een totaalbeeld van de maatschappelijke gevolgen van de COVID-19-epidemie in Nederland. De inhoud van deze rapportage is gebaseerd op de beschikbare resultaten zoals weergegeven in de betreffende onderzoeksrapporten. De mate van gedetailleerdheid en onderbouwing van de resultaten verschilt per onderzoeksrapport. Eventuele aanbevelingen die in de overkoepelende en gedetailleerde samenvattingen worden gegeven, zijn aanbevelingen uit de opgenomen rapporten.

De negende rapportage is gepland voor januari 2021.

Overzicht eerdere rapportages:

Inventarisatie Nederlandse COVID-19 Onderzoeken: Preventie en Zorg & Brede Maatschappelijke vraagstukken.

Rapportage nr. 1, 15-05-2020
Rapportage nr. 2, 29-05-2020
Rapportage nr. 3, 11-06-2020
Rapportage nr. 4, 02-07-2020
Rapportage nr. 5, 23-07-2020
Rapportage nr. 6, 31-08-2020
Rapportage nr. 7, 24-09-2020

De rapportages staan vanaf nr. 7 op de RIVM website.

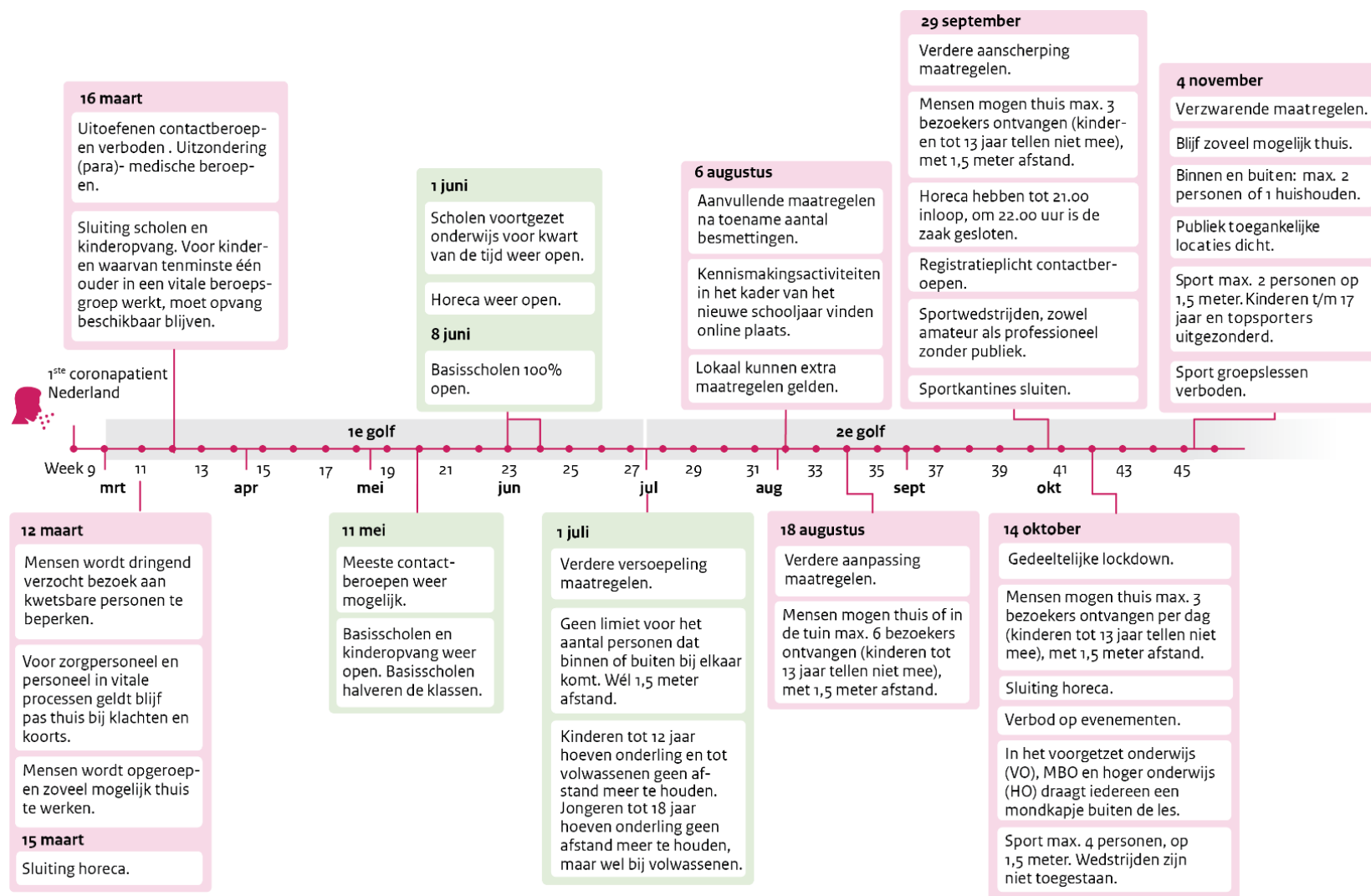
Zie ook <https://www.rivm.nl/coronavirus-covid-19/onderzoek/preventie-zorg-maatschappij>

1 Samenvatting van de resultaten

In deze achtste rapportage (gebaseerd op de ZonMw-inventarisatie van relevante COVID-19 onderzoeken d.d. 26 okt. 2020) besteden we aandacht aan de gevolgen van de coronacrisis voor de mentale gezondheid, zorgen over werk en inkomen, sociale contacten, het gebruik van e-health en de effecten op gedrag en draagvlak voor de maatregelen. De rapportage bevat nieuwe resultaten over specifieke doelgroepen als vroeggeboren baby's, mensen die dakloos zijn, mantelzorgers met een migratieachtergrond en GGZ-cliënten. De beschrijving van de onderzoeksresultaten is opgesplitst naar bevindingen gericht op de algemene bevolking en op specifieke doelgroepen.

Tevens blikken we in deze rapportage samenvattend terug op de verzamelde onderzoeksresultaten (periode maart-september) gericht op kinderen en jongeren, ouderen, sport en bewegen en thuiswerken. Deze worden gepresenteerd als kernboodschappen (zie hoofdstuk 2). De keuze voor deze doelgroepen en thema's is op verzoek van VWS.

Om de resultaten van de verschillende COVID-19-onderzoeken goed te kunnen duiden is het relevant ze te plaatsen in de context van de geldende maatregelen op het moment van onderzoek. In Nederland zijn sinds 12 maart 2020 verschillende maatregelen genomen tegen de verspreiding van het coronavirus. Vanaf mei is begonnen met het versoepelen van de maatregelen, terwijl per eind augustus weer strengere adviezen golden, sinds half oktober een gedeeltelijke lockdown van kracht is, met vanaf 4 november verzwarende maatregelen. Figuur 1 geeft een actuele tijdlijn weer met daarin belangrijke maatregelen ten tijde van de COVID-19-pandemie.

Figuur 1: Tijdlijn selectie van belangrijke gebeurtenissen en maatregelen COVID-19 epidemie in Nederland, samengesteld op basis van informatie van de Rijksoverheid (<https://www.rijksoverheid.nl>), RIVM

1.1 Algemene bevolking, overkoepelende samenvatting

Mentale gezondheid en zorgen over werk en inkomen

Aan het begin van de eerste coronagolf in maart 2020 vertoonden ongeveer evenveel volwassenen (circa 17%) milde tot ernstige symptomen van angst en depressiviteit als vier maanden vóór de eerste golf in november 2019. Wel hadden specifieke groepen tijdens de eerste coronagolf een verhoogd risico op ernstige angst- en depressiviteitssymptomen. Dit betreft werkzoekenden, studenten, mensen die voor het huishouden zorgen en mensen met hartproblemen. Ook het aandeel mensen die weinig of geen emotionele sociale steun vanuit de eigen omgeving kregen, was in maart 2020 gelijk aan november 2019 (circa 20%). Vooral mensen die voor het huishouden zorgen en mensen met hartproblemen en diabetes ervoeren in maart 2020 vaker een gebrek aan emotionele steun vergeleken met respectievelijk werkenden en mensen zonder deze klachten (Onderzoeksgroep bestaande uit o.a. CentERdata¹).

Uit het landelijke vragenlijstonderzoek naar gedrag en welbevinden (RIVM, GGD GHOR Nederland en de 25 GGD'en²) en twee regionale studies in Gelderland (Kieskompas³) en Noord-Nederland (Lifelines⁴) blijkt dat het psychisch welbevinden afgelopen zomer, aan de vooravond van de tweede golf aanzienlijk was verbeterd vergeleken met het begin van de coronauitbraak. Tussen half april en half juli nam het aantal mensen met mentale klachten in Nederland af (RIVM, GGD GHOR Nederland en de 25 GGD'en). De studie in Gelderland laat zien dat het aantal Gelderlanders dat negatieve psychische en sociale gevolgen van het coronavirus ervaart, begin september aanzienlijk lager is dan in april (Kieskompas). Uit de studie in Noord-Nederland blijkt dat de mentale gezondheid eind juni was verbeterd ten opzichte van half maart. Wel verslechterde de mentale gezondheid in Noord-Nederland gedurende de zomermaanden weer, maar deze was eind augustus nog aanzienlijk beter dan half maart (Lifelines). Ook in het landelijke vragenlijstonderzoek bleken mentale klachten waaronder somberheid, stress en angst tussen half juli en 19-23 augustus weer licht toegenomen en deze trend zette in de meest recente peiling van 30 september tot 4 oktober door (RIVM, GGD GHOR Nederland en de 25 GGD'en).

Het aandeel Gelderlanders dat het virus (heel) bedreigend noemt voor de eigen inkomsten en de economische situatie in Nederland is iets afgenomen tussen half april en begin september (Kieskompas). In Noord-Nederland namen de zorgen om baanverlies iets af tussen half maart en eind juli, maar deze waren eind augustus weer licht gestegen (Lifelines). De resultaten uit Gelderland bevestigen nogmaals het beeld dat vooral jongeren, praktisch geschoolden en mensen die (zeer) moeilijk kunnen rondkomen, een flexibel dienstverband hebben, of als zelfstandige werken, kwetsbaar zijn voor inkomens- en baanverlies (Kieskompas).

¹ CentERdata. Tilburg University's Network on Health and Labor (NETHLAB), Fonds Slachtofferhulp, Tilburg School of Economics and Management, van Loon Crisis Stress Trauma, NIVEL. Anxiety and depression symptoms, and lack of emotional support among the general population before and during the COVID-19 pandemic. A prospective national study on prevalence and risk factors.

² RIVM, GGD GHOR Nederland en de 25 GGD'en. Gedragswetenschappelijk onderzoek naar percepties, gedrag en welzijn van burgers tijdens de Corona pandemie: een dynamic cohort en interview studie

³ Kieskompas. Gelderse impact studie: De gevolgen van COVID-19 voor Gelderland.

⁴ Lifelines. Corona Barometer.

De toegenomen zorgen over baanverlies en de verslechterende mentale gezondheid gedurende de zomermaanden vallen samen met een periode waarin het aantal gemelde besmettingen, na een dal begin juli, weer gestaag is toegenomen. Door deze toename zijn in augustus ook aanvullende maatregelen genomen (zie figuur 1). In september was het aantal besmetting verder toegenomen en in lijn hiermee, zijn in de periode tussen 19-23 augustus en 30 september-4 oktober meer mensen zich zorgen gaan maken over het coronavirus (van 44% naar 51%) en schatten mensen de kans om zelf besmet te raken hoger in (van 10% naar 18%) (RIVM, GGD GHOR Nederland en de 25 GGD'en).

Eenzaamheid en sociale contacten

Eenzaamheid lijkt tijdens de coronacrisis te fluctueren. Tussen oktober 2019 en mei 2020 nam eenzaamheid gemiddeld licht toe (Tilburg University⁵). Het vragenlijstonderzoek van RIVM, GGD GHOR Nederland en de 25 GGD'en laat zien dat half april 71% van de deelnemers zich enigszins of sterk eenzaam voelt. Dit nam gestaag af naar 47% in juli 2020. Vervolgens nam eenzaamheid tot begin oktober weer licht toe. Omdat in de twee onderzoeken eenzaamheid op verschillende manieren is gemeten, kan de mate van eenzaamheid niet worden vergeleken. Uit het onderzoek van Tilburg University blijkt dat mensen die zich tijdens de coronacrisis eenzaam voelden, toen ook minder zelfvertrouwen en levenstevredenheid hadden dan mensen die zich niet eenzaam voelden.

Uit hetzelfde onderzoek blijkt tevens dat mensen tijdens de coronacrisis minder sociaal contact hadden, met name met vrienden, familieleden (buiten het eigen huishouden) en mensen die iets verder weg staan. Ongeveer de helft gaf aan dat zij geen verschil ervaarden in vergelijking met voor de crisis in de hoeveelheid en de kwaliteit van het contact. Afname van de hoeveelheid contact en afname in de ervaren kwaliteit van dat contact hangt volgens het onderzoek samen met een toename van eenzaamheid.

Hoewel het face-to-face contact is afgenomen, hebben mensen meer op andere manieren contact, bijvoorbeeld via (video)bellen en privé-tekstberichten (bv. via WhatsApp). Ook gingen meer dan 60% van de panelleden meer naar buiten en andere dingen doen zoals klussen aan het huis en TV kijken om met de verandering van sociaal contact om te gaan. Mensen die zulke 'coping strategieën' gebruikten, voelden zich minder eenzaam. Een hogere leeftijd hing niet direct samen met eenzaamheid, maar wel met het minder gebruiken van face-to-face contact, bellen, privé tekstberichten en online communities. De ervaren kwaliteit van sociaal contact was wel positiever bij oudere mensen.

E-health tijdens coronapandemie

Ook de contactvormen tussen zorgverleners en patiënten zijn sinds de coronacrisis veranderd. Volgens onderzoek van het Nivel⁶ gaf 98% van de huisartsen-praktijken aan gebruik te maken van één of meerdere vormen van e-health. Ruim twee derde (70%) van de praktijken gebruikten drie of meer e-health-toepassingen. Het gaat dan om bijvoorbeeld e-consult, beeldbellen, teleconsultatie, telemonitoring of herhaalrecepten. Het e-

⁵ Tilburg University. Eenzaamheid voorkomen in een periode van social distancing (COVID-19).

⁶ Nivel. Organisatie van zorg op afstand in coronatijd.

consult (84%) en online recepten aanvragen (87%) werden door de meeste praktijken ingezet. Hoewel een groot deel van de huisartsen-praktijken momenteel e-health toepassingen inzet, denkt slechts 32% van de praktijken het e-consult ook te blijven inzetten na de pandemie. Voor andere e-health toepassingen ligt dit percentage nog lager.

In een andere peiling van het Nivel wordt naar het gebruik van digitale toepassingen in de zorg door de Nederlandse bevolking gekeken. Ruim de helft van de Nederlanders (55%) is tijdens de coronapandemie meer gebruik gaan maken van digitale manieren van communicatie met een zorgverlener (huisarts, fysiotherapeut, apotheek). Het contact met de zorgverlener vond vooral telefonisch plaats. Hoewel de zorgvraag dus veelal digitaal werd beantwoord door de hulpverleners rapporteerden de meeste respondenten dat de zorgvraag voldoende beantwoord was.

Uit een rapport van de Raad voor Volksgezondheid en Samenleving (RVS)⁷ blijkt dat niet alleen bij huisartsen, maar ook bij medisch specialistische zorg en de GGZ het (beeld)bellen fors toegenomen is tijdens de coronacrisis. In de langdurige zorg, gehandicaptenzorg en het sociaal domein is beeldbellen ook meer ingezet, maar minder wijdverspreid dan in andere sectoren. Veel zorg en ondersteuning en bijvoorbeeld het stellen van indicaties lijkt stopgezet als deze niet fysiek konden plaatsvinden.

Bij de digitalisering van de zorg tijdens de coronacrisis ging het vooral om een opschaling van bestaande digitale zorgvormen, terwijl vernieuwende vormen, zoals een virtueel revalidatieprogramma en digitale platforms voor coronapatiënten, beperkt bleven tot plekken waar er tijd, aandacht en ervaring was om dit op te zetten. Hoewel de ervaringen met digitale zorg wisselend zijn, blijkt uit een raadpleging van de RVS onder burgers en professionals dat 70% de mogelijkheden van digitale zorg in de toekomst wil behouden naast de reguliere zorg.

Gedragmaatregelen: gedrag en draagvlak

Het draagvlak voor de maatregelen gericht op het verminderen van (fysiek) nabije contacten is onverminderd hoog is en neemt na de peiling van medio juni zelfs iets toe. Het draagvlak voor testen bij klachten is echter tussen 19-23 augustus en 30 september-4 oktober afgenomen, maar nog altijd relatief hoog (van 83 naar 76%). Mensen zien deze maatregel als wat minder effectief (van 86 naar 79%) en ook vinden minder mensen het (heel) makkelijk om zich te laten testen bij klachten (van 75 naar 64%). Deelnemers zijn kritischer geworden over de manier waarop de overheid de coronacrisis aanpakt. Zo is er vergeleken met het voorjaar een forse daling in het aantal deelnemers dat denkt dat de overheid alle benodigde informatie gebruikt (van 73% begin mei naar 58% nu), de belangrijke personen betreft (van 83 naar 70%), en besluiten goed toelicht (79% in mei naar 57% nu) (RIVM, GGD GHOR Nederland en de 25 GGD'en).

⁷ Raad voor Volksgezondheid & Samenleving (RVS). Zorg op afstand dichterbij? Digitale zorg na de coronacrisis.

Samenvattend:

De crisis duurt nu al meer dan een half jaar en de impact op de samenleving wordt meer en meer zichtbaar en voelbaar. Inmiddels zit Nederland in de tweede golf. Niet alleen het aantal besmettingen, maar ook het aantal ziekenhuis- en IC-opnames en de sterfte zijn aanzienlijk toegenomen. Sinds half oktober is een gedeeltelijke lockdown van kracht (zie figuur 1). Dit kan mogelijk leiden tot een verdere verslechtering van de mentale gezondheid en een toename van zorgen over baan- en inkomensverlies. De verdere toename van mentale klachten in de meest recente peiling (30 september – 4 oktober) van het vragenlijstonderzoek van het RIVM, GGD GHOR Nederland en de 25 GGD'en is hier mogelijk al een voorbode van.

Het gebruik van e-healthtoepassingen is toegenomen, terwijl vernieuwende vormen vooralsnog beperkt blijven. Een groot deel van de professionals wil in de toekomst de mogelijkheden voor digitale zorg behouden, maar ziet dit niet als volwaardige vervanging voor fysieke zorg.

Mensen worden kritischer over de manier waarop de overheid de coronacrisis aanpakt en erover communiceert. Het draagvlak voor het testen bij klachten is licht afgenomen.

1.2 Specifieke doelgroepen, overkoepelende samenvatting

De afgelopen periode zijn onderzoeksresultaten beschikbaar gekomen over de effecten van de coronamaatregelen op vroeggeboorte en op mantelzorgers met een migratie achterstand. Ook over mensen die dakloos zijn en GGZ-clienten zijn nieuwe resultaten gepubliceerd.

Vroeggeboren baby's

Voor een specifieke groep hebben de coronamaatregelen mogelijk juist een gunstig effect. Na de eerste coronamaatregelen op 9 maart zijn in Nederland namelijk significant minder baby's te vroeg ter wereld gekomen. In totaal nam het aantal vroeggeboorten na 9 maart met 15 tot 23% af, vooral bij baby's die acht tot twee weken te vroeg geboren werden (Erasmus MC⁸). De resultaten van het onderzoek kunnen helpen bij het vinden van nieuwe mogelijkheden om vroeggeboorte te voorkomen. Dat is relevant omdat niet alleen extreem prematuur geboren baby's maar ook baby's die na 32 tot 37 weken worden geboren hun eerste levensjaren veel gezondheidsproblemen ervaren.

Er is nog veel onzekerheid over de oorzaak van de daling. Het feit dat de daling vooral vanaf 9 maart te zien was, wijst op een rol van betere handhygiëne en het stoppen met handen schudden. Hierdoor worden zwangere vrouwen minder aan ziekteverwekkers blootgesteld die tot intra-uterine infectie kunnen leiden en uiteindelijk tot vroeggeboorte. Het is echter ook niet uit te sluiten dat de afname van vroeggeboortes het gevolg is van veranderingen in het zorgaanbod (verloskundig handelen) en de zorgvraag ten gevolge van corona, omdat een deel van de vroeggeboorten een gevolg is van medisch ingrijpen, bijvoorbeeld bij zorgen om de gezondheid van moeder en/of kind. Ook meer rust en een betere luchtkwaliteit door de lockdown spelen mogelijk een rol (Erasmus MC).

⁸ Erasmus MC. Impact of COVID-19 mitigation measures on the incidence of preterm birth: a national quasi-experimental study.

Daklozen

Uit onderzoek van de Nederlandse Straatdoktersgroep samen met Radboud UMC⁹ blijkt dat de coronacrisis voor dakloze mensen een aantal negatieve gevolgen had. Zo had 45% van de 67 geïnterviewde daklozen in acht steden minder geld vanwege de crisis en veranderde voor ruim de helft van hen het contact met vrienden, familie en met mensen op straat, vaak in negatieve zin. Volgens dakloze mensen werden afspraken door relatief veel hulpverleners en instanties afgezegd, variërend van 44% door straatdokters of verpleegkundigen tot 75% door instellingen voor beschermd wonen.

Ongeveer 70-75% van de daklozen gaf aan dat de lichamelijke en psychische gezondheid redelijk tot prima was. Een vijfde tot een derde had tussen maart en september ten opzichte van de periode ervoor (veel) meer last van psychische klachten, zoals somberheid, angstigheid of stressgevoelens.

Volgens vier van acht geïnterviewde straatdokters is de kwaliteit van de door hen geboden zorg achteruitgegaan, onder meer doordat de zorg minder toegankelijk was. Dagbesteding en dagopvang werden veelal gesloten en ook de overige ketenzorg werd minder tot niet toegankelijk. Hierdoor vond uitstel van zorg plaats en was er minder doorstroom in de opvang.

Al met al is het COVID-19-virus tussen maart en september 2020 niet wijdverspreid onder dakloze mensen. Volgens onderzoek onder straatdokters uit negen steden is 8% van 376 patiënten positief getest. Alle straatdokters verbazen zich over het lage aantal (verdachte) COVID-19 patiënten onder dakloze mensen. Waarom ze zich hierover verbazen wordt uit het rapport niet duidelijk. Wel komt uit het onderzoek naar voren dat daklozen zich meestal of altijd aan de coronamaatregelen hielden en er ook in korte tijd extra opvang- en quarantaineplekken zijn geregeld. Dit heeft wellicht bijgedragen aan de lage aantallen.

GGZ-cliënten

Uit een peiling van het Trimbos-instituut¹⁰ onder volwassenen met ernstige psychische klachten, gehouden in juni/juli, blijkt dat de situatie langzaam terugkeert naar die van vóór de coronacrisis. In juni/juli gaven panelleden een 6,1 voor hun kwaliteit van leven. Dit is een significante stijging ten opzichte van april (5,7), maar het is nog steeds lager dan vorig jaar (6,3).

Panelleden maken zich in juni/juli in vergelijking met april minder zorgen over de coronacrisis en ook het gevoel van sociale isolatie is licht gedaald. De meerderheid (85%) voelt zich nog steeds matig tot heel erg eenzaam, dit is vergelijkbaar met hoe het was vóór de coronacrisis (in 2019). Ook de ervaren toename van psychische klachten is over het algemeen ten opzichte van vorig jaar niet verslechterd. Maar juist degenen die zich al minder goed voelden, gingen achteruit. Dagstructuur is nog wel een belangrijk probleemgebied. Slechts 48% gaf aan voldoende structuur te hebben in hun dag, terwijl dit voor corona nog 75% was.

⁹ Nederlandse Straatdoktersgroep i.s.m. Radboud UMC. COVID-19 en dakloosheid.

¹⁰ Trimbos-instituut. Impact coronacrisis op mensen met ernstige psychische aandoeningen: tweede meting.

Bij een op de vijf panelleden is de hoeveelheid contact met professionele begeleiding sinds de coronacrisis minder en vaak is ook de vorm van het contact veranderd (van face-to-face naar beeldbellen). De cliënten met wie is overlegd over de vorm van de hulpverlening en waarbij met hun wensen rekening is gehouden, geven de hulpverlening gemiddeld een hoger rapportcijfer (7,6) dan degenen waar niet mee is overlegd (6,3).

Mantelzorgers met migratieachtergrond

In een onderzoek van Pharos¹¹, uitgevoerd in de periode half april t/m half juni kwam naar voren dat mantelzorgers van patiënten met dementie met een migratieachtergrond stress, angst, eenzaamheid en verdriet ervaren. De maatregelen om het coronavirus tegen te gaan werden door de instellingen te generiek nageleefd. Hierdoor werd maatwerk rondom de zorgverlening vaak onmogelijk. De mogelijkheid om bijvoorbeeld naasten op afspraak achter glas te bezoeken was geen succes omdat dit erg verwarrend voor de naasten was. Persoonsgerichte zorg is van belang bij migranten met dementie om onrust te voorkomen. De mantelzorgers zijn hierbij onmisbaar, zij vormen de verbinding tussen de naaste met dementie en de zorgverleners (bijv. ivm taalbarrière). De samenwerking tussen mantelzorgers en zorgverleners raakt door de maatregelen uit balans waardoor mantelzorgers extra zwaar worden belast. Het gebruik van technologische hulpmiddelen maakt de communicatie tussen mantelzorgers en hun naaste dan wel de zorgverlener makkelijker. Dit vraagt wel de aanwezigheid van een deskundig en ondersteunend persoon, die niet altijd beschikbaar is.

Samenvattend:

Naast negatieve effecten van de coronamaatregelen op gezondheid en welbevinden, lijken er ook enkele positieve effecten te zijn. Zo is het aantal vroeggeboorten in het voorjaar gedaald. Een onderbouwde verklaring voor deze daling is er nog niet. Het is opmerkelijk dat de daling al vanaf 9 maart zichtbaar was toen de hygiënemaatregelen van kracht werden.

Een ander opvallend punt is dat tegen de verwachting in het aantal besmette daklozen relatief laag is. Dit zou kunnen komen door de tijdelijke toename van het aantal opvangplaatsen tijdens de eerste golf.

Toch zijn ook de negatieve effecten duidelijk zichtbaar bij specifieke doelgroepen: zoals bij mantelzorgers en ouderen met dementie en migratie achtergrond. Persoonsgerichte zorg is bij deze groep essentieel maar door de coronamaatregelen veel moeilijker te geven.

1.3 Verwachte resultaten de komende periode

De eerste volgende rapportage verschijnt in januari 2021. Het is nu nog niet bekend welke resultaten, naast de 8^e ronde vragenlijst van RIVM, GGD GHOR Nederland en de 25 GGD'en inzake gedrag en welbevinden, de komende periode nog meer te verwachten zijn.

¹¹ Pharos Expertisecentrum Gezondheidsverschillen. De corona-ervaringen van mantelzorgers met een migratie-achtergrond die zorgen voor naasten met dementie.

2 Kernboodschappen maart-september 2020

In dit hoofdstuk bundelen we de onderzoeksresultaten (periode maart-september) voor kinderen en jongeren, ouderen, sport en bewegen en thuiswerken; dit op verzoek van VWS. Uit de verzamelde informatie (zie ook rapportages 1 t/m 7) komen onderstaande kernboodschappen naar voren. Zo ontstaat een beeld van de impact van de coronacrisis voor deze doelgroepen en thema's gedurende het afgelopen half jaar.

2.1 Kinderen en jongeren

Kinderen en jongeren zijn tijdens de coronacrisis minder gaan bewegen, met name kinderen in het basisonderwijs. En dit terwijl bewegen van groot belang is voor de lichamelijke en mentale gezondheid.

Leerlingen en studenten die thuis niet de faciliteiten en/of de nodige ondersteuning hebben voor online onderwijs, lopen een groter risico op achterstanden. Mbo-studenten ontwikkelen minder praktijkvaardigheden en worden minder gestimuleerd om te gaan werken door het wegvallen van stages, leerwerktrajecten en practica.

Door toenemend baan- en inkomensverlies onder volwassenen, zal de armoede onder de bevolking toenemen en daarmee ook de armoede onder kinderen. Dit geldt met name voor kinderen uit eenoudergezinnen en uit grote migrantengezinnen. De armoede beperkt weer de mogelijkheden voor thuisonderwijs van deze kinderen en treft hen ook op tal van andere terreinen.

Jongeren ervaren het virus het minst bedreigend voor hun gezondheid, maar de coronamaatregelen hebben een grote psychologische en sociale impact op hen. De coronamaatregelen grijpen in op hun ontwikkeling naar zelfredzaamheid en identiteitsvorming. Jongeren maken zich ook meer zorgen over hun financiën dan voor de coronacrisis en ervaren meer financiële stress. Hun achterstand op de arbeidsmarkt loopt verder op.

In multi-probleemgezinnen kan door de crisis en de noodzaak om veel thuis te zijn de druk op ouder-kindrelaties toenemen met mogelijk kindermishandeling als gevolg. Naar verwachting zal het aantal multi-probleemgezinnen (nu 100.000) groeien door de huidige crisis. Van de kinderen in kwetsbare gezinnen ervaart 33% meer spanningen en stress in huis, maar geen van deze kinderen voelt zich onveilig.

2.2 Ouderen

De coronacrisis heeft grote gevolgen voor ouderen. Door de coronamaatregelen staat bij zowel thuiswonende ouderen als bewoners van verpleeg- en verzorgingshuizen de kwaliteit van leven onder druk. Ouderen, thuis en in het verpleeghuis zijn bang te sterven zonder afscheid te kunnen nemen van hun dierbaren.

Het overgrote deel van de ouderen is tijdens de eerste coronagolf zelf niet ziek geweest door corona of was ziek met milde klachten. Wel hebben verschillende ouderen aangegeven dat hun gezondheid achteruitgaat

doordat zij niet meer fysiek en mentaal geprikkeld worden. Door de sluiting van dagbesteding en het wegvallen van vrijwilligerswerk en mantelzorgtaken zoals op de kleinkinderen passen, ervoeren ze minder zingeving. Verder nam de eenzaamheid onder ouderen toe toe, vooral emotionele eenzaamheid, dat wil zeggen het missen van een hechte of betekenisvolle band met een ander.

Na het instellen van het bezoekverbod en het stopzetten van (groeps)activiteiten die bijdragen aan een zinvolle daginvulling en mogelijkheden voor sociaal contact, verslechterde de gezondheid, de kwaliteit van leven en het psychisch welbevinden van de bewoners van verzorgings- en verpleeghuizen. Ook nam hun eenzaamheid toe. Er is behoefte aan maatwerk om deze nadelige gevolgen te beperken. Dit vraagt om een zorgvuldige afweging tussen de noodzakelijke hulp, de sociale contacten en de risico's op extra besmettingen, waarbij het belang van die sociale contacten voor de gezondheid en de kwaliteit van leven zwaar zou moeten meewegen. De eerste ervaringen met de verruiming van de bezoekmogelijkheden vanaf 11 mei zijn overwegend positief. Wel is er een grote variatie in bezoekprotocollen en kost het organisaties veel menskracht om de bezoeksregeling vorm te geven.

Door de COVID-19 maatregelen neemt de ongelijkheid toe, zowel tijdens de beperkingen als tijdens de versoepelingen. Ook kreeg een klein aantal ouderen, met relatief veel 80-plussers en alleenwonenden, niet de benodigde hulp. De ongelijkheid wordt versterkt doordat niet alle ouderen gebruik kunnen maken van digitale communicatiemiddelen en die ook geen volwaardig alternatief vormen voor fysiek contact, zeker bij dementerende ouderen.

Informatie die vanuit de overheid gegeven wordt, is niet voor iedereen toegankelijk door het taalgebruik en verwijzingen naar websites. Taalbarrières spelen een belangrijke rol bij ouderen met een migratieachtergrond, vooral waar mantelzorgers hun rol als vertaler en belangenbehartiger tussen de zorg en hun naaste door de maatregelen niet goed kunnen vervullen.

2.3 Sport en bewegen

Het is algemeen bekend dat genoeg bewegen en sporten belangrijk is voor een goede fysieke en mentale gezondheid. De termen worden door elkaar gebruikt. Als er gesproken wordt over alleen 'sport' of alleen 'bewegen' dan wordt uitsluitend die term bedoeld.

Over het algemeen zijn volwassenen minder gaan bewegen tijdens de coronacrisis. Beweegactiviteiten zoals het wandelen en fietsen naar het werk en het lunchwandelen is sterk afgenomen. Maar door het wegvallen van woon-werkverkeer heeft een deel meer tijd om (individueel) te sporten en te bewegen. Ook bij kinderen is er een afname te zien. Deze is vooral zichtbaar bij kinderen in de basisschoolleeftijd (5-12 jaar). Het zijn vooral de kinderen die al matig bewogen (de tussengroep) die door de crisis nog minder zijn gaan bewegen.

De 'sport' wordt door de coronacrisis geraakt op allerlei vlakken. Bijvoorbeeld het afgelasten van (top)sportevenementen, sportverenigingen

die hun leden verliezen maar ook topsporters en hun begeleidende staf die zowel fysiek, mentaal als financieel geraakt worden.

2.4 Thuiswerken

Sinds 12 maart 2020 worden Nederlanders opgeroepen om zo mogelijk thuis te werken. Sindsdien heeft het thuiswerken een vlucht genomen. Het thuiswerken heeft voordelen, maar brengt ook risicofactoren met zich mee. Voordelen zijn meer flexibiliteit, autonomie, productiviteit en werktevredenheid. Door het wegvallen van reistijd naar het werk, hebben thuiswerkers meer tijd over voor andere dingen, zoals sporten. Risicofactoren voor thuiswerken zijn een diffuse scheiding van werk en privé, overwerk, gebrek aan structuur en sociale isolatie. Volgens het SCP zijn deze nadelen tijdens de coronacrisis meer aan de orde dan de voordelen.

Het combineren van thuiswerken en ouderschap (inclusief eventueel thuisonderwijs) zorgt vaak voor negatieve gevolgen: het steeds switchen tussen thuis(onderwijs) en werk leidt tot inefficiënt werken. Vrouwen kunnen naar verwachting minder uren werken dan mannen vanwege zorgtaken. In kwetsbare gezinnen vormt de combinatie van thuiswerken en ouderschap een risicofactor voor geweld en conflict in het gezin.

Het thuiswerken tijdens de coronacrisis heeft bestaande verschillen tussen laag- en hoogopgeleiden vergroot. In april en mei daalde het aantal gewerkte uren voor laagopgeleiden met 21%, wat meer is dan voor middelbaar (13%) en hoogopgeleiden (10%). Dit komt niet alleen door het thuiswerken, maar ook doordat zij vaker werken in een sector die kromp of moest sluiten of waarin thuiswerken minder goed kan.

Tot zover de terugblik op de resultaten van de kennisintegratie van maart tot september. We beseffen dat inmiddels de tweede golf alle aandacht opeist, en ook dat de gekozen groepen en thema's een beperkte selectie zijn. In een latere kennisintegratie zullen ook kernboodschappen over andere thema's en doelgroepen worden opgenomen, en streven we met de dan weer nieuwere inzichten naar een zo compleet mogelijk beeld.

3 Bijlage 1: Samenvatting eerdere rapporten

3.1 Samenvatting uit rapportage 7 (dd. 24-09-2020)

Kernpunten

- De coronacrisis maakt kwetsbaarheden in de samenleving beter zichtbaar omdat problemen als gevolg van de crisis zich opstapelen bij bepaalde bevolkingsgroepen. Zoals verlies van baan en inkomsten en minder psychisch welbevinden bij mensen met een flexibel dienstverband en/of gezondheidsproblemen.
- De aanvankelijke verbetering in psychische gezondheid en het welbevinden van mensen na de periode van de lockdown lijkt zich niet door te zetten. Half augustus gaf een vijfde van de bevolking aan zich angstiger, gestrester en somberder te voelen dan voor de coronamaatregelen. Het niveau van welbevinden en psychische gezondheid is nog steeds lager dan in voorgaande jaren. Op termijn kan dit leiden tot een stijging van de vraag naar voorzieningen in zorg en welzijn.
- De werkdruk onder hulpverleners op psychisch en psychosociaal terrein is na de stijging tijdens de crisispiek wat afgenomen, maar nog steeds hoger dan voor de crisis. De psychische gezondheid van deze professionals is verminderd.
- Naasten van mensen met een verstandelijke beperking ervaren sinds de coronacrisis geen verandering in hun eigen kwaliteit van leven. Bijna de helft van de naasten vindt dat de kwaliteit van leven van het familielid met een beperking verslechterd is.
- Over de hele linie wordt nog minder gesport dan voor de crisis. Met name kinderen, maar ook volwassenen sporten en bewegen minder, onder andere doordat veel sportverenigingen en sportondernemers zijn getroffen door de coronamaatregelen. Ook de topsportwereld is hard geraakt, zowel fysiek, mentaal als financieel.

Algemene bevolking, overkoepelende samenvatting

Kwaliteit van de samenleving: vertrouwen en solidariteit

De oordelen over de kwaliteit van de samenleving veranderden aan het begin van de coronacrisis (april 2020) sterk en merendeels in positieve zin. In april versomberden de economische verwachtingen aanzienlijk, maar het vertrouwen in de politiek, het sociaal vertrouwen en het aandeel van de bevolking dat het de goede kant op vindt gaan was juist toegenomen ten opzichte van januari (SCP¹²). In tijden van crises neemt het vertrouwen in de politiek en de onderlinge verbondenheid en solidariteit vaak tijdelijk toe en daarom werd ook weer een afname verwacht (SCP; Kenniswerkplaats Leefbare Wijken¹³). In juli 2020 zijn deze percentages inderdaad weer afgenomen, maar het vertrouwen in de politiek en het optimisme waren toen echter nog steeds beduidend hoger dan voor de coronacrisis (SCP). Ook het vertrouwen in de lokale en landelijke overheid, de GGD en het RIVM was in juli lager dan in april, maar nog wel hoger dan voor de

¹² De sociale staat van Nederland 2020 | op hoofdlijnen. Kwaliteit van leven in onzekere tijden, SCP a.

¹³ De heropening van de samenleving. De maatschappelijke impact van COVID-19 in Amsterdam, Den Haag, Rotterdam & Nederland, Kenniswerkplaats Leefbare Wijken.

coronacrisis (Kenniswerkplaats Leefbare Wijken). Alleen het vertrouwen in de lokale overheid lag in juli lager dan voor de crisis.

Onderzoek van DVJ Insights¹⁴ laat zien dat het aantal mensen dat vindt dat de Rijksoverheid Nederlanders duidelijk informeert over de maatregelen en een betrouwbare bron van informatie is over het coronavirus sinds half juni geleidelijk afneemt. Ook het aandeel mensen dat achter de aanpak van de Rijksoverheid stond, nam tussen half juli en begin augustus af, en is begin september gestabiliseerd. Iets meer dan de helft van de Nederlanders is sinds begin augustus van mening dat de Rijksoverheid de juiste maatregelen treft om verdere verspreiding van het coronavirus tegen te gaan en sinds half juli denkt twee derde dat de maatregelen veel helpen in de afremming van het virus.

Het onderzoek van de Kenniswerkplaats Leefbare Wijken laat zien dat de respondenten in juli iets minder positief zijn over de buurtrelaties dan in april. Ook dit werd al verwacht, gezien de vaak tijdelijke toename van onderlinge verbondenheid en solidariteit tijdens crises. De bereidheid om familie, vrienden en burens te helpen is echter tussen april en juli niet of slechts weinig gedaald.

Welbevinden en mentale gezondheid

Ook het welbevinden van mensen en de (grootte van de) verschillen daarin tussen groepen burgers geeft een indicatie voor hoe het met de kwaliteit van de samenleving is gesteld. Afname van welbevinden en toename van verschillen kunnen namelijk leiden tot wrijving tussen bevolkingsgroepen, tot onvrede met beleid en wantrouwen in de overheid. Waar de oordelen over de kwaliteit van de samenleving op korte termijn sterk zijn veranderd, lijken de gevolgen van de coronapandemie voor het welbevinden van mensen redelijk bescheiden (SCPb¹⁵). Hierbij is het welbevinden in juli 2020 vergeleken met 2019 en eerdere jaren (2015-2018). Welbevinden omvat hier tevredenheid met het leven, de ervaren gezondheid, psychisch welbevinden en gevoelens van eenzaamheid. Het aantal mensen met een laag psychisch welbevinden nam tussen 2019 en juli 2020 licht toe. Ook waren er meer mensen die zich (iets) somberder voelden dan die zich (iets) opgewekter voelden in vergelijking met de periode voor de coronacrisis. Meer mensen waren eenzaam, vooral ouderen en het ging hierbij met name om emotionele eenzaamheid. Maar de tevredenheid met het leven en ervaren gezondheid waren gelijk aan voor de crisis.

Dat de crisis op korte termijn nog slechts beperkte gevolgen heeft voor het welbevinden van mensen kan volgens de onderzoekers van het SCP komen doordat net als in eerdere crises de gevolgen voor het welbevinden pas op langere termijn gevoeld gaan worden, doordat nog maar een kleine groep mensen direct door corona getroffen is qua gezondheid en inkomen. Bovendien vond het onderzoek plaats in juli 2020. Dat was een maand met weinig coronabesmettingen en waarin een groot deel van de coronamaatregelen was versoepeld. Onderzoek onder inwoners van Noord-Nederland (Lifelines¹⁶), Gelderland (Kieskompas¹⁷), Rotterdam en Den Haag (Kenniswerkplaats Leefbare Wijken) laat zien dat één aspect van

¹⁴ Campagne-effectmonitor Alleen Samen, DVJ Insights.

¹⁵ Welbevinden ten tijde van corona. Eerste bevindingen op basis van een bevolkingsenquête uit juli 2020, SCP b.

¹⁶ Corona Barometer, Lifelines.

¹⁷ Gelderse impact studie: De gevolgen van COVID-19 voor Gelderland, Kieskompas.

welbevinden, de psychische gezondheid, na de versoepelingen eind juni / begin juli inderdaad verbeterd was ten opzichte van april en mei, maar dat nog altijd een aanzienlijk deel van de mensen kampt met een verminderde psychische gezondheid. Zo voelde circa 1 op de 5 mensen in Rotterdam en Den Haag en 1 op de 6 in de Nederlandse steekproef zich eind juni/begin juli zich vaker angstig sinds de uitbraak van COVID-19 en zei rond een kwart van de respondenten sinds de uitbraak van COVID-19 moeite te hebben zich te ontspannen en het gevoel te hebben dat ze niets hebben om naar uit te kijken.

Ook het Corona gedragsonderzoek van het RIVM, GGD GHOR Nederland en de 25 GGD'en¹⁸ liet een verbetering zien in het psychisch welbevinden met het op gang komen van het sociale leven. De verbetering heeft in de laatste ronde van het Corona gedragsonderzoek (19-23 augustus) echter niet doorgezet. In de periode 19-23 augustus gaf 20% van de deelnemers aan zich (veel) angstiger te voelen dan in de periode vóór de coronamaatregelen, 21% voelde zich (veel) somberder en 21% (veel) gestrester. Daarnaast heeft 15% (veel) meer problemen met slapen en 20% voelt zich (veel) eenzamer.

Het is de vraag hoe deze trends zich de komende tijd zullen voortzetten. Als het algeheel welbevinden daalt, zullen er naar verwachting ook mensen zijn die daadwerkelijk psychische problemen ontwikkelen. Het is de vraag of de ggz en gemeenten voldoende zijn toegerust voor een toename in de vraag naar zorg en welzijnsvoorzieningen (SCPb).

Andere ontwikkelingen sinds de versoepeling van maatregelen

De regionale onderzoeken in Noord-Nederland, Gelderland, Den Haag en Rotterdam wijzen ook op een aantal andere, merendeels positieve, ontwikkelingen sinds de versoepelingen van de coronamaatregelen. Uit deze regionale onderzoeken blijkt dat in juni/juli minder mensen corona als een bedreiging zien voor hun eigen gezondheid of voor de gezondheid van familie en vrienden. Ook zorgmijding en ervaren uitsluiting van zorg zijn verminderd, hoewel in juli nog altijd 18% van de respondenten uit de landelijke steekproef liever een bezoek aan de huisarts mijdt, 17% meent dat hun door COVID-19 een medische behandeling wordt onthouden en 9,5% zegt dat ze nu minder professionele zorg krijgen dan voor de crisis. Verder is de angst voor verlies van baan en inkomen in deze regio's minder geworden, terwijl in de landelijke steekproef gemiddeld evenveel Nederlanders bang zijn voor baanverlies als in april. Ook zijn ondernemers in juli minder bang dat hun bedrijf failliet gaat dan in april. Werkzoekenden vrezen echter juist beduidend vaker niet meer aan het werk te komen.

Gedragsmaatregelen: gedrag en draagvlak

Volgens het Corona Gedragsonderzoek van het RIVM, GGD GHOR Nederland en de GGD'en lijkt het draagvlak voor veel maatregelen, zich na een daling te stabiliseren in de periode 19 tot 23 augustus. Voor een aantal maatregelen is het draagvlak zelfs toegenomen in vergelijking met 15-19 juli. Zo is het draagvlak van 1,5 meter afstand houden toegenomen van 68 naar 82% ten opzichte van de meting half juli. En het draagvlak voor thuiswerken is in dezelfde periode toegenomen van 58% naar 69%.

¹⁸ Gedragswetenschappelijk onderzoek naar percepties, gedrag, en welzijn van burgers tijdens de Corona pandemie: een dynamic cohort en interview studie, RIVM, GGD GHOR Nederland en de 25 GGD'en.

De regionale onderzoeken bevestigen eerdere aanwijzingen dat eind juni/begin juli minder mensen zich aan de maatregelen houden dan in april. Maar nog altijd zegt minimaal driekwart tot 90 procent van de respondenten de belangrijkste basismaatregelen (geen handen geven, afstand houden, handen wassen en in de elleboog niezen) na te volgen, zij het in de steden iets minder dan landelijk gemiddeld (Kenniswerkplaats Leefbare Wijken). Ook uit het onderzoek van DVJ Insights blijkt dat het aandeel mensen dat zegt meestal of altijd afstand te houden van anderen, toenam van bijna 80% begin juli naar ruim 85% in september (DVJ Insights). Ruim de helft van de mensen geeft aan thuis te kunnen werken. Van hen geeft in september ruim 90% aan volledig of deels vanuit huis te werken. Dit percentage is sinds juni stabiel, maar de groep die deels thuiswerkt is vanaf juli wel gegroeid van 35% naar 45% in september (DVJ Insights).

Ook laten meer mensen zich testen bij klachten: het aandeel mensen met klachten dat zich heeft laten testen is tussen half juli en 19-23 augustus toegenomen van 18 naar 32% (RIVM, GGD GHOR Nederland en de GGD'en). Anderzijds is het aandeel mensen met milde klachten dat zich niet laat testen en dit ook niet van plan is, tussen half juli en begin september gedaald van ruim 50% naar minder dan 40% (DVJ Insights). Uit zowel het onderzoek van DVJ Insights als het gedragsonderzoek van het RIVM, GGD GHOR Nederland en de GGD'en blijkt dat het een groot deel van de mensen met (milde) klachten niet lukt om thuis te blijven.

Sport en beweeggedrag

Onderzoek van het Mulier Instituut¹⁹ laat op basis van cijfers van NOC*NSF zien dat Nederlanders in april 2020 minder sportten dan voor de coronauitbraak. Dit beeld komt overeen met eerdere onderzoeken door het Mulier Instituut²⁰ en door het RIVM, GGD GHOR Nederland en de GGD'en. De afname is vooral zichtbaar bij de schoolgaande jeugd (5-18 jaar) en in het bijzonder bij kinderen in de basisschoolleeftijd (5-12 jaar). Nederlanders zijn wel vaker een ommetje of fietstochtje gaan maken, maar dit zal naar verwachting de afname in sport- en beweegdeelname niet compenseren.

Buurtsportcoaches zijn als gevolg van de coronamaatregelen deels anders gaan werken, om onder meer groepen die normaal samen sporten in de wijk te motiveren om te blijven bewegen. Ook hebben ze volgens hun werkgevers kwetsbare groepen zoals ouderen of mensen met een beperking via zogenaamde 'balkonlessen' weten te bereiken.

Vrijwel alle sportverenigingen in Nederland zijn geraakt door de coronamaatregelen: ze lopen inkomsten mis doordat activiteiten niet konden doorgaan en verwachten een teruglopend ledenaantal. 26% van de sportverenigingen gaf in april 2020 aan dat steunmaatregelen, hulp of ondersteuning essentieel zijn om de coronacrisis te kunnen overleven. Het aandeel ondernemers in de sport- en recreatiesector dat verwacht binnen zes maanden in financiële problemen te komen is tussen april en mei 2020

¹⁹ Monitor Sport en corona Mulier Instituut.

²⁰ Beweeggedrag van kinderen in tijden van corona en Beweeggedrag van volwassenen in tijden van corona, Mulier Instituut.

(na afkondiging van enkele versoepelingen van de coronamaatregelen) gedaald van bijna zes op de tien naar bijna een derde.

Door de coronamaatregelen is ook de Nederlandse topsport geraakt: niet alleen de topsporters hebben te maken met mogelijke fysieke, mentale en/of financiële gevolgen, maar zeker ook de mensen om de topsport(ers) heen, zoals medische staf, coaches, scheidsrechters en verslaggevers. De afwezigheid van fysieke sportevenementen zorgt voor een versnelde ontwikkeling van virtuele sportwedstrijden.

Samenvattend: De coronapandemie duurt inmiddels meer dan een half jaar. De effecten van de coronacrisis op kwaliteit van leven, het welbevinden, de mentale gezondheid, het volgen van de gedragsmaatregelen lijken (sterk) afhankelijk te zijn van het moment van meting. Door de duur van de crisis lijken tijdelijke (positieve) gevolgen weer af te nemen, terwijl door de versoepelingen de negatieve effecten van de maatregelen ook lijken te verminderen. De lange termijn effecten zullen sterk afhangen van de duur van de pandemie en de striktheid van de maatregelen.

Specifieke doelgroepen, overkoepelende samenvatting

De gevolgen van corona voor het welbevinden lijken groter voor bepaalde groepen zoals mensen die kampen met arbeids- en inkomensonzekerheid, mensen met gezondheidsproblemen, jongeren en mensen met een verstandelijke beperking en hun naasten. Hieronder lichten we deze uit.

Mensen met arbeids- en inkomensonzekerheid

Uit het onderzoek van de Kenniswerkplaats Leefbare Wijken blijkt dat respondenten met de meest kwetsbare positie op de arbeidsmarkt (tijdelijk contract, laagbetaald, slechte gezondheid), het vaakst bang zijn om hun baan te verliezen als gevolg van de huidige crisis.

Mensen die de kans om hun baan te verliezen relatief groot achten, mensen die er sinds corona financieel op achteruit zijn gegaan en mensen die verwachtten dat zij erop achteruit zullen gaan, hebben een lager welbevinden dan anderen. Op dit moment zijn deze groepen nog niet veel groter dan voor corona, maar als de economische recessie doorzet (zoals het CPB verwacht) en de steunpakketten aflopen, zal de omvang van deze groep naar verwachting toenemen. Bovendien zijn er in vergelijking met eerdere crises nu veel meer flexwerkers en zelfstandigen en is de krimp van de economie in de beginfase van de coronacrisis veel sterker. Mogelijk loopt hierdoor de werkloosheid sneller op dan in eerdere recessies met negatieve gevolgen voor het welbevinden (SCPb). Uit het onderzoek van de Kenniswerkplaats Leefbare Wijken blijkt dat mensen met een minimum tot modaal inkomen vaker te kampen met negatieve gevoelens (vaker angstig en gestrest) sinds de uitbraak van COVID-19 dan andere inkomensgroepen.

Mensen met gezondheidsproblemen en/of corona zelf of die het van dichtbij hebben meegemaakt

Mensen die zelf inschatten dat zij bij een eventuele besmetting met het coronavirus een groter risico lopen op een levensbedreigend verloop dan leeftijdsgenoten, maken zich relatief meer zorgen om de gevolgen van corona voor de eigen gezondheid en gaven ook relatief vaak aan dat ze in vergelijking met de periode voor corona (iets) somberder zijn geworden.

Dat geldt ook voor degenen die een naaste hebben die ernstig ziek is geweest of is overleden door corona. Deze personen – onder wie niet alleen ouderen – voelden zich bovendien emotioneel eenzamer dan voorheen (SCPb). Uit het onderzoek van de Kenniswerkplaats Leefbare Wijken komt naar voren dat mensen met een slechte/matige gezondheid, COVID-19 vaker als een bedreiging voor zichzelf ervaren en dat zij zich vaker angstig en gestrest voelen sinds de uitbraak van COVID-19.

Mensen die (denken dat zij) corona hebben gehad, hadden gemiddeld genomen een zelfde welbevinden als mensen die het virus niet hebben gehad. Mogelijk komt dat doordat zij vooral relatief milde klachten hadden en doordat de mensen die ernstig ziek zijn geworden en langdurig moeten herstellen een kleine groep vormen (SCPb).

Jongeren

Opvallend is dat in het SCP onderzoek de eenzaamheid in de leeftijdsgroep 16-tot 24-jaar tussen 2019 en juli 2020 juist licht is gedaald, terwijl in ander onderzoek (Kieskompas en Lifelines dat eind juni, respectievelijk begin juli werd uitgevoerd) jongvolwassenen juist wel als relatief eenzame groep naar voren kwamen. Mogelijk komt dit doordat er in juni en juli weer meer ruimte kwam om elkaar te ontmoeten, door de vakantieperiode en door hun vertrouwdheid met sociale media die in deze tijd waarschijnlijk goed van pas kwam (SCPb). Uit het onderzoek van de Kenniswerkplaats Leefbare Wijken blijkt dat jongeren (18-34 jaar) wel vaker angstig en vaker gestrest zijn sinds de uitbraak van COVID-19 dan andere leeftijdsgroepen.

Mensen met een verstandelijke beperking en hun naasten

Uit onderzoek van het NIVEL²¹ in juni 2020 onder 266 naasten van mensen met een verstandelijke beperking blijkt dat de ervaren kwaliteit van leven van deze naasten niet is veranderd sinds de coronacrisis. Volgens onderzoek van KansPlus en LFB²², uitgevoerd van 23 juni t/m 9 juli onder 67 mensen met een verstandelijke beperking en 580 naasten, geven zes op de tien naasten en twee derde van de mensen met een beperking aan dat het goed met hen gaat. Wel blijkt uit het NIVEL-onderzoek dat bijna de helft van de naasten (49%) vindt dat de kwaliteit van leven van het familielid met een beperking is verslechterd.

Volgens het NIVEL vindt ruim een kwart van de naasten het zorgen voor hun familielid zwaar tijdens de coronacrisis. Dit is niet anders dan in 2019, toen NIVEL ook onderzoek deed naar kwaliteit van leven van naasten. Van de naasten bij wie het familielid thuis of zelfstandig woont, vindt een relatief grote groep het zorgen (heel) zwaar (37%). Ook in het onderzoek van KansPlus en LFB geeft een op de tien naasten met een thuiswonend familielid met beperking aan dat het een zware periode is geweest. Verder voelt 85% van de naasten zich tijdens de coronacrisis voldoende kundig om voor hun naaste te zorgen, 10% twijfelt aan hun eigen kunnen, met name als het gaat om een (zeer) ernstige verstandelijke beperking (NIVEL).

²¹ NIVEL Coronaasten Onderzoek, NIVEL.

²² Ervaringen van mensen met een beperking en hun naasten met de versoepeling van de coronamaatregelen, Kansplus en LFB.

Zowel NIVEL als KansPlus en LFB gaan in hun onderzoek in op de in- en samenspraak bij het maken van afspraken en aanpassingen door zorginstellingen. Volgens NIVEL vindt ongeveer de helft van de naasten dat de aanpassingen voldoende zijn afgestemd op hen en hun familieleden en ook bijna de helft vindt dat ze voldoende bij het beleid zijn betrokken. Bijna een derde van de naasten vindt dat ze onvoldoende bij de versoepeling van de coronamaatregelen zijn betrokken (NIVEL). Wat betreft de mensen met een beperking zelf, laat het onderzoek van KansPlus en LFB zien, dat de helft van hen aangeeft niet te zijn betrokken bij het maken van afspraken rond de bezoeksregeling. Een derde zegt niet betrokken te zijn geweest bij het maken van afspraken rondom dagbesteding en werk. Volgens KansPlus en LFB is twee derde van de naasten en ongeveer vier vijfde van de mensen met een beperking zelf tevreden over de vastgestelde bezoeksafspraken. Naasten die hebben mogen meepraten over de bezoeksregeling, zijn aanmerkelijk tevredener over de afspraken.

Naasten van mensen met een verstandelijke beperking hebben er behoefte aan dat de situatie snel weer normaal wordt. Daarbij gaat het onder meer om het opstarten van de dagbesteding en dat bezoek en logeren weer zoals normaal wordt. Ze hebben ook behoefte aan duidelijke communicatie met en van zorginstellingen (NIVEL).

Professionals met directe cliëntcontacten voor psychische en psychosociale hulp, zorg en ondersteuning tijdens de coronacrisis

Trimbos voerde van 23 juni t/m 20 juli 2020 onderzoek uit onder 1.862 professionals met directe cliëntcontacten voor psychische en psychosociale hulp, zorg en ondersteuning. Hieruit blijkt dat bij hen de gemiddelde werkdruk tijdens de coronacrisis steeg van 7,01 naar 8,14 op een schaal van 1 tot 10. Na de piek van de crisis nam dit voor een deel weer af tot 7,60. Belangrijkste redenen voor verandering in de werkdruk waren verandering in de inspanningen die het kost om in contact met de cliënten te komen of te blijven, het naleven van de COVID-19 protocollen en verandering in de beschikbaarheid van collega's. 11% van hen gaf aan meer te werken dan voor de coronacrisis. Gemiddeld vonden de respondenten dat sinds de coronacrisis hun gezondheid was afgenomen, vooral hun psychische gezondheid.

Ten opzichte van voor de coronacrisis daalde het percentage face-to-face cliëntcontacten van gemiddeld 87,7% tot 58,9% van de cliëntcontacten. Ruim de helft (57,2%) van de respondenten vond dat de cliënten op het moment dat zij de vragenlijst invulden niet of deels de zorg, hulp of ondersteuning kregen die ze nodig hebben. Hoe hoog het percentage vóór de coronacrisis was, is onbekend. Meer dan negen op de tien professionals gaf aan dat een of meer van toepassing zijnde coronamaatregelen moeilijk haalbaar en/of slecht voor de kwaliteit van het werk is. 21,7% vond dat er onvoldoende persoonlijke beschermingsmiddelen waren om het werk goed uit te kunnen voeren.

In eerdere COVID-kennisintegratie rapportages kwam naar voren dat de vraag naar psychische/psychosociale zorg naar verwachting zal toenemen doordat er sprake is van uitgestelde zorgvraag en behandeling, maar ook een instroom van nieuwe specifieke doelgroepen zoals zorgverleners en naasten. Dit zal de druk op de zorg en de professionals verder doen toenemen. In combinatie met de bevinding uit bovenstaande rapport dat

voor de professionals voor psychische en psychosociale zorg de werkdruk nog steeds hoger is dan voor corona, is dit een signaal waar volgens de auteurs van deze rapportage Kennisintegratie aandacht voor moet zijn.

Daklozen

De communicatie en samenwerking tussen betrokken partijen (GGD, gemeente, opvanginstellingen) ging snel en soepel. Binnen korte tijd konden er in alle gemeenten extra opvangplaatsen voor daklozen gecreëerd worden. Toch was er in een aantal gemeenten alsnog te weinig opvangcapaciteit. Ook bleek het organiseren van quarantaine en isolatielocaties erg moeilijk. Daarnaast waren er te weinig testmogelijkheden en beschermingsmaterialen. Tijdens de coronacrisis bleef de groep niet-rechthebbenden nog steeds relatief onzichtbaar, omdat zij weinig beroep op de opvang deden.

Samenvattend: In deze rapportage komt weer duidelijk naar voren dat problemen als gevolg van de coronacrisis zich opstapelen bij bepaalde bevolkingsgroepen. Zo is de verwachting dat de groepen met de meest kwetsbare positie op de arbeidsmarkt uiteindelijk het hardst geraakt zullen worden door de economische recessie, wat nu al leidt tot meer angst en stress. Dit negatieve gevoel komt ook veel voor bij mensen met een slechte/matige gezondheid. Voor mensen met een verstandelijke beperking geldt dat hun kwaliteit van leven (volgens hun naasten) ook echt gedaald is. Als de coronacrisis langer aanhoudt of als deze weer verslechtert, dan is het vermoeden dat bij al deze groepen de psychische gezondheid/welbevinden afneemt. Met als gevolg dat de vraag naar psychische/psychosociale zorg naar verwachting zal toenemen.

Verwachte resultaten de komende periode

In de volgende rapportage wordt informatie opgenomen over de 'lessons learned' voor GGZ-cliënten en de gevolgen van digitale zorg op afstand. Daarnaast worden de komende periode oa. (onderzoeks)rapportages verwacht over gedragsmaatregelen, gedrag en draagvlak en over de situatie van sekswerkers.

Voor zover nu te overzien zijn de gevolgen van de coronacrisis voor kinderen en jongeren (met lichte opvoed- en ontwikkelingsproblemen), evenals voor mensen die uitgesloten dreigen te worden vanwege hun seksuele geaardheid nog niet of weinig in beeld.

3.2

Samenvatting uit rapportage 6 (dd. 31-08-2020)

Kernpunten

- Meer en meer wordt duidelijk dat de samenleving in de volle breedte door de coronacrisis wordt getroffen. Er zijn groepen die minder maatschappelijk kunnen participeren door het wegvallen van (on)betaald werk of door een verzwaarde zorgtaak voor naasten/familie. Niet iedereen wordt even hard of op dezelfde manier geraakt. Dit vergroot het risico op toenemende ongelijkheid in de samenleving, kan de solidariteit tussen groepen aantasten of de verhoudingen tussen groepen op scherp zetten.
- Een belangrijke les van de afgelopen periode is dat er meer maatwerk nodig is. Maatwerk voor de invulling en toepassing

van de coronamaatregelen en maatwerk voor de communicatie en voorlichting daarover aan specifieke groepen. Daarnaast is het belangrijk om de ervaringen en wensen van cliënten, hun mantelzorgers en familie en de zorgprofessionals hierin te betrekken.

- Eén op de drie GGZ-cliënten die heeft deelgenomen aan een onderzoek van MIND, verwacht dat ze het de komende tijd psychisch niet kunnen redden. Dit komt met name doordat de zorg nog niet op het niveau is van voor de coronacrisis. Door de uitgestelde zorg en wachtlijsten verwacht bijna één op de vijf in de toekomst geen passende zorg te ontvangen. Daarnaast is een kwart van de cliënten ontevreden over de huidige digitale voortzetting van de behandeling.
- De versoepeling van de maatregelen betekent voor een groep dak- en thuislozen dat zij geen gebruik meer kunnen maken van de tijdelijke voorzieningen die tijdens de lockdown waren ingezet. Deze opvang, zoals een vaste slaapplek heeft hen veelal goed gedaan. Blijvend investeren in (de nu opgebouwde alternatieve) vormen van ondersteuning is wenselijk naar de mening van de onderzoekers.
- Positief effect van de coronacrisis is dat op sommige terreinen de contacten en samenwerking tussen hulpverleners en zorginstanties geïntensiveerd is en uitwisseling van informatie mogelijk blijkt.

In deze zesde rapportage (gebaseerd op de ZonMw-inventarisatie van relevante COVID-19 onderzoeken d.d. 17 augustus 2020) zien we met name dat het beeld uit eerdere rapportages van de COVID-kennisintegratie worden bevestigd: kwetsbare groepen worden het hardst getroffen door de crisis en de maatregelen. De rapportage bevat specifiek nieuwe resultaten over dak- en thuislozen en GGZ-cliënten. Ook de gevolgen van corona voor grotere maatschappelijke vraagstukken als toenemende ongelijkheid, participatie en solidariteit komen aan bod.

De beschrijving van de onderzoeksresultaten is opgesplitst naar bevindingen gericht op de algemene bevolking en op specifieke doelgroepen.

Algemene bevolking, overkoepelende samenvatting

De maatschappelijk gevolgen van de coronacrisis zijn op vele terreinen merkbaar. In eerdere COVID-kennisintegratie rapportages is dit ook al uitvoerig aan de orde geweest. Er ontstaat onzekerheid en ongelijkheid tussen verschillende groepen in de samenleving. Met name op de arbeidsmarkt zijn deze verschillen merkbaar: flexwerkers hebben het lastig. Een groot deel van de mensen werkt tijdens de coronapandemie (deels) vanuit huis. Hoewel dit ook positieve aspecten met zich meebrengt, kan dit ook zorgen voor nieuwe risico's.

Participatie

De rapporten van het SCP bespreken onder meer de gevolgen voor de maatschappelijke participatie voor specifieke groepen. Daarbij wordt niet iedereen op dezelfde manier of even hard getroffen. Zo zijn op de arbeidsmarkt vooral flexwerkers en sectoren waar veel flexwerkers werken

(zoals de horeca) relatief hard getroffen. Maar ook voor vrijwilligers en mantelzorgers zijn er veranderingen merkbaar. Vrijwilligerswerk wordt veelal gedaan op plekken die zeker aan het begin van de crisis gesloten waren zoals bijvoorbeeld sport- en buurt-verenigingen. Door het wegvallen van activiteiten en de begeleiding door vrijwilligers kunnen asielzoekers minder goed beginnen met integreren in Nederland wat weer negatieve gevolgen kan hebben voor hun toekomstige participatie aan de Nederlandse samenleving. En mantelzorgers die hulp geven aan huisgenoten zijn relatief vaak ernstig belast en zowel hun aantal als hun belasting zal vermoedelijk zijn toegenomen.

Participatie in het onderwijs is vooral voor leerlingen en studenten met een minder gunstige thuissituatie lastiger geworden. Zij zullen door online lessen en onderwijs op afstand mogelijk achterstanden oplopen. Ook zullen er leerlingen zijn die door het wegvallen van eindtoetsen in het basisonderwijs en examens op de middelbare school op een minder passend niveau verder gaan. Voor mbo-studenten vallen de ontwikkeling van praktijkvaardigheden en de mogelijke stimulans van werken weg, omdat ze geen stages, leerwerktrajecten en practica kunnen volgen. Ook andere kerndoelen van het onderwijs zoals socialisatie, persoonsvorming en burgerschapsontwikkeling kunnen in de verdrukking komen.

Ongelijkheid en onzekerheid

De huidige maatschappelijk situatie laat volgens rapporten van het SCP een toenemende ongelijkheid in inkomen/vermogen zien. De groep met de laagste inkomens wordt mogelijk groter door een toename van de groep werkende armen die niet genoeg verdienen om ervan rond te kunnen komen. Ook de verschillen in welbevinden worden mogelijk groter. Hierbij gaat het niet alleen om de directe gevolgen van het coronavirus voor de fysieke gezondheid, maar ook om gevolgen voor het bredere welbevinden zoals mentale gezondheid. Daarnaast zijn er verschillen in gevoelens van angst en onzekerheid over de gevolgen van de coronacrisis. Daarbij zijn mensen met minder sociaaleconomische hulpbronnen, bijvoorbeeld degenen met een kwetsbare positie op de arbeidsmarkt (flexwerkers, zzp-ers), minder goed in staat om de schok op te vangen. Er zijn zowel signalen dat de sociale cohesie toeneemt (bijvoorbeeld door allerlei nieuwe initiatieven om anderen te helpen) als dat deze onder druk komt te staan (bijvoorbeeld door de sluiting van verbindende instituties en het ontstaan van wrijving tussen bevolkingsgroepen).

Thuiswerken

Uit onderzoek van DVJ Insights (half juli) blijkt dat ruim de helft van de mensen tijdens de coronacrisis volledig vanuit huis werkt en bijna een derde deels. 10% kan wel vanuit huis werken, maar doet dit niet. Hoewel thuiswerken volgens het SCP voor sommige groepen werk-nemers een positieve uitwerking kan hebben op de ervaren autonomie en daarmee op de werktevredenheid en productiviteit, kan het in combinatie met zorg- en onderwijstaken ook tot meer tijdsdruk en stress leiden, met name bij moeders. Tijdens deze coronapandemie gaan de risico's van thuiswerken zoals een diffuse scheiding van werk en privé, overwerk, gebrek aan structuur en sociale isolatie mogelijk meer op. Als thuiswerken nog langer duurt om het coronavirus in te dammen, is het belangrijk om aandacht te hebben voor bovengenoemde risico's en aandachtspunten.

In de huidige coronacrisis verwacht het SCP dat veel werkgevers moeite hebben het hoofd boven water te houden en dat het arbobeleid geen eerste prioriteit heeft. Niettemin is goed arbobeleid juist nu voor thuiswerkers van belang.

Gedragsregels

Het volgen van de corona-basismaatregelen is een belangrijk thema in diverse onderzoeken. Uit de campagne-effectmonitor (DVJ Insights, half juli) blijkt dat het percentage mensen dat meestal of altijd 1,5 meter afstand houdt stabiel blijft (bijna 80%). Uit de resultaten van het vragenlijstonderzoek van het RIVM en de GGD'en van begin juli blijkt echter dat in verschillende situaties steeds minder vaak afstand wordt gehouden. Op de vraag van DVJ Insights, hoe vaak kwamen mensen te dichtbij bij het boodschappen doen, geeft ruim een kwart (26%) aan dat dit meestal of vaak gebeurt. Een ruime meerderheid van de deelnemers aan het DVJ Insights onderzoek geeft aan dat het opvolgen van gedragsmaatregelen zoals het wassen van handen en vermijden van drukte lukt. Als mensen eenmaal klachten ervaren, dan blijft slechts een klein percentage ook daadwerkelijk thuis (15%) aldus de campagne-effectmonitor (DVJ Insights, half juli). Dit is vergelijkbaar met de resultaten van het vragenlijstonderzoek RIVM en GGD'en begin juli: ongeveer 20% van de mensen met klachten blijft thuis.

Ruim de helft van de mensen geeft aan te weten waar zij terecht kunnen om zich te laten testen, 17% heeft geen idee (DVJ- Insights, half juli). Een groot deel geeft aan het (zeer) belangrijk te vinden dat mensen met (milde) klachten zich laten testen. Toch heeft de helft van de mensen met (milde) klachten zich niet laten testen en zijn zij dit ook niet van plan.

Vakantie

Deze zomer zijn minder mensen op vakantie gegaan, en als ze dat wel deden, bleven ze vaak in Nederland, blijkt uit een 1Vandaag peiling. Ook zijn de vakanties relatief korter (van een paar dagen tot twee weken). Veel meer vakantiegangers dan vorig jaar verkiezen de auto boven het vliegtuig.

Vaccinatie

Uit een andere peiling van 1Vandaag komt naar voren dat, 59% van de ondervraagden zich wil laten vaccineren als er in de toekomst een vaccin tegen corona beschikbaar komt. 18% wil dit niet. Voorstanders van vaccinatie willen graag terug naar 'het oude normaal', zonder vrijheidsbeperkingen en angst voor corona. Tegenstanders vragen zich af of een vaccin t.z.t. voldoende veilig is. De angst voor bijwerkingen op korte en lange termijn is groot.

Samenvattend: het wordt steeds duidelijker dat de samenleving in de volle breedte wordt getroffen, maar dat niet alle groepen even hard of op dezelfde manier geraakt worden door de coronapandemie en de genomen maatregelen. Dit kan de solidariteit tussen groepen aantasten of de verhoudingen tussen groepen op scherp zetten. Om draagvlak te behouden moet hiermee rekening worden gehouden bij het aanpassen van de samenleving aan de nieuwe situatie, bijvoorbeeld door variatie en maatwerk in beleid. Met name kwetsbare groepen worden hard getroffen. Hieronder gaan we verder in op enkele van deze groepen.

Specifieke doelgroepen, overkoepelende samenvatting

Bij specifieke doelgroepen hebben de coronamaatregelen vaak extra (harde) gevolgen. Hieronder gaan we in op een aantal van deze groepen: GGZ-cliënten, dak- en thuislozen, gezinnen waarin huiselijk geweld plaatsvindt, mensen met een licht verstandelijke beperking en ouderen. Welke effecten hebben de maatregelen (gehad) op hun welbevinden en op de geboden zorg en ondersteuning?

GGZ-cliënten

Uit onderzoek onder GGZ-cliënten (MIND) blijkt dat, hoewel de coronamaatregelen versoepeld zijn, het face-to-face contact in de ggz nog onvoldoende terugkeert. Bij iets meer dan de helft van de cliënten is de behandeling weer zoals voor de corona-uitbraak. Van de cliënten die zorg nodig hebben, verwacht bijna één op de vijf in de toekomst geen passende zorg te zullen ontvangen, vaak ingegeven door de wachtlijst waar ze voor de corona-uitbraak al op stonden. Een kwart van de respondenten geeft aan dat de behandeling voorlopig digitaal wordt voortgezet en dat zij daar ontevreden over zijn. Eén op de drie respondenten verwacht het de komende tijd psychisch niet te kunnen redden. Ook in het onderzoek van het consortium onder leiding van de UvA wordt aanbevolen om face-to-face zorg zoveel mogelijk te hervatten. Het algemene beeld wordt ondersteund door het verdiepend onderzoek van MIND onder familie-, naasten- en cliëntenraden van GGZ-cliënten. Daaruit blijkt ook dat een deel van de raden, met name de cliëntenraden, niet betrokken zijn bij de besluitvorming over de coronamaatregelen binnen de instelling.

Mensen met een psychische kwetsbaarheid reageren verschillend op de coronamaatregelen. Het wegvallen van werk, dagbesteding of andere activiteiten buitenshuis en daarmee het verlies van structuur en contact met anderen, leidt bij sommige mensen tot gevoelens van hopeloosheid en somberheid en tast de kwaliteit van leven aan. Aan de andere kant is er een aantal mensen die zich relatief goed voelt bij de rust en afname aan prikkels die *social distancing* met zich meebrengt. De voortschrijdende versoepeling van de maatregelen brengt steeds weer nieuwe uitdagingen met zich mee, vergt constante aanpassing en het steeds weer hervinden van balans. Dit is voor sommige cliënten erg moeilijk.

De coronamaatregelen hebben ook veel gevraagd van familieleden en naasten: 42% heeft de afgelopen maanden meer hulp geboden dan voor de coronacrisis door het wegvallen van zorg. Velen bieden nog steeds dagelijks hulp. Ruim de helft van de familieleden en naasten geeft aan zelf behoefte te hebben aan ondersteuning of hulp variërend van een luisterend oor in hun sociale netwerk, steun van de behandelaar van hun verwanten tot professionele hulpverlening voor henzelf door de huisarts of een psycholoog. Een aantal van hen ziet de eigen toekomst somber in.

Dak- en thuislozen

Volgens de Nederlandse Straatdoktersgroep lijkt het aantal coronabesmettingen onder dakloze mensen relatief mee te vallen. Mogelijk speelt mee dat er snel preventieve maatregelen in gemeenten zijn getroffen, zoals het sluiten van slaapzalen, openen van noodlocaties en het in quarantaine plaatsen van daklozen met corona. Zowel de straatdokters als het onderzoek van het consortium o.l.v. de UvA geven aan dat dak- en thuislozen opknapt van de vaste slaapplek en de rust van een eigen

kamer waar je 24-uur terecht kunt; en dat dit bevorderend is voor herstel en een positief effect heeft op hun (mentale) gezondheid. Een ander positief signaal is dat het uitwisselen van noodzakelijke informatie tussen zorg/hulpverleners beter mogelijk blijkt te zijn tijdens de coronapandemie. Wel wordt als aandachtspunt genoemd dat de zorg voor dakloze mensen met coronaklachten toegankelijk moet blijven, aangezien corona-huisartsenposten vaak ver weg zijn. Door de versoepeling van de maatregelen zijn de meeste ondersteunende voorzieningen weer langzaam aan het opstarten, maar door de kleinere capaciteit en opgelopen vertraging in ondersteuningstrajecten zal er naar verwachting een stuwmeer aan aanvragen volgen.

Daarnaast moet er volgens de onderzoekers aandacht zijn voor de mogelijk lange termijn gevolgen van de coronacrisis: dakloos zijn is op zichzelf al een ernstige stressor en de gevolgen van de coronamaatregelen op de psychische gezondheid komen daar nog bovenop. Er zijn aanwijzingen in de literatuur voor de psychische gevolgen op de langere termijn, met klachten die kunnen variëren van posttraumatische stress, smetvrees, angst voor en vermijden van drukke plaatsen, alcoholmisbruik en depressie.

Gezinnen waar huiselijk geweld aan de orde is

Onderzoekers van het consortium o.l.v. de UvA merken op dat vaak wordt gemeld dat het aantal meldingen van huiselijk geweld tijdens de coronacrisis niet is toegenomen. Zij zien echter dat het karakter van de meldingen wel is veranderd: gezinnen die in beeld waren en zorg ontvingen deden het soms beter, omdat de druk en routine van elke dag wegviel; andere gezinnen verschenen als nieuwe probleemgevallen door verergerde verslavingsproblematiek of uitgestelde zorgvraag. De geïntensiverde (digitale) communicatielijnen en samenwerking tussen hulpverleners dienen voor de lange termijn behouden te blijven, crisis of geen crisis. Meer kennis en inzicht van welk specifiek contact er moet zijn bij verschillende vormen en contexten van hulpverlening is nodig om de kwaliteit van de hulpverlening te waarborgen.

Mensen met een licht verstandelijke beperking (LVB)

De versoepeling van de maatregelen wordt door de meeste mensen met een licht verstandelijke beperking positief ontvangen, zo blijkt uit het onderzoek van het consortium o.l.v. de UvA. Vooral het vooruitzicht dat ook zij, over enige tijd, bijvoorbeeld weer aan het werk kunnen stemt de meesten optimistisch.

Hoewel er goede redenen waren om o.a. de dagbestedingsactiviteiten geheel te sluiten en te vervangen door digitaal aanbod, lijkt het raadzaam om daar in de toekomst minder rigouzeus toe te besluiten. Zeker voor deze groep is het moeilijk te begrijpen dat werknemers in 'vitale beroepen' wel naar het werk mogen en zij niet.

Alleen digitale contacten zijn voor mensen met LVB niet voldoende (zowel sociale contacten als zorgcontacten). Digitale vormen van zorg, ondersteuning of begeleiding worden op zich wel gewaardeerd en lijken ook wel voordelen te bieden, maar zij mogen niet structureel de face-to-face ontmoetingen vervangen. Deze mening wordt gedeeld door cliëntondersteuners (MEE consulenten) van mensen met een licht

verstandelijke beperking. Zij wijzen erop dat op afstand communiceren met cliënten vaak geen volledig beeld schept van hoe het met iemand gaat, door het gebrek aan non-verbale communicatie. Hoewel het bieden van zorg op afstand veiliger lijkt in de context van COVID-19, moeten de risico's die het gebrek aan face-to-face contact met zich mee brengen ook in acht worden genomen om de kwaliteit van de hulpverlening te kunnen waarborgen.

Ouderen: zelfstandig wonend of in een verzorgings-/verpleeghuis

Volgens de onderzoekers (consortium o.l.v. UvA) is het zorgwekkend dat ongelijkheid toeneemt door de COVID-19 maatregelen, met name tussen ouderen die wel of juist niet kunnen deelnemen in de versoepelingen. De versoepelingen gelden niet voor iedereen, en het idee dat we allemaal samen in deze situatie zitten, wat steun en troost gaf, is weggefallen. Ook wordt de ongelijkheid versterkt doordat niet alle ouderen gebruik kunnen maken van digitale communicatiemiddelen.

Zowel mantelzorgers als kwetsbare ouderen ervaren de aanhoudende onduidelijkheid over wat wel of niet mag (en wie dat bepaalt), samen met de onzekerheid over de duur van de maatregelen als heel moeilijk. Ook is er angst dat de versoepeling van maatregelen weer teruggedraaid zal worden bij een tweede golf besmettingen. Informatie die vanuit de overheid gegeven wordt, is niet voor iedereen toegankelijk door het taalgebruik en verwijzingen naar websites.

Fysiek persoonlijk contact wordt sterk gemist. Mensen bellen veel en enkelen maken gebruik van beeldbellen, maar dit wordt niet als een volwaardig alternatief ervaren. Zeker in het geval van dementie is fysiek contact fundamenteel in het onderhouden van een band. Om sociaal contact binnen woonvoorzieningen te bevorderen is het belangrijk om structurele (groeps)activiteiten doorgang te laten vinden, al dan niet met de nodige aanpassingen, zodat bewoners elkaar kunnen ontmoeten. Dit is vooral belangrijk in verzorgingshuizen.

Verschillende ouderen hebben aangegeven dat hun gezondheid achteruitgaat doordat ze veel thuis zitten en weinig beweging krijgen, doordat zij niet meer fysiek en mentaal geprikkeld worden, bijvoorbeeld i.v.m. het sluiten van de dagbesteding of omdat zij niet kunnen gaan wandelen.

Met veel zelfstandig wonende ouderen ging het twee maanden na de invoering van de beperkende maatregelen goed. Het overgrote deel van de ouderen is zelf niet ziek geweest of was ziek met milde klachten. Ook de mentale gezondheid onder deze ouderen was goed. Daarnaast hielden zij zich ook goed aan de richtlijnen. Wel gaf een kwart van de ouderen aan eenzaam te zijn, maar veel ouderen deden hier iets tegen. Zij zochten contact op 1,5 meter of via beeldbellen, of zochten afleiding door te fietsen, tuinieren of tv te kijken.

Er was een klein aantal ouderen, met relatief veel 80-plussers en alleenwonenden, die de nodige hulp niet kregen, en hun situatie was zorgwekkend. Hoewel zij zeiden relatief vaak informatie en hulp te zoeken, werd hun situatie hierdoor niet sterk verbeterd. Ze waren relatief weinig actief in het zoeken van sociaal contact. De onderzoekers bevelen aan dat in zo'n crisis gerichte hulp actief wordt aangeboden.

Ook mantelzorgers zijn bezorgd over het welzijn van hun naaste. Goede informatie over hoe het met een bewoner gaat is belangrijk voor familie die niet op bezoek kan komen, waarbij niet alleen de medische zaken worden gemeld, maar ook hoe het welbevinden en stemming zijn.

De participatie van mantelzorgers in zorginstellingen, waar jarenlang op is ingezet in beleid en zorgpraktijk, is nagenoeg stil komen te vallen. Er is behoefte aan meer maatwerk en dit zou zoveel mogelijk in samenspraak met de bewoner en familie tot stand moeten komen. Wat mogelijk op gespannen voet staat met de frustratie dat niet iedereen met dezelfde beperkingen van de maatregelen te maken heeft en mogelijkheden krijgt.

Samenvattend: zoals al in eerdere versies van deze COVID-kennisintegratie rapportage naar boven kwam, blijkt ook nu dat er voor diverse specifieke doelgroepen behoefte is aan maatwerk bij de invulling en toepassing van de maatregelen. Daarbij moeten de mogelijke risico's op besmettingen zorgvuldig afgewogen worden tegen het belang van participatie en face-to-face contact voor de kwaliteit van leven en de kwaliteit van zorg. Beeldbellen wordt niet als een volwaardig alternatief ervaren voor fysiek contact, zowel in sociaal contact als in de zorgverlening.

Verwachte resultaten de komende periode

Verwacht wordt dat in de komende periode (nog meer) resultaten van onderzoeken verschijnen over een aantal specifieke groepen, zoals dak- en thuislozen, GGZ-patiënten (inclusief psychiatrie), mensen met een beperking en hun naasten, bewoners van verpleeghuizen. Ook verwachten we onderzoeksresultaten rond een aantal thema's, waaronder sport en bewegen, zorg- en ondersteuningsbehoefte bij burgers, vaccinatiebereidheid en sociale contacten tussen mensen. Verder worden nieuwe resultaten bekend over de situatie in de Noord-Nederland en Gelderland.

Voor zover nu te overzien zijn de gevolgen van de coronacrisis voor sekswerkers, kinderen en jongeren (met lichte opvoed- en ontwikkelingsproblemen) evenals voor mensen die uitgesloten (dreigen te) worden vanwege hun seksuele geaardheid nog niet of weinig in beeld.

3.3

Samenvatting uit rapportage 5 (dd. 23-07-2020)

Kernpunten

- Mensen met wat voor kwetsbaarheid dan ook worden het zwaarst getroffen door de coronacrisis en de crisismaatregelen.
- De crisis lijkt verschillen tussen opleidingsniveaus te versterken, zowel met betrekking tot de studieresultaten als de baankansen.
- Voor mensen met een beperking en/of chronische ziekte was tot nu toe weinig aandacht. De crisis heeft hun leven ingrijpend geraakt en de maatregelen om afstand te bewaren staan vaak haaks op de zorg en ondersteuning die ze nodig hebben. Dit zorgt voor overbelaste situaties. Zowel acuut als voor de langere termijn heeft deze doelgroep veel aandacht nodig.
- De versoepelingen in de ouderenzorg zijn met blijdschap en dankbaarheid ontvangen. Bewoners leven weer op en hebben

iets om naar uit te zien. De versoepelingen brengen echter ook veel organisatie- en werkdruk met zich mee en angst voor besmetting.

- Mantelzorgers hebben een zware tijd achter de rug en zijn er nog niet. Hun ervaringen zijn waardevol om mee te nemen bij een eventuele tweede golf om te voorkomen dat ze uitvallen. De lessen van deze crisis zijn ook cruciaal voor de duurzame inzetbaarheid van mantelzorgers in de toekomst, waarin de zorgvraag het zorgaanbod steeds meer gaat overstijgen.

Algemene bevolking, overkoepelende samenvatting

Gedragmaatregelen: gedrag en draagvlak

Per 1 juli zijn verschillende basismaatregelen versoepeld (zie ook figuur 1). Uit vragenlijstonderzoek (RIVM) onder 50.000 Nederlanders blijkt dat het draagvlak voor de maatregelen onverminderd hoog blijft. Als de maatregelen echter nog langer duren (zes maanden), daalt het draagvlak voor 1,5 meter afstand houden, thuisblijven bij verkoudheid, en drukte vermijden met 8 tot 12 procentpunten. Nu al geven mensen minder vaak aan dat ze drukke plekken hebben vermeden (49% versus 61% in de periode 17 tot 29 juni 2020). Ook wordt 1,5 meter afstand houden steeds lastiger, met name als mensen familie en vrienden bezoeken en thuis bezoek ontvangen (t.o.v. ronde 1 zijn deze percentages gedaald met respectievelijk 35% en 29%).

Een hoger percentage respondenten meent dat de maatregelen om niet-medisch mondkapje te dragen in het OV en te testen bij verkoudheidsklachten (heel) veel helpen. In eerdere rondes van het vragenlijstonderzoek had de meerderheid de intentie om zich te laten testen bij klachten. Toch zijn draagvlak en testintenties substantieel lager, wanneer mensen daadwerkelijk corona-gerelateerde klachten hebben. Ongeveer 15% van de mensen met klachten geeft aan zich getest te hebben. Ongeveer 20% van de mensen met klachten blijft thuis.

De risicoperceptie neemt sinds deze meting voor het eerst toe. Niet alleen wat betreft de kans op besmetting, maar ook op een tweede golf. Uit onderzoek onder mensen met een laag inkomen, beperkte gezondheidsvaardigheden, of een migratieachtergrond blijkt dat zij zich goed aan de regels kunnen houden, maar wel veel angst en stress hebben en zorg mijden.

Mentale gezondheid

De gevolgen van de COVID-19-epidemie op de mentale gezondheid van de Nederlandse bevolking is onderwerp van een aantal studies en publicaties. In eerdere rapportages hebben we hier al aandacht aan besteed. Recent (in juli) heeft ook het SCP over dit thema gepubliceerd. Het SCP verwacht op basis van literatuuronderzoek een toename van het aantal mensen met psychische problematiek, onder meer door eenzaamheid, werkverlies en baanonzekerheid. Daarbij is er ook een nieuwe groep die ggz-zorg nodig heeft: zorgverleners en mensen met trauma's vanwege corona, bijvoorbeeld door het zien lijden of verliezen van een dierbare.

Het is nog onduidelijk of toegenomen gevoelens van eenzaamheid zullen verminderen bij versoepeling van de contactbeperkende maatregelen. Studies die we in eerdere rapportages (zie nr. 4) hebben opgenomen lijken

hier echter wel op te wijzen. Ook het laatste vragenlijstonderzoek van het RIVM (15-19 juli) laat zien dat mensen steeds minder eenzaam zijn. Uit dat onderzoek blijkt ook dat mensen minder angstig, gestrest en somber zijn en minder slaapproblemen hebben.

Onderwijs, scholing en arbeid

In tegenstelling tot mentale gezondheid is het thema onderwijs en scholing in deze COVID-kennisintegratierapportage tot nu toe niet of nauwelijks aan de orde geweest. De gevolgen van de COVID-19-epidemie op dit terrein zijn zeker nog niet volledig in beeld. Volgens het SCP zijn er al wel signalen dat onderwijs op afstand een mogelijk risico vormt voor een toename van verschillen in ontwikkeling en studievoortgang bij leerlingen en scholieren. Dit kan komen door gunstige en minder gunstige omstandigheden, zoals thuissituatie, de faciliteiten voor onderwijs op afstand en de ondersteuning door ouders. Het gaat daarbij met name om leerlingen uit lager opgeleide milieus en uit arme gezinnen. Schoolverlaters ervaren meer moeite met het vinden van een baan, en ook hierbij zijn lager opgeleiden in het nadeel.

Bij- of omscholing van werknemers komt aan de orde in relatie tot de positie op de arbeidsmarkt. In het algemeen kan bij- of nascholing bijdragen aan werkzekerheid. Echter voor de sectoren die door de crisis hard zijn geraakt wordt aangegeven dat in het verleden hierin weinig is geïnvesteerd. Dit kan negatieve gevolgen hebben voor de betreffende werknemers. De crisis raakt dus vooral sectoren en werknemers die toch al kwetsbaar waren.

Kijkend naar de arbeidsmarkt wordt opnieuw geconstateerd dat het risico op armoede toe neemt bij baan- en inkomensverlies. In rapportage nr. 4 Kennisintegratie is al gesignaleerd dat het aantal mensen dat door de gevolgen van de COVID-19-epidemie in financiële problemen komt groeit. Dit beeld wordt opnieuw bevestigd in verschillende SCP-rapporten. Naar verwachting neemt het aantal werkende armen in kwetsbare sectoren toe, doordat zij minder kunnen werken en/of minder verdienen. Ook wordt een toename verwacht van het aantal niet-werkende armen van wie de meesten aangewezen zijn op de sociale zekerheid. Vooral kwetsbare groepen, zoals mensen met een migratie-achtergrond, alleenstaanden, eenoudergezinnen en laagopgeleiden, worden hierbij geraakt, evenals hun kinderen. De toename van de armoede zal leiden tot een toename van het aantal mensen met problematische schulden. Al met al lijkt een toename van de langdurige en intergenerationele armoede in de nasleep van deze crisis te verwachten en dit verdient aandacht van beleid.

Duidelijk is dat, hoewel de hele samenleving getroffen wordt door de gevolgen van de coronamaatregelen, de hardste klappen vallen bij de meest kwetsbare mensen. Hieronder gaan we verder in op de gevolgen voor een aantal specifieke groepen.

Specifieke doelgroepen, overkoepelende samenvatting

Bewoners van verpleeghuizen

De gevolgen van het bezoekverbod voor bewoners van verzorgings- en verpleeghuizen zijn groot (zie ook eerdere rapportages). Op 11 mei startten 26 verpleeghuizen met het toelaten van een vaste bezoeker per bewoner. Sinds 25 mei is bezoek toegestaan op alle verpleeghuislocaties die aan de verruiming willen deelnemen, vrij zijn van corona-besmettingen

en aan de gestelde voorwaarden kunnen voldoen. De ervaringen met deze verruiming worden door de Academische Werkplaats Ouderenzorg (AWO) in beeld gebracht door interviews en vragenlijstonderzoek. De eerste indrukken zijn overwegend positief: blijdschap en dankbaarheid overheersen bij het weerzien van bewoners en hun naasten. Naasten en medewerkers merken dat het bezoekverbod een negatieve impact heeft gehad op het welbevinden van de bewoners, waaronder vereenzaming en het niet meer herkennen van de naaste. Nu bewoners weer bezoek mogen ontvangen, leven ze op, worden actiever en hebben weer iets om naar uit te kijken. Bij enkele bewoners, met name bewoners met dementie, geeft de verruimde bezoeksregeling juist onrust of verwarring. De behoefte aan fysiek contact tussen bewoners en naasten is groot, waardoor na verloop van tijd mensen zich minder goed aan de bezoeksregels houden. Uit het onderzoek blijkt een grote variatie in bezoeksprotocollen. Het kost de organisaties veel menskracht om de bezoeksregeling vorm te geven. Niet iedereen maakt overigens gebruik van de bezoeksregeling, onder meer omdat men bang is voor besmettingen, men geen familie heeft en omdat in het weekend op sommige locaties nog steeds een bezoekverbod geldt.

Mensen met een chronische ziekte of beperking

De ervaringen binnen de verzorgings- en verpleeghuizen zijn vergelijkbaar voor mensen met een beperking of chronische ziekte. Ook voor deze groep is extra aandacht nodig voor de gevolgen van verruiming van de coronamaatregelen.

De ervaringen van mensen met een chronische ziekte of beperking als gevolg van de coronacrisis en - maatregelen zijn toe nu toe in deze kennisintegratierapportages weinig aan bod geweest. Recent zijn er twee onderzoeken gepubliceerd die hierover een beeld geven. Daarom lichten we deze informatie extra uit.

Uitgelicht: Mensen met een chronische ziekte of beperking

Een groep van experts binnen de gehandicaptensector en de resultaten van een vragenlijstonderzoek door Ieder(in) onder (de naaste van) mensen met een chronische ziekte of beperking vertellen het verhaal over de gevolgen van corona voor het dagelijks leven van deze mensen.

Daar waar de afgelopen jaren stappen zijn gezet om de toegankelijkheid van de samenleving te vergroten, dreigt de coronacrisis de situatie weer te verslechteren. Bij mensen die bijvoorbeeld persoonlijke verzorging of begeleiding nodig hebben, is anderhalve meter afstand houden niet haalbaar. Dit is voor twee derde van de mensen met een verstandelijke beperking het geval. Er kan een maatschappelijke achterstand ontstaan als mensen met een ziekte of beperking niet kunnen meedoen aan een samenleving waarin de *social distance* van 1,5 meter de norm is.

Het cijfer dat mensen met een verstandelijke beperking aan hun leven geven was voor de COVID-19-uitbraak een 7,9. Eind mei was dit gedaald naar een 5,6. De maatregelen zijn aan hen vaak lastig uit te leggen. Zij reageren met meer angst, verdriet, boosheid en verwarring. Het missen van bezoek en het geheel of gedeeltelijk wegvallen van de dagbesteding is voor 60% van deze groep een probleem.

Ook andere mensen met een chronische ziekte en/of beperkingen geven aan het contact met naaste familie en geliefden het meest te missen. Daarnaast zijn er zorgen en angst voor een besmetting en ervaren ze verlies van grip op de leefsituatie. Om weer grip op de eigen leefsituatie te krijgen heeft de meerderheid van de mensen met een chronische ziekte of beperking behoefte aan informatie van de overheid over versoepeling van de coronamaatregelen. Deze informatie over versoepelingen zou dan specifiek toepasbaar moeten zijn voor mensen met een beperking of chronische ziekte.

Wat men het hardst nodig heeft om hun leven weer leefbaar te maken is een versoepeling van de bezoeksregeling, logeer- of dagopvang en goede communicatie met de zorgaanbieder(s). 21% van de mensen met een verstandelijke beperking zit nu in een overbelaste situatie waar direct extra of andere ondersteuning nodig is. Om die zorg en ondersteuning weer goed op te starten zijn testmogelijkheden en beschermings-materialen van cruciale betekenis.

Naast de negatieve gevolgen, ervaart een deel van de mensen met een chronische ziekte of beperking ook positieve aspecten. Het valt op dat vooral de rust gewaardeerd wordt omdat activiteiten vervallen. Daarnaast worden aspecten genoemd die behouden zouden kunnen blijven zoals thuis kunnen werken en meer online activiteiten.

Volgens experts die door ZonMw werden geïnterviewd, zijn mensen met een ziekte of beperking over het algemeen nog onvoldoende in beeld bij beleidsmakers en beslissers. De stem van mensen om wie het gaat moet leidend zijn bij het aanpakken van de huidige en toekomstige problemen.

Mantelzorgers

Tijdens de coronacrisis hebben mantelzorgers meer hulp geboden aan hun familie en of naasten door het wegvallen van formele en informele hulp, zoals bijvoorbeeld dagopvang en dagbesteding voor kinderen met een verstandelijke beperking. Hierdoor hebben mantelzorgers een hogere (mentale) belasting ervaren.

Het is van belang om bij een eventuele tweede besmettingsgolf een nadrukkelijke afweging te maken tussen de besmettingsrisico's en de voordelen van het open houden van voorzieningen, ook voor de gezondheid van bewoners en hun mantelzorgers. Daarnaast is het belangrijk mantelzorgers te betrekken bij het maken van concrete afspraken over bezoekmogelijkheden als familie in een instelling verblijft.

De huidige coronacrisis geeft een inkijkje in een situatie waar in de toekomst serieus rekening mee moet worden gehouden: een situatie met een grote zorgvraag en schaarste van mantelzorg en professionele zorg, waarin veel van naasten gevraagd wordt. De lessen van deze crisis zijn daarom cruciaal voor de duurzame inzetbaarheid van mantelzorgers in de toekomst.

Kwetsbare groepen op de arbeidsmarkt

Opnieuw wordt er in de nu beschikbare informatie aandacht gevraagd voor de gevolgen van de COVID-19-crisis voor de arbeidsmarkt. Werknemers met een flexibel dienstverband in een sector die naar verwachting gaat

krimpen, hebben het grootste risico op het verlies van werk. Daarnaast hebben zij vaker te maken met meer stressgevoelens, grotere kans op werkloosheid, minder waardering, minder autonomie, minder scholing, uitstel van relatie- en gezinsvorming, en geen mogelijkheden voor (of uitstel van) aankoop van een eigen woning. De situatie van deze mensen verslechtert verder zodra zij hun baan verliezen.

Het UWV heeft een aantal sectoren geïdentificeerd die zeer kwetsbaar zijn voor de gevolgen van de coronacrisis: arbeidsbemiddeling, reisbureaus, luchtvaart, horeca, sierteelt en cultuur, sport en recreatie. Er zijn momenteel vier groepen op de arbeidsmarkt die gezien hun contractvorm en de sector waarin zij werkzaam zijn een grotere kans hebben hun baan te verliezen. Dat zijn: werknemers met een migratie-achtergrond, vooral degenen die als asielzoeker in Nederland zijn gekomen; werknemers met een laag opleidingsniveau; arbeidsbeperkten die op de sociale regelingen zijn aangewezen die in of na 2015 zijn ingevoerd; werknemers met kwetsbare arbeidsmarktpositie buiten de Randstad en vooral in noordelijke regio.

Verwachte resultaten de komende periode

Verwacht wordt dat in de komende periode resultaten van onderzoeken verschijnen over een aantal specifieke groepen, zoals de dak- en thuislozen, mensen met complexe gezondheidsproblemen of met een intensieve zorgvraag, psychiatrische patiënten, mensen met beperkte gezondheidsvaardigheden, mensen wonend in achterstandswijken, ouderen en oudere migranten. Daarnaast wordt specifiek onderzoek gedaan naar aanbieders van jeugdhulp. Het is nog niet bekend wanneer de resultaten van deze onderzoeken beschikbaar zullen zijn.

Ook verwachten we onderzoeksresultaten rond een aantal thema's, waaronder vaccinatiebereidheid, thuiswerken en sociale contacten tussen mensen.

Voor zover nu te overzien zijn de gevolgen van de coronacrisis voor sekswerkers, kinderen en jongeren (met lichte opvoed- en ontwikkelingsproblemen) evenals voor mensen die uitgesloten (dreigen te) worden vanwege hun seksuele geaardheid nog niet of weinig in beeld.

3.4 Samenvatting uit rapportage 4 (dd. 02-07-2020)

Algemene bevolking, overkoepelende samenvatting

Gedragmaatregelen: gedrag en draagvlak

De afgelopen weken zijn verschillende basismaatregelen versoepeld (zie ook figuur 1). Uit vragenlijstonderzoek (RIVM) onder 43.000 Nederlanders blijkt dat het draagvlak voor de maatregelen in het algemeen hoog blijft. Het draagvlak voor het dragen van een niet-medisch mondkapje in het OV is stijgend. Voor enkele maatregelen is er een daling in het draagvlak te zien, namelijk voor het thuiswerken en 1,5 meter afstand houden. Met name het afstand houden beginnen mensen steeds moeilijker te vinden. In sommige situaties is het te druk, zo meldden 39% van de respondenten. Het pakket van maatregelen is voor 61% van de respondenten niet logisch. Dit kan tot verwarring leiden en de motivatie om de maatregelen op te volgen beïnvloeden.

Sport en beweeggedrag

Het is algemeen bekend dat genoeg bewegen en sporten belangrijk is voor een goede fysieke en mentale gezondheid. Er zijn in deze rapportage drie studies opgenomen die onderzoek gedaan hebben naar sport en bewegen. De termen worden door elkaar gebruikt. Als er gesproken wordt over alleen 'sport' of alleen 'bewegen' dan wordt uitsluitend die term bedoelt. Uit de Mulier-studie onder 1.000 volwassenen (rapportageperiode april) blijkt dat het aantal mensen dat de afgelopen maanden helemaal niet sport is toegenomen van 13% in een 'normale' lente tot 18% in de periode na het instellen van de maatregelen. Van de mensen die wel sporten is een aanzienlijk deel (38%) minder uren gaan sporten, een klein deel (13%) juist meer. Door de sluiting van sportaccommodaties zijn vooral mensen die sporten bij een club, minder uren gaan sporten. Mensen zijn ook overstapt naar een andere, meer individuele sport, die ze minder leuk vinden en waaraan ze ook minder sportplezier beleven. Ook beweegactiviteiten zoals het wandelen en fietsen naar het werk en het lunchwandelen is sterk afgenomen. Maar er zijn ook positieve signalen: zo'n 16% van de respondenten heeft de mogelijkheid om tussen het thuiswerken door een luchtje te scheppen en ongeveer 10% heeft meer tijd om te sporten en te bewegen door het wegvallen van het woon-werkverkeer. Voor 4% van de volwassenen is de gezinsband versterkt door samen sporten en bewegen. Ook vanuit het vragenlijstonderzoek (RIVM) onder 50.000 mensen blijkt dat het aantal mensen dat (veel) minder is gaan sporten dan voor de crisis de afgelopen twee maanden gedaald is (van 53% 2 maanden geleden naar 37%). Het percentage mensen dat aangeeft juist (veel) meer te zijn gaan sporten en bewegen in de afgelopen maanden is stabiel gebleven (13-15%). Bij andere leefstijlaspecten is te zien dat een gedeelte van de mensen ongezonder leeft dan voor de crisis.

Niet alleen voor volwassenen maar juist ook voor kinderen is genoeg beweging erg belangrijk om (vooral) in de toekomst gezondheidsproblemen te voorkomen. Uit een andere studie van het Mulier-instituut onder 750 ouders van kinderen in de leeftijd van 4-12 jaar komt een gemengd beeld naar voren. Kinderen die altijd al minimaal 15 uur per week bewegen (36%), blijven dat in coronatijd vaak ook doen. En ook bij kinderen die normaal in het voorjaar minder dan 5 uur bewegen (16%), blijft het bewegingspatroon in coronatijd grotendeels gelijk. Maar bij de tussengroep is een duidelijke daling opgetreden. Over het algemeen schat ruim twee op de vijf (42%) ouders in dat hun kind in coronatijd minder beweegt dan normaal in het voorjaar. Daarnaast denk een kwart van de ouders dat hun kind normaal gesproken wel aan de beweegrichtlijn voldoet, maar in deze coronatijd niet. Ouders van kinderen die meer bewegen zien minder irritatie, minder inactiviteit en meer fitheid bij hun kind dan ouders van kinderen die minder bewegen. De meeste ouders stimuleerden hun kinderen om meer te bewegen, veelal door zelf het goede voorbeeld te geven en gezamenlijke activiteiten te ondernemen. Bij alle bevindingen is het wel zo dat lager opgeleide Nederlanders minder aan beweging en het simuleren daarvan doen dan hoger opgeleiden.

Over het algemeen zijn volwassenen dus minder gaan bewegen tijdens de coronacrisis en het is nog de vraag in hoeverre hun beweeggedrag weer op het oude niveau van voor de crisis zal terugkomen. Daarover zijn nu nog geen gegevens bekend, noch over de verwachtingen van mensen of ze weer meer zullen gaan bewegen. Voor kinderen geldt dat vooral de

kinderen die matig bewogen (de tussengroep) nog minder zijn gaan bewegen. Voor de toekomst is het daarom de vraag hoe je deze kinderen kan stimuleren meer te gaan bewegen. Dit is ook van belang voor hun mentale gezondheid, te meer omdat vooral veel jongeren zich zorgen maken om hun psychische gezondheid en kinderen die meer bewegen volgens hun ouders fitter en minder geïrriteerd zijn.

Mentale gezondheid

In de vorige versie van deze rapportage zagen we signalen dat de mentale gezondheid van Nederland sinds medio april in vergelijking met begin van de crisis verbetert. Deze positieve trend lijkt door te zetten. Het aantal mensen dat zich somberder, angstiger of eenzamer voelde neemt onder de respondenten van het RIVM-vragenlijstonderzoek af, mede veroorzaakt doordat het sociale leven weer op gang komt. Nieuwe gegevens uit Gelderland laten eenzelfde beeld zien, namelijk een verbetering van de mentale gezondheid van de inwoners van deze provincie. Ten opzichte van eerdere peilingen missen Gelderlanders het sociale contact met anderen minder en voelen ze zich minder vaak eenzaam. Ook hebben ze minder het gevoel niets te hebben om naar uit te kijken en zijn ze minder vaak gestrest en geïrriteerd.

Sociaaleconomische gezondheid

Ondanks de vooruitgang in mentale gezondheid, is er bij de bevolking angst voor verlies van baan en inkomen, zo blijkt uit een onderzoek onder de Haagse bevolking. Voor een deel van de mensen is die angst al werkelijkheid geworden. De grote economische gevolgen liggen evenwel nog voor ons, als de steunmaatregelen zijn afgelopen en duidelijk zal worden hoe diep de economie is geraakt. Ruim twee derde van de ondernemers in Den Haag is (een beetje tot heel) bang dat door de corona-uitbraak hun bedrijf failliet gaat en bijna de helft van de respondenten met een baan geeft aan (een beetje tot heel) bang te zijn de baan te verliezen. Vooral mensen met een kwetsbare positie op de arbeidsmarkt (tijdelijk contract, laagopgeleid, laagbetaald, slechte gezondheid) zijn bang hun baan te verliezen. Ook jongeren zijn relatief vaak bang om hun baan te verliezen. Vooral mensen die al moeite hebben om financieel rond te komen zijn bang voor inkomensverlies. Verlies van baan en daarmee inkomsten kan leiden tot financiële problemen. Uit een inventarisatie van sociale problemen die samenhangen met de coronacrisis blijkt dat mensen zich nu meer zorgen maken over hun financiën dan voor de coronacrisis en zij ervaren meer financiële stress. Dit geldt vooral voor jongeren, zelfstandigen, arbeidsmigranten en flexwerkers. Daarmee ontstaat door de coronacrisis mogelijk een grote groep kwetsbare Nederlanders met financiële problemen (zie hieronder).

Specifieke doelgroepen, overkoepelende samenvatting

De coronacrisis en de maatregelen raken naar verwachting vooral bestaande kwetsbare groepen waaronder ouderen, laag geletterden, dak- en thuislozen, mensen met een migratieachtergrond, arbeidsbeperking of GGZ problematiek. Het wegvallen van mantelzorg, dagbesteding of de mogelijkheid tot bezoek raakt hen direct. Sommige groepen hebben moeite de maatregelen te begrijpen zoals mensen met een verstandelijke beperking en ouderen met dementie. Uit het onderzoek in Den Haag blijkt dat bijna vier op de tien mensen uit angst voor besmetting nu niet zo snel naar de huisarts gaat of zorgverleners als huishoudelijke hulp of

wijkverpleging bij hen thuis zou laten komen. Met name mensen met een minimuminkomen, uitkeringsgerechtigden en arbeidsongeschikten mijden de huisarts vaker. Hulpverleners verwachten dat in een later stadium bij kwetsbare groepen een golf aan (uitgestelde) zorgvragen zal ontstaan, maar in welke mate is nu nog onduidelijk. Het lijkt er ook op dat er kwetsbare groepen bij komen door de toename van het aantal mensen met (dreigende) financiële problemen.

Kwetsbare gezinnen

Naar verwachting zal het aantal multi-probleemgezinnen (nu 100.000) groeien door de huidige crisis. Door de diverse problemen en risico-factoren die spelen in multi-probleemgezinnen kan door de crisis en de noodzaak om veel thuis te zijn de druk op ouder-kindrelaties toenemen met kindermishandeling en partnergeweld tot gevolg. Onder gezinnen met (vermoedens van) huiselijk geweld die voor de coronacrisis al bekend waren bij hulpverleners zijn er gelukkig geen aanwijzingen dat het geweld tijdens de crisis is toegenomen. Dit geldt zowel voor het aantal gezinnen als ook voor het aantal door de gezinnen genoemde geweldsincidenten. Dat het geweld niet is toegenomen betekent niet dat de situatie niet ernstig is. Bij twee derde van deze gezinnen is sprake van geweld, en in de helft van deze gezinnen is sprake van veelvuldig (meer dan 22 incidenten op jaarbasis) of ernstig geweld.

Ook het gevoel van onveiligheid is bij ouders en kinderen in gezinnen met geweld niet veranderd. Zoals ze zelf aangeven is bij tieners de emotionele veiligheid juist verbeterd na 16 maart (begin lockdown). Professionals geven echter aan dat ze door het huidige digitale contact met de gezinnen er niet altijd zeker van zijn of zij een goed beeld hebben van de veiligheid van de gezinsleden en vooral van de kinderen. Zowel ouders als kinderen geven aan dat het rustiger is omdat er niet meer zoveel hulpverleners over de vloer komen.

Mensen met een verstandelijke beperking

Evenals in vorige rapportages zien we dat de coronamaatregelen in het bijzonder impact hebben op mensen met een verstandelijke beperking en bewoners van verzorgings- en verpleeghuizen. Voor mensen met een verstandelijke beperking is het moeilijker om te begrijpen wat er aan de hand is en ze hebben moeite om zich aan te passen aan de veranderingen in hun dagelijkse leven. Het verlies van dagelijkse routines en sociale contacten kan leiden tot verveling, frustraties en gevoelens van isolatie. Ook ontvangen veel van hen begeleiding waarbij fysiek contact van belang is en anderhalve meter afstand houden niet mogelijk is. Een langdurige situatie zonder of met minder begeleiding zou ertoe kunnen leiden dat in een later stadium zwaardere zorg en ondersteuning nodig is.

Bewoners van verzorgings- en verpleeghuizen

In eerdere rapportages is aangegeven dat de coronacrisis grote gevolgen heeft voor ouderen. Dit beeld wordt opnieuw bevestigd in de nieuwe onderzoeksresultaten.

Bewoners in verpleeghuizen of bewoners met cognitieve problemen (dementie) spraken tijdens het bezoekverbod minder vaak met familieleden, dan bewoners in verzorgingshuizen of zonder (ernstige) cognitieve problematiek. Echter de bewoners in verzorgingshuizen en

bewoners zonder (ernstige) cognitieve problematiek hebben wel het grootste risico op achteruitgang van hun gezondheid en kwaliteit van leven. Verzorgingshuisbewoners en bewoners zonder ernstige cognitieve problemen waren tijdens het bezoekverbod vaker eenzaam. Ook is de ernst en frequentie van stemming- en gedragsproblemen toegenomen evenals het gebruik van medicatie hiertegen.

Uit onderzoek blijkt dat zowel voor mensen met een verstandelijke beperking als bewoners van verzorgings- en verpleeghuizen geldt dat er behoefte is aan maatwerk bij de invulling van de maatregelen. Er is daarbij een zorgvuldige afweging gewenst tussen de noodzakelijke hulp, de sociale contacten en de risico's op extra besmettingen, waarbij het belang van die sociale contacten voor de gezondheid en de kwaliteit van leven zwaar zou moeten meewegen.

Mensen met financiële problemen

De verwachting is dat er door de coronacrisis een grote groep kwetsbaren met (dreigende) financiële problemen ontstaat. Daarbij gaat het om drie groepen:

- Mensen die voor de crisis al in armoede leefden en/of schulden hadden en waarbij de problemen dreigen te verergeren door het wegvallen van of veranderingen in ondersteuning.
- Mensen die het door de coronacrisis financieel moeilijk hebben gekregen, zoals zzp-ers, flexwerkers en jongeren die hun opdrachten of baan verliezen.
- Mensen en huishoudens die nog net alle eindjes aan elkaar kunnen knopen, maar ook in problemen komen bij inkomensverlies en als schuldeisers minder coulant worden. Deze groep is nu nog niet goed in beeld bij hulpverleners.

Hoe langer mensen in deze situatie blijven hoe ernstiger hun problemen zullen worden. Als zij niet vroegtijdig hulp en ondersteuning krijgen is er risico op stapeling van problemen omdat financiële problemen vaak samenhangen met andere problemen als stress, eenzaamheid, huiselijk geweld en leerachterstanden, aanraking met justitie en criminaliteit. Het risico op stapeling van problemen wordt ook gesignaleerd door de landelijke werkgroep Sociale impact coronacrisis (VNG). De coronacrisis vereist extra aandacht voor het onderwijs, de veiligheid, de gezondheid en de armoedebestrijding in die wijken waar veel kwetsbare burgers wonen. Het risico kan ontstaan dat bewoners zich afkeren van de rest van de samenleving, wat de sociale stabiliteit negatief beïnvloedt en de aantrekkingskracht voor criminaliteit of radicaal gedachtegoed vergroot. Het is van groot belang om alert te zijn op deze sociale dynamiek die door de crisis kan versterken. Gelukkig staan daar ook andere maatschappelijke ontwikkelingen tegenover. In veel wijken en buurten is het gevoel van saamhorigheid en verbondenheid toegenomen, en overal in Nederland zijn mensen bereid om elkaar te helpen als de nood aan de man komt.

Tot zover het beeld dat is ontstaan over de gevolgen van de coronacrisis en de maatregelen op basis van de nieuwe resultaten.

Verwachte resultaten komende periode

Verwacht wordt dat er in de komende periode resultaten van onderzoeken verschijnen over een aantal specifieke groepen, zoals de dak- en

thuislozen, mensen met complexe gezondheids-problemen of met een intensieve zorgvraag, mensen met een beperking of chronische ziekte, psychiatrische patiënten, mensen met beperkte gezondheidsvaardigheden, mensen wonend in achterstandswijken, ouderen en oudere migranten. Daarnaast wordt specifiek onderzoek gedaan naar aanbieders van jeugdhulp. Het is nog niet bekend wanneer de resultaten van deze onderzoeken beschikbaar zullen zijn.

Voor zover nu te overzien zijn sekswerkers, kinderen en jongeren (met lichte opvoed- en ontwikkelingsproblemen) evenals mensen die uitgesloten (dreigen te) worden vanwege hun seksuele geaardheid nog niet of weinig in beeld.

3.5 Samenvatting uit rapportage 3 (dd. 11-06-2020)

Algemene bevolking, overkoepelende samenvatting

COVID-19 en de overheidsmaatregelen rond COVID-19 hebben een aanzienlijke impact op de samenleving. Veel mensen zien het coronavirus als een bedreiging voor zichzelf en nog meer voor familieleden. Een aanzienlijk deel van de mensen is bang om hun baan of inkomen te verliezen of hebben dit al verloren. Veel werkzoekenden zijn bang om op korte termijn geen baan te kunnen vinden. Ruim een kwart van de mensen krijgt minder zorg dan voor de crisis of ze vermijden de zorgverlening uit angst voor besmetting. Een kwart tot een derde van de mensen voelde zich begin april vaker angstig dan voor de uitbraak van COVID-19, had meer moeite met ontspannen of had het gevoel niets te hebben om naar uit te kijken. Jongeren ervaren het virus het minst bedreigend voor hun gezondheid, maar de coronamaatregelen lijken een grotere psychologische en sociale impact op hen te hebben dan op ouderen.

Er zijn signalen dat de situatie sinds medio april verbetert. Minder mensen voelen zich eenzaam, (veel) angstiger of somberder. Ook nemen slaapproblemen af. Men gaat vaker naar buiten en ontvangt vaker bezoek. Het aantal mensen dat zegt minder te sporten en bewegen dan voor de start van de pandemie neemt af. Verder is in Noord-Nederland het percentage mensen dat zich vaak zorgen maakt om ziek te worden tussen 30 maart en 24 mei gedaald. Daarnaast zijn in Noord-Nederland ook andere aspecten van de mentale gezondheid zoals gespannen voelen, piekeren en lusteloosheid verbeterd. Ook gaan in het noorden steeds meer mensen weer op hun gebruikelijke werklocatie werken.

Dit zijn de eerste signalen van enige verbetering. Hoe het verder zal gaan zal moeten blijken. Bovendien zijn er andere signalen uit Gelderland. Het percentage Gelderlanders dat aangeeft niets meer te hebben om naar uit te kijken, vaker geïrriteerd en gestrest te zijn en het sociale contact te missen is tussen de twee peilmomenten van 10-14 april en 29 april-4 mei juist toegenomen. Mogelijk speelt hierbij mee dat Gelderland een van de zwaarder getroffen provincies is en de Noordelijke provincies tot het minst getroffen deel van Nederland behoren.

Uit de studies komt naar voren dat bepaalde groepen zwaarder getroffen zijn door de gevolgen van de crisis dan anderen. Daarbij gaat het onder meer om lager opgeleiden, mensen met een slechte gezondheid, mensen met een laag inkomen, zelfstandigen zonder personeel (zzp'ers) en

flexwerkers. Vooral mensen die te maken hebben met een combinatie van gebrek aan sociale steun, een slechte gezondheid en moeite met rondkomen zijn kwetsbaar.

Solidariteit

De grote solidariteit onder de bevolking mag opgemerkt worden. De meeste mensen steunen de overheidsmaatregelen rond COVID-19 en bieden daarnaast ook hulp aan mensen die daar behoefte aan hebben. Verder zijn er aanwijzingen dat de coronapandemie de sociale relaties in buurten niet onder druk zet maar juist doet verbeteren. Voor bijna alle maatregelen geldt dat vrouwen vaker dan mannen aangeven dat deze zo lang mogen duren als nodig is. Hoewel in het onderzoek onder de Gelderse bevolking blijkt dat de maatregelen een grotere psychische impact lijken te hebben op de vrouwen.

Verder valt op dat jongere mensen vaker aangeven dat het verbod op bezoek in verpleeghuizen zo lang mag duren als nodig. Bij ouderen is juist het draagvlak groter voor het sluiten van scholen, eet- en drinkgelegenheden en publieke locaties, en voor 1,5 meter afstand houden, zoveel mogelijk thuis blijven en het verbod op groepsvorming. Er lijkt dus vooral draagvlak te zijn voor maatregelen waar men zelf minder hinder van ondervindt.

Vertrouwen

Bijna alle Nederlanders maken gebruik van traditionele media (kranten, radio en tv) om informatie over de coronacrisis te krijgen. Bovendien is het vertrouwen in sociale media gedaald terwijl het vertrouwen in de landelijke overheid, de lokale overheid, het RIVM en de GGD juist is toegenomen. Ongeveer twee derde van de Rotterdammers en Nederlanders heeft vertrouwen in de landelijke en lokale overheid en drie kwart heeft vertrouwen in het RIVM en de GGD. Het meeste vertrouwen krijgt de huisarts. Het vertrouwen in de huisarts was al zo groot dat dit door COVID-19 nauwelijks verder kon toenemen. Echter, de huisarts wordt slecht zeer beperkt gezien als belangrijke informatiebron over het coronavirus. Mensen halen hun nieuws vooral van nieuwsuitzendingen, persconferenties en online nieuwssites en apps zoals NOS en nu.nl.

Specifieke doelgroepen, overkoepelende samenvatting

GGZ-patiënten

Juist degenen die zich vorig jaar al minder goed voelden, gaan sinds de coronacrisis achteruit. Verder is de ervaren kwaliteit van leven het sterkst gedaald in de - tijdens de peiling - zwaarst getroffen provincies (Noord-Brabant en Limburg).

In de nieuwe onderzoeksresultaten is deze keer geen informatie opgenomen over andere specifieke doelgroepen.

3.6

Samenvatting uit rapportage 2 (dd. 25-05-2020)

Algemene bevolking, overkoepelende samenvatting

De COVID-19 maatregelen kunnen op een breed draagvlak onder de Nederlandse bevolking rekenen. Meer dan de helft van de Nederlanders is tevreden hoe de overheid de crisis aanpakt. Ook is er vertrouwen in de maatregelen van de overheid en de informatie van het RIVM. De behoefte

aan extra zorg of ondersteuning is beperkt en wordt gaandeweg minder. Mensen zijn ook minder bezorgd over hun gezondheid dan aan het begin van de crisis. Negen van de tien mensen houden zich aan de richtlijnen, maar het percentage daalt wel. De hygiënemaatregelen zijn makkelijker vol te houden dan het vermijden van sociale contacten. Het draagvlak voor het verbod om niet op bezoek te gaan in verpleeghuizen is beduidend lager dan het draagvlak voor de andere maatregelen. Het draagvlak voor sociale beperkingen wisselt ook meer, omdat deelname aan het maatschappelijk leven belangrijk is voor mensen en bijdraagt aan hun kwaliteit van leven.

De gevolgen van het coronabeleid voor de gezondheidszorg en de economie zijn bij de meeste Nederlanders goed in beeld. Ook hebben mensen oog voor de negatieve gevolgen die de maatregelen hebben voor het onderwijs en bijvoorbeeld de psychische gezondheid en de kwaliteit van leven. Een groot deel van de Nederlanders staat dan ook achter een versoepeling van de maatregelen als dat genoeg economische en andere voordelen oplevert. Mensen zijn graag bereid om daarvoor iets te doen, zoals het dragen van een mondkapje, en willen daarvoor ook een zekere toename van het aantal ziektegevallen accepteren.

Specifieke doelgroepen, overkoepelende samenvatting

GGZ-patiënten

De coronacrisis en de genomen maatregelen roept heel verschillende reacties op bij GGZ-cliënten. Een deel van de cliënten ervaart een toename van de klachten. De instroom van nieuwe cliënten in GGZ-organisaties is sinds de crisis sterk afgenomen. Echter de meest recente verwijzingsdata duiden wel op een herstel van de instroom. De contacten tussen de cliënten en hun hulpverleners zijn veranderd sinds de crisis. De face-to-face gesprekken met cliënten zijn vaak gestopt en op een digitale wijze voortgezet. Dit vraagt extra inzet van de professionals, omdat niet iedereen even handig is in het omgaan met de technologie. Ook wordt aangegeven dat cliënten minder hulp krijgen en dat de gesprekken gemiddeld korter duren. Mantelzorgers worden nu extra belast.

Wellicht hebben de patiënten straks extra intensieve of langer durende zorg nodig om weer op het niveau van voor de coronacrisis te komen. De verwachting is dat de wachttijden in GGZ de komende maanden gaan oplopen.

Ouderen

De gevolgen van het bezoekverbod zijn groot voor de bewoners van verpleeghuizen. De kwaliteit van leven en hun welbevinden is waarschijnlijk achteruit gegaan, ze hebben minder contact met anderen, voelen zich eenzamer en hun dagelijkse routine is veranderd. Een groot deel van de familieleden ziet dit ook. Ook zij signaleren veel eenzaamheid, verschil in stemming en een afname in prikkelende activiteiten voor dementerenden. Een op de tien familieleden heeft zijn of haar naaste in de afgelopen vier weken niet gezien of gesproken. Voor de familie telt kwaliteit van leven zwaarder dan het besmettingsrisico bij het bezoeken van bewoners van verpleeghuizen. Voor de zorgmedewerkers is dit andersom. Ook worstelt een aanzienlijk deel van zowel familie als zorgmedewerkers hiermee en vindt het lastig om hiertussen een keuze te maken. Een beperkt deel van de Nederlanders vindt dat het bezoekverbod niet ingevoerd had moeten worden, aan de andere kant vindt een grote

groep Nederlanders dat het verbod zo lang mag blijven duren als nodig is. Ouderen die thuis of in een verpleeghuis wonen zijn bang te sterven zonder afscheid te kunnen nemen van hun dierbaren.

Dak- en thuislozen

Dakloze mensen zijn bijna allemaal gehuisvest, soms in hotels. Niet in alle regio's is er voldoende opvang beschikbaar voor dak- en thuislozen, met name als het gaat om opvang voor besmette en/of zieke dak- en thuislozen. In vergelijking met vorig jaar in deze periode is de overlast door dak- en thuislozen toegenomen. Dit verschilt wel per regio.

Kwetsbare gezinnen

Thuisisolatie kan leiden tot spanningen en onveilige situaties, met name voor vrouwen en kinderen. Huisbezoek van hulpverleners bij kwetsbare gezinnen wordt bemoeilijkt door de beperkingen door de coronamaatregelen. De coronamaatregelen hebben landelijk niet geleid tot een significante stijging van zorgmeldingen en registraties van huiselijk geweld bij veilig thuis.

4 **Bijlage 2: Gedetailleerde resultaten algemene Nederlandse bevolking**

4.1 **Anxiety and depression symptoms, and lack of emotional support among the general population before and during the COVID-19 pandemic. A prospective national study on prevalence and risk factors**

Link	https://nivel.nl/nl/nieuws/corona-uitbraak-leidt-alleen-bij-specifieke-groepen-tot-toename-psychische-klachten https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0165032720326227?via%3Dihub
Financiering	Niet bekend
Onderzoeks-instituut	CentERdata, Tilburg University's Network on Health and Labor (NETHLAB), Fonds Slachtofferhulp, Tilburg School of Economics and Management, van Loon Crisis Stress Trauma, NIVEL
Rapportage-periode	November 2018, maart en november 2019, en maart 2020
Doelgroep	Algemene bevolking
Onderzoeks-methode	Vragenlijst via LISS panel
Aantal respondenten	3.983 Nederlanders van 18 jaar en ouder

Resultaten: Angst en depressie

- Tijdens de corona-uitbraak in maart 2020 vertoonden ongeveer evenveel volwassenen (circa 17%) milde tot ernstige symptomen van angst en depressiviteit als vier maanden vóór de uitbraak in november 2019.
- Specifieke groepen zoals werkzoekenden en studenten vertoonden wél vaker ernstige angst- en depressiviteitssymptomen dan vier maanden ervoor.
- Ook was onder werkzoekenden, studenten en degenen die voor het huishouden zorgen het aandeel dat angst- en depressiviteitssymptomen vertoonde in maart 2020 veel hoger dan bij werkenden, en dat was níet het geval in maart 2019.
- Respondenten in de leeftijd van 35-49 jaar vertoonden in maart 2019 minder vaak angst- en depressiviteitssymptomen dan 18-34 jarigen, maar in maart 2020 hadden zij een hoger risico.
- Ook mensen met hartproblemen hadden in maart 2020 een hoger risico op angst- en depressiviteitssymptomen dan in maart 2019.

Emotionele steun

- Ook het aandeel mensen die weinig of geen emotionele sociale steun vanuit de eigen omgeving kregen, was in maart 2020 gelijk

aan november 2019 (circa 20%). Ook was er geen verschil met maart 2019.

- De specifieke groep mensen die voor het huishouden zorgen ervaarden in maart 2020 daarentegen vaker een gebrek aan emotionele steun dan de groep werkenden en dat was niet het geval in maart 2019. Dit geldt ook voor mensen met hartproblemen en diabetes in vergelijking met mensen zonder deze klachten.
- Studenten ervaarden in maart 2020 juist minder vaak een gebrek aan emotionele steun dan de groep werkenden, terwijl er in maart 2019 geen verschil was tussen beide groepen.

4.2 Eenzaamheid voorkomen in een periode van social distancing (COVID-19)

Link	-
Financiering	Niet bekend
Onderzoeks-instituut	Tilburg University
Rapportage-periode	Oktober 2019 en mei 2020
Doelgroep	Algemene bevolking
Onderzoeks-methode	Vragenlijstonderzoek
Aantal respondenten	2009 deelnemers uit het LISS-panel (Langlopende Internet Studies voor de Sociale Wetenschappen)

Resultaten:

- Gemiddeld hebben deelnemers tijdens de coronacrisis minder sociaal contact, met name met vrienden, familieleden (buiten het eigen huishouden) en mensen die iets verder weg staan. Toch geeft ongeveer de helft aan dat zij geen verschil ervaren in vergelijking met voor de crisis.
- In vergelijking met voor de coronacrisis rapporteert meer dan de helft van de deelnemers geen verschil in de kwaliteit van de relaties. De sterkste daling in kwaliteit van het contact is met vrienden, familieleden buiten het eigen huishouden en mensen die iets verder af staan.
- De hoeveelheid face-to-face contact is afgenomen, maar contact via (video)bellen, privé tekstberichten (bv. via WhatsApp), en online communities is toegenomen.
- Meer dan 60% van de deelnemers zijn meer gaan chatten via privéberichten of bellen (zonder video) als 'coping strategie' voor de veranderingen in het sociale contact.
- Niet-sociale coping bestond bij meer dan 60% van de deelnemers uit naar buiten gaan, huishouden/inrichting/klussen aan het huis en TV kijken.
- Eenzaamheid is tussen oktober 2019 en mei 2020 gemiddeld licht toegenomen van 1.31 tot 1.36 (op een schaal van 1 tot 3). Bij bijna 40% is er sprake van een (meestal kleine) toename in eenzaamheid, terwijl bij ruim 25% sprake is van een (meestal kleine) afname.
- Mensen met frequentere sociale contacten en hogere tevredenheid over de kwaliteit van contact rapporteren minder eenzaamheid,

gemeten in mei 2020. Daarbij hangt de kwaliteit van dat contact sterker samen met eenzaamheid dan de hoeveelheid.

- Afnames in de hoeveelheid contact (met name met collega's en kennissen) en afnames in de ervaren kwaliteit van dat contact (met name met mensen buiten het huishouden) hingen samen met een toename in eenzaamheid.
- Toenames in eenzaamheid hingen samen met afnames in face-to-face contact, maar óók met toenames in bellen, tekst contact en online contact. Een waarschijnlijke verklaring hiervoor is dat als mensen zich eenzaam voelen en face-to-face contact niet mogelijk is, ze méér gebruik gaan maken van andere manieren van contact.
- Mensen die meer coping strategieën gebruikten, waren minder eenzaam. Daarbij lijken vooral de sociale coping strategieën van belang.
- Een grotere toename in eenzaamheid hing niet samen met het gebruik van meer coping strategieën. Het lijkt dus de ervaren eenzaamheid in het moment, en niet de verandering in eenzaamheid te zijn die samenhangt met het gebruik van coping strategieën.
- Niet zozeer de verandering in eenzaamheid, maar de effectieve eenzaamheid tijdens de coronacrisis is negatief gerelateerd aan ons zelfvertrouwen en levenstevredenheid tijdens de crisis.
- Leeftijd hing niet direct samen met eenzaamheid, maar een hogere leeftijd hing wel samen met het minder gebruiken van (sociale) coping strategieën tijdens de coronacrisis.
- Hoe hoger de leeftijd, des te meer contact met partner en familie, maar des te minder contact met andere huishoudleden, vrienden en anderen die iets verderaf staan. De kwaliteit van dit contact was wel positiever, ondanks het minder gebruik van face-to-face contact, bellen, privé tekstberichten en online communities.

4.3 Gelderse impact studie: De gevolgen van COVID-19 voor Gelderland

Link	https://www.gelderland.nl/Gelderse-impactmonitor
Financiering	Anders dan ZonMw, VWS
Onderzoeks- instituut	Kieskompas in opdracht van de provincie Gelderland
Rapportage- periode	Wekelijks beeld sinds 10 april 2020 (1e meting 10 april – 14 april; 2e meting 29 april – 4 mei; 3e meting 29 mei – 3 juni), 4e meting (19 juni - 25 juni), 5e meting (28 augustus - 3 september)
Doelgroep	Bevolking Gelderland
Onderzoeks- methode	Online vragenlijst
Aantal respondenten	5e meting: 3.265 respondenten (3.231 uit Gelderland) 4e meting: 3.446 respondenten (3.423 uit Gelderland) 3e meting: 3.665 respondenten (3.559 uit Gelderland) 2e meting: 4.811 respondenten (4.612 uit Gelderland)

1e meting: 5.024 respondenten (4.786 uit Gelderland)

Resultaten (5e meting 28 augustus - 3 september (Editie 14 en 15)):

Psychische en sociale impact

- Het aantal Gelderlanders dat negatieve psychische en sociale gevolgen van het coronavirus ervaart, is begin september aanzienlijk lager dan aan het begin van de corona-uitbraak.
 - Eind april gaf ongeveer 1 op de 3 Gelderlanders aan vaker gestrest te zijn, terwijl dit begin september 1 op de 5 was.
 - Ook het percentage Gelderlanders dat sinds de corona-uitbraak, vaker eenzaam of vaker geïrriteerd is of het gevoel heeft nergens naar uit te kunnen kijken is gedaald tov van april, hoewel hier sinds juni weinig verandering in was.
- Het aandeel Gelderlanders dat sinds de uitbraak van het coronavirus in Nederland positieve ontwikkelingen ziet, is iets afgenomen. Zo is het percentage dat veel nieuwe initiatieven ziet ontstaan afgenomen van ongeveer 70% half april naar iets minder dan 50% begin september. En het aandeel mensen dat vindt dat mensen elkaar meer helpen is gedaald van ongeveer 55% begin juni naar ongeveer 35% begin september.

Economische Impact

- Bijna alle Gelderlanders (ongeveer 80%) ervaren het coronavirus als (enigszins) bedreigend voor de economische situatie in Nederland en de rest van de wereld, maar het aandeel dat dit een beetje tot heel erg bedreigend vindt voor de eigen inkomsten is met ongeveer 15 procent een stuk lager.
- Het aandeel Gelderlanders dat het virus (heel) bedreigend noemt voor de eigen inkomsten en de economische situatie in Nederland is

Werk en Inkomensverlies

- Bijna 8 op de 10 Gelderlanders geeft aan dat hun huishoudinkomen sinds de corona-uitbraak gelijk is gebleven; bij iets minder dan 1 op de 10 is het hoger geworden, en bij een iets grotere groep is het gedaald.
- Vooral Gelderlanders die (zeer) moeilijk kunnen rondkomen, een flexibel dienstverband hebben, óf als zelfstandige werken, rapporteren vaker inkomensverlies.
- Bijna één op de tien Gelderlanders met betaald werk is bang in de nabije toekomst geen werk meer te hebben of/en te verwachten dat hun aantal betaalde uren de komende zes maanden waarschijnlijk zal afnemen.
 - Jongeren, praktisch geschoolden en vooral Gelderlanders met een flexibel dienstverband en Gelderlanders die (zeer) moeilijk rondkomen zijn het meest bang om in de nabije toekomst geen werk meer te hebben.
 - Vooral zelfstandigen en Gelderlanders met een flexibel dienstverband verwachten dat het aantal betaalde uren dat ze zullen werken de komende zes maanden waarschijnlijk afneemt.
- Ongeveer één op de drie werkende Gelderlanders heeft er de afgelopen zes maanden over nagedacht om ander werk te zoeken.

Dit geldt vooral voor jongeren, theoretisch geschoolden, Gelderlanders met een flexibel dienstverband en Gelderlanders die (zeer) moeilijk kunnen rondkomen.

- De impact van het coronavirus op mensen die (zeer) moeilijk rondkomen is veel groter dan voor mensen die (zeer) makkelijk kunnen rondkomen, waarbij de angst om in de nabije toekomst geen werk te hebben zelfs tien keer zo groot is. Ook heeft ruim zeven op de tien Gelderlanders die (zeer) moeilijk rondkomt er de afgelopen zes maanden over nagedacht om ander werk te zoeken, tegenover gemiddeld één op de drie van de werkende Gelderlanders.
- Van de Gelderlanders met betaald werk, óf Gelderlanders die sinds de corona-uitbraak er over nagedacht hebben betaald werk te vinden óf hier actie op ondernomen hebben, wil vier op de tien zich wel laten omscholen om in een andere sector te werken met meer zekerheid op een baan. En ruim vier op de tien geeft aan in de afgelopen zes maanden wel eens nagedacht te hebben of actie ondernomen te hebben om in een andere sector te gaan werken. Daarbij werden onderwijs (19 procent), informatie en communicatie (17 procent), cultuur recreatie en toerisme (16 procent), zorg (15 procent), openbaar bestuur (12 procent), zakelijke dienstverlening (12 procent), en de industrie (11 procent) het meest genoemd.

4e meting 19 juni - 25 juni 2020

Psychische en sociale impact:

- De afgelopen maanden is er een afname in negatieve gevoelens en sentimenten rond corona.
 - Twee op de tien Gelderlanders noemde coronavirus (heel erg) bedreigend voor de eigen gezondheid. Dit is een daling tov de eerste peiling toen vier op de tien dat vond.
 - Ook het percentage Gelderlanders dat sinds de corona-uitbraak vaker gestrest, eenzaam of geïrriteerd is of het gevoel heeft nergens naar uit te kunnen kijken is gedaald. Maar nog altijd zegt ongeveer twee op de tien Gelderlanders vaker gestrest te zijn, en bij de andere drie genoemde maten (eenzaam, geïrriteerd en nergens naar uit kunnen kijken) is dit nog iets hoger. Net zoals bij vorige metingen geldt dat het coronavirus een grotere (negatieve) psychologische en sociale impact had op vrouwen, jongeren en praktisch opgeleiden.
- Daar staat tegenover dat een meerderheid van de Gelderlanders ook nog steeds de positieve gevolgen ziet. Zo is iets meer dan de helft van de Gelderlanders het er (helemaal) mee eens dat er sinds de corona-uitbraak veel nieuwe initiatieven ontstaan en bijna de helft is van mening dat mensen elkaar sinds de corona-uitbraak meer helpen dan voorheen.

Economische impact

- Bijna alle Gelderlanders noemen het coronavirus (in meer of mindere mate) bedreigend voor de economische situatie in Nederland en de rest van de wereld, maar het aandeel dat dit een beetje tot heel erg bedreigend vindt voor de eigen inkomsten is met ongeveer 30 procent een stuk lager en bovendien gedaald tov de eerste peiling van 10-14 april (ongeveer 40%).

- Vooral Gelderlanders die al moeite hebben om rond te komen van het huishoudinkomen rapporteren vaker dan anderen dat ze door de corona-uitbraak al inkomen verloren hebben en ook hebben ze meer angst om hun inkomsten grotendeels te verliezen.
- Als Gelderlanders moeten kiezen wat zwaarder weegt: het beperken van het aantal besmettingen óf het beperken van het verlies van banen en inkomen, dan vindt 43% het beperken van het aantal besmetting zwaarder wegen en iets meer dan de helft het beperken van het verlies van banen en inkomens. Zo'n 6% van de Gelderlanders vindt beide even zwaar wegen.

Vakantieplannen

- Meer dan de helft (57%) van de Gelderlanders zegt dat zijn/haar vakantieplannen voor deze zomer door de corona-uitbraak gewijzigd zijn.
- Van diegenen die door de corona-uitbraak hun plannen gewijzigd hebben, zou 67% naar een land elders in Europa gegaan zijn en iets minder dan 2 op de 10 naar een land buiten Europa gegaan zijn als er geen corona was uitgebroken. In de vierde peiling had echter iets minder dan een kwart (22,9%) het plan om naar het buitenland te trekken deze zomer terwijl 3 op de 10 Gelderlanders (28,8%) in Nederland op vakantie gaat.
- Het grootste deel van de Gelderlanders (44%) is deze zomer niet van plan om op vakantie te gaan. De belangrijkste redenen om deze zomer niet op vakantie te gaan zijn: 'Liever buiten het hoogseizoen' of 'zorgen om met het coronavirus besmet te worden'.

Cultuur, sport, en recreatie

- Een kleine vier op de tien Gelderlanders geeft aan sinds de corona-uitbraak in Nederland minder te sporten of bewegen terwijl dit voor ruim vier op de tien juist niet geldt.
- Daarnaast geeft ruim twee op de drie Gelderse vrijwilligers aan het vrijwilligerswerk (heel erg) gemist te hebben tijdens de corona-uitbraak.
- Het percentage Gelderlanders dat bezoek of deelname aan cultuur-, sport-, of recreatiemogelijkheden tijdens de corona-uitbraak gemist had is het hoogst voor restaurant, concert, sportvereniging, een cultureel evenement en café of sportkantine.
- Gelderlanders verwachten voor alle genoemde cultuur-, sport of recreatieplekken/activiteiten dat zij hier minder vaak dan vorige zomer of helemaal niet gebruik van zullen maken. De enige uitzondering is een bezoek aan een natuurgebied.
- Het meest bezorgd om besmet te raken met het coronavirus zijn Gelderlanders bij deelname aan of bezoeken van een concert, religieuze of spirituele bijeenkomst, sportevenement en een café of sportkantine. Het minste zorgen maken Gelderlanders zich bij het bezoeken van een natuurgebied, bibliotheek of museum.
- Acht op de tien Gelderlanders zeggen deze zomer grote groepen mensen te blijven vermijden en bijna zeven op de tien zegt maar met een beperkt aantal mensen af te blijven spreken. Veel minder Gelderlanders zeggen deze zomer zoveel mogelijk thuis (ongeveer drie op de tien) te blijven of zoveel mogelijk digitaal met mensen af te spreken (iets meer dan twee op de tien).

- Bijna zes op tien Gelderlanders zegt 'sinds de versoepelingen van de corona-maatregelen weer vaker met mensen af te spreken, terwijl twee op de tien Gelderlanders dit juist niet doet. Ook zeggen veel Gelderlanders weer vaker naar buiten te gaan (vijf op de tien) of weer vaker naar markten en winkels en een dagje weg te gaan ongeveer (drie op de tien).

Input op maatregelen

- Genoemde maatregelen die de overheid zou kunnen nemen waardoor mensen zich minder zorgen zouden maken om met het coronavirus besmet te raken zijn:
 - veel strengere handhaving van de 1,5 meter.
 - de oproep om juist in de buitenlucht de 1,5 regel los te laten.
 - meer openluchtactiviteiten waaronder filmvertoningen en concerten buiten.
 - helder en eenduidige communicatie.

3e meting 29 mei – 3 juni 2020:

- Geluk: Inwoners van Gelderland scoren gemiddeld een 7,6 op geluk. Dit is 0,2 hoger dan in 2019, waar gemiddeld een 7,4 werd gescoord. Mogelijk kan het moment van meten dit verklaren: het betrof een lang weekend met mooi weer en aan de start van het heropenen van de terrassen.
- Bijna 9 op de 10 Gelderlanders is gelukkig (88%). In onze meting uit 2019 was 82,1% van de inwoners van Gelderland gelukkig.
- Jeugd: In de meest recente peiling van 29 mei tot en met 3 juni 2020 zien we dat jongeren zich het meeste zorgen maken om hun psychische gezondheid. Daarmee laat het een vergelijkbaar beeld zien als de 1e peiling van 10 tot en met 14 april. Wel is in de meest recente peiling te zien dat Gelderse jongeren (18-24 jaar) percentueel vaker aangeven gelukkig te zijn (92,6% waar andere groepen tussen 88,5% en 86,2% scoren).
- Sport: Bijna de helft van de Zevenheuvelenlopers vindt het tijdens de coronacrisis lastiger om hardloopdoelen te stellen. Daarnaast is 21% van alle Zevenheuvelenlopers minder gaan lopen in de maand april in vergelijking met in februari. Vooral samenlopers en lopers die regelmatig aan loopevenementen deelnemen ervaren moeilijkheden.
- Negatieve gevolgen van corona: In vergelijking met de Kieskompas-metingen (10 tot en met 14 april en 29 april tot en met 4 mei) zijn Gelderlanders de negatieve gevolgen van corona positiever in gaan zien. Gelderlanders missen het sociale contact met anderen minder; hebben minder het gevoel niets te hebben om naar uit te kijken; zijn minder vaak gestrest; zijn minder vaak geïrriteerd; voelen zich minder vaak eenzaam; voelen zich minder vaak in de steek gelaten.
- Verschuiving in positieve gevolgen: Meer dan 50% van de Gelderlanders vindt dat mensen elkaar meer helpen dan voor de corona-uitbraak. Ten opzichte van de eerdere Kieskompas-metingen zien mensen nu minder nieuwe initiatieven ontstaan. Daarnaast geven Gelderlanders aan dat ze weinig nieuwe hobby's hebben gekregen.

2e meting 29 april – 4 mei 2020:

- Psychische impact: Het percentage Gelderlanders dat aangeeft niets meer te hebben om naar uit te kijken (38%), vaker geïrriteerd (32%) en gestrest (33%) te zijn en het sociale contact te missen (70%) is ten opzichte van de eerste peiling (10 tot 14 april) alleen maar toegenomen. Vrouwen, jongeren en praktisch opgeleiden hebben hier het meest last van.
- Werkgelegenheid: 1/3 van de respondenten heeft minder werk door corona. Vooral marktpartijen hebben minder werk door corona: 45% heeft minder werk, 50% evenveel. Overheden hebben juist meer werk: 25% heeft meer werk, 60% evenveel.
- In overgrote meerderheid zeggen Gelderlanders dat zij zich even goed of zelfs beter aan de adviezen van het RIVM houden dan enkele weken geleden (85%), terwijl maar 1/3 (35%) vindt dat anderen dat ook doen.
- Op de vraag hoe lang mensen de maatregelen denken vol te houden, zien we verschillen per type maatregel:
 - Vaak de handen wassen en het openbaar vervoer vermijden denkt een meerderheid van de Gelderlanders wel 6 maanden vol te houden.
 - Moeilijker is het om zo veel mogelijk thuis te blijven en fysiek contact met anderen te vermijden. Daarvan geeft zo'n 3 op de 10 Gelderlanders aan dit maximaal een maand meer vol te houden.
- "Als we weer mogen afspreken": 2 op de 3 Gelderlanders zegt dan nog steeds grote groepen te vermijden en met een beperkt aantal mensen te zullen afspreken. Meer dan de helft van de Gelderlanders zegt toch zoveel mogelijk 1,5 meter afstand houden. Vrouwen, ouderen en risicogroepen zijn hier duidelijk terughoudender in.
- Na de coronacrisis: 1/3 van de Gelderlanders denk (veel) vaker te gaan fietsen. Ongeveer 1/4 denkt (veel) minder vaak met het openbaar vervoer te gaan reizen. Bijna 3 op de 4 Gelderlanders ziet veel nieuwe initiatieven ontstaan die in het teken staan van zorgen voor elkaar en/of die de sociale verbinding bevorderen.

1e meting 10 – 14 april 2020:

- Psychische impact: De coronamaatregelen hebben voor veel Gelderlanders grote impact op hun sociale en psychische welzijn, en voor sommige groepen wegen de maatregelen extra zwaar (bijvoorbeeld voor jongeren, ZZP'ers of praktisch geschoolden).
 - Ongeveer drie op de tien Gelderlanders heeft het gevoel sinds de corona-uitbraak niets meer te hebben om naar uit te kijken. Dit gevoel is het sterkst onder jongeren (18-24 jaar), zo'n 55% ten opzichte van 22% van de 65-plussers.
 - Ondanks dat ouderen (65-plussers) het coronavirus het meest bedreigend voor de eigen gezondheid ervaren, rapporteren ze het minst vaak over toegenomen stress, gemis van sociaal contact, of een negatief vooruitzicht. Voor jongeren lijkt het andersom te gelden: zij achten het virus het minst bedreigend voor hun gezondheid, maar de maatregelen lijken een grotere psychologische en sociale impact op hen te hebben.
- Werkgelegenheid: Meer dan een vijfde van de Gelderlanders met een dienstverband maakt zich zorgen om op korte termijn zijn/haar baan te verliezen.

- Onder werkzoekenden is twee op de drie bang om op korte termijn geen baan te kunnen vinden.
- Ook bij ondernemers leeft de angst dat hun bedrijf op korte termijn failliet gaat. Vier op de tien ondernemers is daar helemaal niet bang voor.
- Bijna drie op de tien ZZP'ers zegt zijn/haar inkomen al grotendeels verloren te hebben en bijna vier op tien maakt zich daar zorgen over.
- Vertrouwen in en naleving van maatregelen: Zo'n 7 op de 10 Gelderlanders (68,3%) noemt de maatregelen van de Nederlandse overheid gepast. Het aantal Gelderlanders dat de maatregelen (in mindere mate) té extreem vindt (16,6%), is ongeveer net zo groot als de groep Gelderlanders die de maatregelen (in mindere mate) onvoldoende vindt (15%).
- Ontmoetingsplekken: Gelderlanders die in de regio Arnhem en Nijmegen, Achterhoek of Veluwe wonen lijken meer behoefte te hebben aan alternatieve ontmoetingsplekken (nu dorpshuizen en buurtcentra gesloten zijn) dan Gelderlanders in Zuidwest-Gelderland.
- Bemoedigende signalen: Bijna zeven op de tien Gelderlanders ziet als gevolg van de coronacrisis veel nieuwe initiatieven ontstaan die in het teken staan van zorgen voor elkaar en die de sociale verbinding bevorderen. Bijna 60% van de Gelderlanders merkt dat mensen in zijn/haar buurt elkaar helpen als dat nodig is.
- Negatieve gevolgen: Het gebrek aan sociaal contact, vrijheid en lichaamsbeweging worden door de meeste Gelderlanders het vaakst als negatieve kanten van het thuisblijven benoemd.

4.4 Corona Barometer

Link	https://coronabarometer.nl/
Financiering	Niet bekend
Onderzoeks-instituut	Lifelines, UMCG, RUG, Aletta Jacobs School of Public Health en CLEVER ^o FRANK
Rapportage-periode	16 maart – 7 september
Doelgroep	Volwassenen in Noord-Nederland
Onderzoeks-methode	Online vragenlijst
Aantal respondenten	Ruim 50.000

Resultaten (16 maart – 7 september):

- **Coronamaatregelen:** Het percentage volwassenen dat vanuit huis werkt is tussen 16 maart en 22 juni gedaald van 26 naar 16,5% en bleef tot 24 augustus redelijk stabiel rond de 16%. Ook gaan steeds meer mensen weer op hun gebruikelijke werklocatie werken (gestegen van 23 naar 35% tussen 16 maart en 24 augustus). Voor afstand houden zijn geen nieuwe cijfers beschikbaar uit de meest recente meting.
- **Mentale gezondheid:** De mentale gezondheid is tussen 16 maart en 22 juni verbeterd, daarna weer verslechterd, maar was eind augustus nog aanzienlijk beter dan half maart.

- Het gemiddelde rapportcijfer waarmee deelnemers hun kwaliteit van leven waarderen is gestegen van 7,3 op 23 maart naar 7,7 op 27 juli, maar op 24 augustus gedaald tot 7,6.
 - Zo is het percentage volwassenen dat zich soms of vaker zorgen maakt om ziek te worden door het corona virus gedaald van 54% op 16 maart naar 29% op 1 juni. Daarna steeg dit percentage weer tot 39% op 27 juli en 36% op 24 augustus.
 - Ook het percentage volwassenen dat slaapproblemen had, buitensporig piekerde en zich vaak gespannen voelde, daalde tussen 16 maart en 22 juni, maar was op 24 augustus weer gestegen (slaapproblemen 23% -> 16% -> 19%; piekeren 17% -> 8% -> 9%; gespannen 20% -> 11% -> 13%). De daling was vooral in de eerste 6 weken (tot 20 april) fors en daarna minder sterk.
 - Het percentage volwassenen dat zich vaak bijzonder prikkelbaar voelt, voortdurend nergens zin in heeft en dagelijks moeite heeft met concentreren is tussen 16 maart en 22 juni ook gedaald, maar was op 24 augustus ook weer gestegen (prikkelbaar 11,2% -> 6,3% -> 7,7%; lusteloos 5,8% -> 3,2% -> 4,3%; moeite met concentreren 7,0% -> 4,3% -> 5,3%).
 - Het percentage volwassenen dat zich voortdurend somber heeft gevoeld daalde van 3,6% op 16 maart naar 2,4% op 22 juni, maar was op 24 augustus weer gestegen tot 3,0%.
- **Eenzaamheid:** Alleenwonenden voelen zich vaker alleen dan samenwonenden. In de leeftijd van 18-30 jaar voelt 17% van de alleenwonende zich vaak alleen, van de samenwonenden 3,3%. Met die 17% is het percentage dat zich vaak alleen voelt ook het grootst in de leeftijdscategorie 18-30 jaar en het laagst in de leeftijdscategorie 41-50 jaar (6,7%).
- **Verbonden voelen:** geen nieuwe gegevens beschikbaar uit meest recente meting.
- **Informatie:** Het percentage deelnemers dat gebruik maakt van traditionele media (krant, tv, radio) is vanaf de eerste week van het onderzoek gestegen van 93% naar rond de 96-97% in de periode 13-20 april en tot 1 juni licht gedaald. Voor de periode daarna zijn er geen recentere cijfers.
- **Leefstijl:** Het percentage deelnemers dat gezonder heeft gegeten dan voor de coronacrisis is tussen 16 maart en 29 juni afgenomen van 7,7% tot 4,9%. Het percentage dat juist ongezonder is gaan eten is ook gedaald van 3,9 naar 3,1%. Ook het percentage deelnemers dat antwoordt in de week voorafgaand aan de meting te hebben gerookt is gedaald van 8,5 naar 8,1%.
- **Werkloosheid:** Het percentage werkloze deelnemers dat zijn of haar baan heeft verloren door de coronacrisis is tussen 16 maart en 6 april gestegen van 7,5% naar 13% en is na 4 mei weer gedaald naar 9% op 24 augustus. Van de deelnemers met een baan maakt 1,8% zich op 24 augustus vaak of altijd zorgen om hun baan te verliezen. Dit is iets minder dan tijdens de eerste meting half maart toen 2,8% zich zorgen maakte, maar wel licht gestegen ten opzichte van de meting eind juli.

Resultaten (30 maart - 12 juli):

- **Coronamaatregelen:** Het percentage volwassenen dat aangeeft dat ze afstand houden van andere mensen is tussen week 1 (30

maart - 5 april) en week 12 (15-21 juni) gedaald van 97% naar 93%. Het percentage volwassenen dat vanuit huis werkt is tussen week 1 en week 15 (6-12 juli) gedaald van 26 naar 16%. Ook gaan steeds meer mensen weer op hun gebruikelijke werklocatie werken (gestegen van 23 naar 29% tussen week 1 en week 15).

- **Mentale gezondheid:** De mentale gezondheid is tussen 30 maart- 5 april en 6-12 juli verbeterd.
 - Zo is het percentage volwassenen dat zich soms of vaker zorgen maakt om ziek te worden door het corona virus gedaald van 54% naar 29% (laatste meting in week 15-21 juni).
 - Ook het percentage volwassenen dat slaapproblemen had, buitensporig piekerde en zich vaak gespannen voelde, daalde sinds de eerste meting (slaapproblemen 23% -> 16%; piekeren 17% -> 7,6%; gespannen 20%->11%). De daling was vooral in de eerste 6 weken fors en daarna minder sterk.
 - Het percentage volwassenen dat zich vaak bijzonder prikkelbaar voelt, voortdurend nergens zin in heeft en moeite heeft met concentreren is sinds de eerste meting ook gedaald (prikkelbaar 11% -> 6,3%; lusteloos 5,8%->3,2%; moeite met concentreren 7%->4,3%).
 - Het percentage volwassenen dat zich voortdurend somber heeft gevoeld daalde van 3,6% naar 2,4%.
 - De verbetering in mentale gezondheid is ook terug te zien bij kinderen. Het percentage ouders dat aangeeft dat hun kind(eren) een beetje of veel stress ervaren door de coronacrisis is tussen 30 maart - 5 april en 6-12 juli gedaald van 41% naar 26%.
- **Eenzaamheid:** Alleenwonenden voelen zich vaker alleen dan samenwonenden. In de leeftijd van 18-30 jaar voelt 14% van de alleenwonende zich vaak alleen, van de samenwonenden 3,7%. Met die 14% is het percentage dat zich vaak alleen voelt ook het grootst in de leeftijdscategorie 18-30 jaar en het laagst in de leeftijdscategorie 41-50 jaar (6,4%).
- **Verbonden voelen:** In de week van 6-12 juli voelt 58% van de deelnemers zich verbonden met de rest van Nederland. Dit is gedaald tov de eerste week van het onderzoek (30 maart-5 april) toen 70% zich verbonden voelde met de rest van Nederland.
- **Informatie:** Het percentage deelnemers dat gebruikt maakt van traditionele media (krant, tv, radio) is vanaf de eerste week van het onderzoek gestegen van 93% naar rond de 96-97% sinds 20-26 april met een dipje van 92% in de week van 1-7 juni.
- **Leefstijl:** Het percentage deelnemers dat gezonder heeft gegeten dan voor de coronacrisis is tussen 30 maart- 5 april en 15-12 juni afgenomen van 7,7% tot 5,1%. Het percentage dat juist ongezonder is gaan eten is ook gedaald van 3,9 naar 2,9%.
- **Werkloosheid:** Het percentage werkloze deelnemers dat zijn of haar baan heeft verloren door de coronacrisis is tussen de eerste meting van 30 maart - 5 april en 20 april - 24 mei gestegen van 5,7% naar 12% en daarna weer gedaald naar 8,5% in de week van 6-12 juli. Van de deelnemers met een baan maakt 1,8% zich in de week van 15-21 juni vaak of altijd zorgen om hun baan te verliezen. Dit is iets minder dan tijdens de eerste meting toen 2,7% zich zorgen maakt.

Resultaten (30 maart - 24 mei):

- **Coronamaatregelen:** Het percentage volwassenen dat aangeeft dat ze afstand houden van andere mensen is tussen 30 april en 24 mei stabiel gebleven rond de 96-97%. Het percentage volwassenen dat vanuit huis werkt is in deze periode gedaald van 44 naar 39%. Ook gaan steeds meer mensen weer op hun gebruikelijke werklocatie werken. In de periode 30 maart tot 19 april werkte 40% op de gebruikelijke werklocatie daarna steeg dit percentage tot 50% in de periode van 11 tot 24 mei.
- **Mentale gezondheid:** De mentale gezondheid is tussen de eerste meting van 30 maart tot 5 april en de laatste meting van 11 tot 24 mei verbeterd.
 - Zo is het percentage volwassenen dat zich soms of vaker zorgen maakt om ziek te worden door het corona virus gedaald van 54% naar 34%.
 - Ook het percentage volwassenen dat slaapproblemen had, buitensporig piekerde en zich vaak gespannen voelde, daalde sinds de eerste meting (slaapproblemen 23% -> 18%; piekeren 17% -> 9,5%; gespannen 20%->13%). Wel was hier in de periode van 11 tot 24 mei weer een lichte stijging te zien.
 - Het percentage volwassenen dat zich vaak bijzonder prikkelbaar voelt, voortdurend nergens zin in heeft en moeite heeft met concentreren is sinds de eerste meting ook gedaald (prikkelbaar 11% -> 8,3%; lusteloos 5,8%->4,1%; moeite met concentreren 7%->5,0%).
 - Het percentage volwassenen dat zich voortdurend somber heeft gevoeld daalde alleen tussen de eerste en tweede meting en is sinds de week van 6-12 april stabiel rond de 2,8-2,9%.
 - De verbetering in mentale gezondheid is ook terug te zien bij kinderen. Het percentage ouders dat aangeeft dat hun kind(eren) een beetje of veel stress ervaren door de coronacrisis is tussen 30 maart en 10 mei gedaald van 41% naar 36%.
- **Eenzaamheid:** Onder alleenwonenden is het percentage dat zich vaak alleen voelt het grootst in de leeftijdscategorie 18-30 jaar. 17% van de alleenwonenden in die leeftijdscategorie voelt zich vaak alleen tegenover 9,3% van de alleenwonenden 65-plussers.
- **Verbonden voelen:** In de week van 4 tot 10 mei voelt 66% van de deelnemers zich verbonden met de rest van Nederland. In de eerste week van het onderzoek (30 maart-5 april) was dit 70%.
- **Informatie:** Het percentage deelnemers dat gebruikt maakt van traditionele media (krant, tv, radio) is sinds de eerste week van het onderzoek gestegen van 93% naar rond de 96-97% sinds de 20-26 april.
- **Leefstijl:** Het percentage deelnemers dat gezonder heeft gegeten dan voor de coronacrisis is tussen 30 maart en 24 mei afgenomen van 7,7% tot 5,9%. Het percentage dat juist ongezonder is gaan eten is gelijk gebleven rond de 3,9%.

Werkloosheid: Het percentage werkloze deelnemers dat zijn of haar baan heeft verloren door de coronacrisis is tussen de eerste meting van 30 maart tot 5 april en de laatste meting van 11 tot 24 mei gestegen van 7,4% naar 13%. Van de deelnemers met een baan maakt 2% zich vaak of altijd zorgen om hun baan te verliezen.

4.5 Gedragswetenschappelijk onderzoek naar percepties, gedrag en welzijn van burgers tijdens de Corona pandemie: een dynamic cohort en interview studie

Link	https://www.rivm.nl/coronavirus-covid-19/onderzoek/gedrag
Financiering	Ministerie van VWS
Onderzoeks-instituut	RIVM, GGD GHOR Nederland en de 25 GGD'en
Rapportage periode	Onderzoek: medio april 2020 tot eind maart 2021. Deze samenvatting beslaat ronde 7, van 30 september tot 4 oktober 2020 Deze samenvatting beslaat ronde 6, van 19 tot 23 augustus 2020. Deze samenvatting beslaat ronde 5, van 8 tot 12 juli 2020. Deze samenvatting beslaat ronde 4, van 17 tot 21 juni 2020. Deze samenvatting beslaat ronde 3, van 27 mei – 1 juni 2020.
Doelgroep	Nederlandse bevolking
Onderzoeks-methode	Vragenlijstonderzoek. Eerste vijf ronden van onderzoek, elke 3 weken. Daarna 4 ronden, elke 6 weken. (Naast dit kwantitatieve onderzoek, wordt ook kwalitatief onderzoek uitgevoerd d.m.v. interviews, literatuurverkenningen en verdiepend onderzoek.)
Aantal respondenten	Variërend per ronde, afhankelijk van het enkel benaderen van het eigen cohort (+ 60.000), of samen met GGD-panels en met een open link. In totaal hebben bijna 48.000 mensen deelgenomen aan de zevende ronde van dit onderzoek, waarvan ca. 21.500 ook aan eerdere rondes hebben deelgenomen.

Resultaten (zevende ronde vragenlijstonderzoek):

- In lijn met het stijgend aantal besmettingen, maken meer mensen zich zorgen over het coronavirus (51% ten opzichte van 44% in de vorige meetronde in augustus). Respondenten schatten de kans om zelf besmet te raken hoger in (18%, was 10% in augustus). Een grote meerderheid (93%) zou het (heel) erg vinden om iemand anders te besmetten; dit cijfer is stabiel over alle meetrondes.
- Van ronde 1 t/m 5 zagen we een gestage afname van mentale klachten waaronder somberheid, stress en angst; in ronde 6 was een lichte stijging te zien die zich door heeft gezet in ronde 7. Dit geldt ook voor eenzaamheid. Bij deze trends moet ook rekening worden gehouden met een mogelijk seizoenseffect.
- Het aantal mensen met klachten die op een besmetting met het coronavirus zouden kunnen wijzen is deze ronde hoger dan bij de vorige ronde (35% vergeleken met 26% vorige ronde). Het percentage dat zich laat testen bij nieuwe klachten is gelijk gebleven (42%). Binnen het cohort is het draagvlak voor testen bij

klachten ten opzichte van de vorige ronde afgenomen (van 83 naar 76%) en mensen zien deze maatregel als wat minder effectief (van 86 naar 79%). 64% van de deelnemers vindt het (heel) makkelijk om zich te laten testen bij klachten; bij de vorige ronde was dit nog 75%.

- Verschillende maatregelen zijn gericht op het verminderen van (fysiek) nabije contacten: drukte vermijden, zoveel mogelijk thuiswerken, afstand houden. Het draagvlak voor deze maatregelen is hoog (respectievelijk 94, 77, en 92% staat achter deze maatregelen). Een grote meerderheid (90-95%) is ook overtuigd dat deze maatregelen goed helpen. Afstand houden lijkt ten opzichte van de vorige ronde in de meeste situaties iets beter te gaan. Deelnemers ervaren ook dat anderen in hun omgeving vaker afstand houden. De helft van de deelnemers vindt het over het algemeen (heel) makkelijk om afstand te houden, en 31% zegt het (heel) moeilijk te vinden. Voor drukte vermijden zijn de cijfers ongeveer gelijk met de vorige meetronde: 48% van de deelnemers zegt in de afgelopen week op een plek te zijn geweest waar het te druk was om afstand te houden en 27% daarvan keerde vervolgens weer om.
- In bepaalde situaties moeten mensen thuis blijven en geen bezoek ontvangen. Een groot deel van de relevante respondenten lijkt de thuisquarantaine niet op te volgen. Bij een positieve coronatest wordt de thuisquarantaine echter het beste nageleefd. Bij degenen die zelf positief zijn getest, rapporteert 79% thuis te blijven en 93% geen bezoek te ontvangen. Bij degenen die een huisgenoot hebben die positief is getest, rapporteert 61% thuis te blijven. Thuisquarantaine bij klachten en na terugkeer uit een oranje of rood gebied worden het minst goed nageleefd. Van de deelnemers met verkoudheidsklachten die (waarschijnlijk) niet komen door een onderliggende aandoening geeft 29% aan niet naar buiten te zijn geweest, en van de deelnemers die terugkeren uit een oranje of rood gebied rapporteert slechts 27% niet buiten te zijn geweest.
- Hoewel het draagvlak voor de maatregelen zelf onverminderd hoog is en na de peiling van medio juni zelfs iets toeneemt, zijn deelnemers kritischer over de manier waarop de overheid de coronacrisis aanpakt. Van de deelnemers vindt 84% dat de overheid haar best doet het goed te doen. Vergeleken met het voorjaar, is er echter een forse daling in het aantal deelnemers dat denkt dat de overheid alle benodigde informatie gebruikt (van 73% begin mei naar 58% nu), de belangrijke personen betreft (van 83 naar 70%), en besluiten goed toelicht (79% in mei naar 57% nu). Dit is ook terug te zien in het aantal mensen dat sommige maatregelen onlogisch of moeilijk te begrijpen vindt: 55% is het met die stelling eens. Let op: deze cijfers zijn van voor de recente persconferentie op 13 oktober.

Resultaten (zesde ronde vragenlijstonderzoek):

- Meer mensen laten zich testen bij klachten. Van de mensen met klachten zegt 32% zich te hebben laten testen; in ronde 5 was dit 18%.
- Thuisblijven bij klachten lukt nog niet altijd goed: 90% van de mensen met klachten heeft ten minste een keer boodschappen

gedaan, 64% heeft minstens een keer vrienden of familie bezocht, en 43% is een keer naar het werk gegaan.

- Waar eerder een dalende trend zichtbaar was in het draagvlak voor veel maatregelen, lijkt het draagvlak zich nu te stabiliseren. Voor een aantal maatregelen is het draagvlak zelfs toegenomen in vergelijking met de vorige ronde. Zo is het draagvlak van 1,5 meter afstand houden toegenomen van 68 naar 82% ten opzichte van meting 5. En het draagvlak voor thuis werken is toegenomen van 58% naar 69%.
- Het aantal mensen dat de kans op een tweede golf (zeer) waarschijnlijk acht, is toegenomen ten opzichte van meting 5: van 67% naar 76%.
- Afstand houden wordt nog steeds gezien als de maatregel die het moeilijkst is na te leven.
- De deelnemers geven hun leven op het moment van invullen van de vragenlijst een rapportcijfer van 7,4 op een schaal van 1-10. Op de directe vraag hoe men zich voelt ten opzichte van de periode vóór de coronamaatregelen geeft 20% van de deelnemers aan zich nu (veel) angstiger te voelen. Daarnaast geeft 21% aan zich (veel) somberder te voelen en 21% geeft aan (veel) gestrester te zijn dan in de periode voor de coronamaatregelen. Daarnaast heeft 15% (veel) meer problemen met slapen en 20% voelt zich (veel) eenzamer. In deze cijfers was een dalende trend (minder klachten) zichtbaar tot ronde 5, maar die heeft niet verder doorgezet.
- Deelnemers zijn gevraagd in hoeverre ze het eens zijn met stellingen over de (invoering van) de Coronamelder app. Hieruit blijkt dat 44% positief tegenover het invoeren van de CoronaMelder staat en dat 43% van plan is om de app te gaan gebruiken. Van de ondervraagden verwacht 39% dat het gebruik van de app ook bijdraagt aan de bestrijding van het virus. Echter heeft maar 37% het vertrouwen dat de informatie strikt vertrouwelijk blijft.

Resultaten (vijfde ronde vragenlijstonderzoek):

- Terwijl het sociale leven weer op gang komt, wordt 1,5 meter afstand houden steeds lastiger. Grootste afname bij de vraag of het lukt 1,5 meter afstand te houden is te zien in thuissituaties: mensen die familie en vrienden bezoeken en thuis bezoek ontvangen (verschillen t.o.v. ronde 1 zijn respectievelijk 35% en 29%)
- Deelnemers geven aan dat ze minder vaak drukke plekken hebben vermeden (49% versus 61% in ronde 4).
- Bij het naleven van de hygiënemaatregelen is de grootste daling te zien bij (vaak t/m altijd) handen wassen, als men bij iemand op bezoek gaat; dit daalde van 75% in ronde 1 naar 59% bij ronde 5. Ook bij thuiskomst zien we een daling in handen wassen, van 82% naar 72%.
- De meerderheid van de respondenten spreekt de intentie uit zich te laten testen bij klachten. Echter, wanneer mensen daadwerkelijk corona-gerelateerde klachten hebben, zijn draagvlak en test-intenties substantieel lager.
- Ongeveer 20% van de mensen met klachten blijft thuis. Ongeveer 15% van de mensen met klachten heeft zich laten testen gedurende de drie weken voorafgaand aan het onderzoek. Uit interviews komt het beeld dat men in quarantaine gaat voor anderen en zich laat testen voor zichzelf.

- De risicoperceptie neemt sinds deze meting voor het eerst toe. Niet alleen wat betreft de kans op besmetting, maar ook op een tweede golf.
- Voor de maatregelen testen bij verkoudheidsklachten en een niet-medisch mondkapje dragen in het OV, is een (lichte) toename te zien in het percentage deelnemers dat van mening is dat de maatregel (heel) veel helpt.
- Het draagvlak voor de maatregelen is onverminderd hoog, maar als de maatregelen nog langer duren (zes maanden), daalt het draagvlak voor '1,5 meter afstand houden', 'thuisblijven bij verkoudheid', en 'vermijd drukte', met 8 tot 12 procentpunten.
- Deelnemers zitten steeds beter in hun vel; ze zijn steeds minder eenzaam, angstig, gestrest, somber en hebben minder slaapproblemen.
- Uit onderzoek onder mensen met een laag inkomen, beperkte gezondheidsvaardigheden, of een migratieachtergrond, blijkt dat zij zich goed aan de regels kunnen houden, maar wel veel angst en stress hebben en zorg mijden.

Resultaten (vierde ronde vragenlijstonderzoek):

- Draagvlak voor de maatregelen blijft in het algemeen hoog (>80%). Dalend zijn draagvlak voor thuis werken en 1.5 meter afstand houden, stijgend is gebruik van een niet-medisch mondkapje in het OV.
- 39% van de respondenten kwam afgelopen week op een te drukke plek, daarvan keerde 28% om.
- Er is een flinke daling in het aantal mensen dat het (heel) makkelijk vindt om 1,5 meter afstand te houden (van 63 naar 45%).
- Het pakket maatregelen is voor 61% van de respondenten niet altijd logisch, wat bij een deel verwarring geeft en de motivatie om ze te volgen kan beïnvloeden.
- Terwijl het sociale leven weer op gang komt, neemt het aantal mensen dat zich somberder, angstiger of eenzamer voelde af.
- Op het gebied van leefstijl blijkt dat het aantal mensen dat (veel) minder is gaan sporten dan voor de crisis de afgelopen twee maanden gedaald is (van 53% 2 maanden geleden naar 37%). Bij andere leefstijlaspecten is te zien dat een gedeelte van de mensen ongezonder leeft dan voor de crisis. Van de mensen die tabak gebruiken zegt bijna een derde meer tabak te gebruiken dan voor de crisis (30%) en één op de tien eet ongezonder dan voor de crisis.
- De meerderheid van de respondenten gaat in Nederland op vakantie, of gaat helemaal niet.

Resultaten (derde ronde vragenlijstonderzoek):

- Het draagvlak voor de algemene maatregelen blijft hoog.
- De negatieve impact van de coronacrisis op het sociaal en mentaal welzijn neemt af.
- Het naleven van hygiënemaatregelen blijft stabiel, 1,5 meter afstand houden wordt ook bij bezoek thuis lastiger.
- Veel mensen met klachten die te linken zijn aan COVID-19 geven aan dat ze in de week voorafgaand aan het onderzoek naar buiten zijn gegaan, ook heeft de helft bezoek ontvangen. Ongeveer een kwart van de mensen met klachten geeft aan zich te willen laten

testen. (NB. de meting was grotendeels vlak voor het testbeleid verbreed werd vanaf 1 juni.)

- Veel mensen schrijven hun klachten niet toe aan corona en volgen als gevolg daarvan niet de gedragsrichtlijnen die gelden voor mensen met klachten.
- Indien mensen of huisgenoten positief getest zijn, is er grote bereidheid om twee weken in thuis-isolatie te gaan.
- De helft van de deelnemers aan het vragenlijstonderzoek staat achter de maatregel om mondkapjes in het OV te dragen. Echter, slechts een kwart denkt dat niet-medische mondkapjes (heel) goed beschermen tegen het corona virus.

Meer info: <https://www.rivm.nl/gedragsonderzoek/maatregelen-welbevinden>

4.6 Zorg op afstand dichterbij? Digitale zorg na de coronacrisis

Link <https://www.raadrvs.nl/documenten/publicaties/2020/08/27/zorg-op-afstand-dichterbij>

Financiering Niet bekend

Onderzoeks-instituut Raad voor Volksgezondheid & Samenleving (RVS)

Rapportage-periode N.v.t. (publicatie 27 augustus 2020)

Doelgroep Algemene bevolking

Onderzoeks-methode Advies o.b.v. literatuur

Aantal respondenten n.v.t.

Resultaten:

- Er zijn in korte tijd grote stappen gezet om digitale zorg voor zoveel mogelijk patiënten mogelijk te maken. Zorgaanbieders, professionals en patiënten vormden de drijvende kracht, door creatief en flexibel te zijn. Tijdelijke versoepelingen in regels en toezicht ondersteunden die flexibiliteit.
- Met name (beeld)bellen is fors toegenomen tijdens de coronacrisis en dan vooral bij huisartsenpraktijken, de medisch-specialistische zorg en de geestelijke gezondheidszorg (ggz).
- In de langdurende zorg, gehandicaptenzorg en het sociaal domein is beeldbellen ook meer ingezet, maar niet even wijdverspreid als in andere sectoren. Veel zorg en ondersteuning en bijvoorbeeld het stellen van indicaties lijkt stopgezet als deze niet fysiek konden plaatsvinden.
- Telebegeleiding en andere innovaties zijn minder sterk gegroeid en vooral lokaal opgeschaald. Toch is ook hier wel iets gebeurd: de telebegeleiding is bij een groot aantal instellingen in de medisch-specialistische zorg uitgebreid en ook huisartsen zijn hier intensiever gebruik van gaan maken. In de langdurige zorg en het sociaal domein zijn nieuwe vormen van digitale zorg ontstaan, zoals digitale dagbesteding, 'digitale zorgverleners' en laagdrempelige ondersteuning online.

- Over het algemeen ging de digitalisering van de zorg dus vooral om een opschaling van bestaande digitale zorgvormen en is er veel geïmproviseerd ('haast- en knutselwerk').
- Vernieuwende vormen van digitale zorg ontstonden vooral lokaal en op plaatsen waar er al ervaring mee was opgedaan. Waar de kennis en ervaring met digitale zorg miste, of te weinig tijd of aandacht kon worden vrijgemaakt, is veel zorg ook weggefallen.
- De waarde van de digitale zorg die is geboden is op dit moment nog lastig te beoordelen. Bij gebrek aan de optie van fysiek contact bewees het zijn waarde, maar ervaringen zijn wisselend:
 - Digitale zorg ten tijde van corona had een positief effect op de kwaliteit en toegankelijkheid van zorg, zeker waar andere opties wegvielen.
 - Beeldbellen biedt een laagdrempelige manier van zorg verlenen aan jeugdhulpverleners of medewerkers in de ggz, om toch even binnen te kijken bij gezinnen of personen die anders moeilijk bereikbaar zijn.
 - In de meeste sectoren zijn patiënten tevreden over het alternatief van digitale zorg ten tijde van corona. Ze geven bijvoorbeeld aan het prettig te vinden om te praten vanuit de (thuis)omgeving, of zelf een actievere rol te kunnen spelen.
 - Beeldbellen wordt met name door zorgverleners in de ggz vaak als beperkend ervaren voor de kwaliteit van zorg. Ggz-cliënten ervaren dat alleen contact via beeldbellen lastig is voor het opbouwen van een relatie met de zorgverlener, zeker voor nieuwe cliënten, voor kwetsbare patiënten of bij complexe hulpvragen.
 - Digitale zorg kan nadelig zijn voor de toegankelijkheid van zorg, zeker als patiënten thuis niet de juiste middelen of plek hebben voor digitaal contact. Dit kan het gevoel van sociale isolatie versterken, als er alleen contact op afstand is.
- Uit de raadpleging 'In het oog van de storm' van de RVS in mei 2020 onder 1752 burgers en professionals, blijkt dat 70% van de respondenten in de toekomst de mogelijkheid van digitale zorg op afstand wil behouden. Toch is maar 20% van mening dat dit een volwaardige vervanging van fysieke zorg is.

4.7 Organisatie van zorg op afstand in coronatijd

Link	https://www.nivel.nl/nl/organisatie-van-zorg-op-afstand-in-coronatijd
Financiering	VWS, directie innovatie en zorgvernieuwing
Onderzoeks-instituut	Nivel
Rapportage-periode	Factsheet 6 oktober: Juli/augustus Factsheet 1 oktober & 3 september: mei
Doelgroep	Huisartsenpraktijken
Onderzoeks-methode	Vragenlijsten
Aantal respondenten	Factsheet 6 oktober: Ruim 700 huisartspraktijken Factsheet 1 oktober & 3 september: beide 889 respondenten onder Nederlandse bevolking

Resultaten:

Vrijwel alle huisartsenpraktijken zetten e-health in tijdens de coronapandemie (6 oktober)

- Er is gevraagd naar het gebruik van 5 e-health toepassingen (e-consult, beeldbellen, teleconsultatie, telemonitoring, herhaalrecepten). Tijdens de maanden juli en augustus van de coronapandemie gaf 98 procent van de huisartsenpraktijken aan gebruik te maken van één of meerdere vormen van e-health. Ruim twee derde (70%) van de praktijken gebruikten drie of meer e-health-toepassingen en ruim een derde (37%) maakte zelfs gebruik van 4 of meer e-health-toepassingen.
- Het e-consult (84%) en online recepten aanvragen (87%) werden door de meeste praktijken ingezet. Beeldbellen, een toepassing die veel praktijken vanwege de coronapandemie voor het eerst zijn gaan gebruiken, werd in juli/augustus door iets meer dan de helft van de praktijken (52%) toegepast. Er worden ook andere vormen van e-health ingezet (5%) zoals het digitaal ontvangen en beoordelen van (huid)foto's en bijvoorbeeld het online inplannen van afspraken.
- Een minderheid van de praktijken had in juli/augustus de intentie om de e-health toepassingen te blijven inzetten: Zo denkt 32% van de praktijken het e-consult intensiever te blijven inzetten, 23% het online aanvragen van herhaalrecepten en het gebruik van teleconsultatie, en 20% het beeldbellen. Slechts 5% van de praktijken wil telemonitoring (waarbij patiënten zelf op afstand metingen uitvoeren) intensiever blijven inzetten.
- Een klein percentage van de praktijken (2%) gaf aan geen e-health-toepassing te gebruiken. Zij gaven aan vooral telefonisch contact te hebben gehad met patiënten of, met extra voorzorgsmaatregelen, patiënten fysiek in de praktijk te zien.

Perceptie van de Nederlandse bevolking op digitale toepassingen in de zorg tijdens de coronapandemie (1 oktober)

- In de peiling is iets meer dan de helft het eens met de stellingen dat digitale toepassingen in de zorg ervoor zorgen dat mensen makkelijker contact kunnen leggen met hun zorgverlener en dat kosten van de gezondheidszorg lager worden. Men is dit jaar wel minder positief gaan denken over de bijdrage van digitale toepassingen aan de kwaliteit van zorg en het beter onder controle houden van de eigen gezondheid in vergelijking met 2019.
- Verder heeft de coronapandemie blijkbaar weinig invloed gehad op de mening van Nederlanders over digitale toepassingen in de zorg, aangezien de meningen in 2020 sterk overeenkomen met die in 2019.

Nederlandse bevolking overwegend positief over het gebruik van digitale toepassingen in de zorg in coronatijd (3 september)

- Ruim de helft van de Nederlanders (55%) is tijdens de maanden maart, april en mei meer gebruik gaan maken van digitale manieren van communicatie. Ruim twee derde van de Nederlanders gebruikte het internet om informatie over het coronavirus op te zoeken.
- Contact met de huisarts, fysiotherapeut, apotheek of andere zorgverleners vond vooral telefonisch plaats.
- Opvallend is dat slechts 2% gebruikmaakte van beeldbellen met de huisarts; uit de enquête die in dezelfde periode is afgenomen bij

huisartsenpraktijken gaf namelijk 72% van de praktijken aan gebruik te maken van beeldbellen.

- De meeste respondenten met een zorgvraag gedurende de maanden maart, april en mei rapporteerden dat deze voldoende beantwoord was. Dit was rond de 80% voor de huisartsenpraktijk, voor de fysiotherapiepraktijk en voor de groep 'andere zorgverleners'. Voor de apotheek was dit rond de 60%.
- Op de vraag of respondenten vanwege de corona-uitbraak anders zijn gaan denken over de mogelijkheden voor zorg op afstand, antwoordde ongeveer een kwart dat ze positiever tegenover digitale consulten met zorgverleners staan dan voor de coronapandemie.

4.8 Welbevinden ten tijde van corona. Eerste bevindingen op basis van een bevolkingsenquête uit juli 2020

Link	https://www.scp.nl/publicaties/publicaties/2020/09/10/welbevinden-ten-tijde-van-corona.-eerste-bevindingen-op-basis-van-een-bevolkingsenquête-uit-juli-2020
Financiering	Anders dan ZonMw of VWS
Onderzoeks-instituut	Sociaal Cultureel Planbureau (SCP)
Rapportage-periode	Juli 2020 (en zal herhaald worden in oktober 2020)
Doelgroep	Algemene bevolking
Onderzoeks-methode	Online vragenlijst voorgelegd aan een deel van het LISS-panel (Langlopende Internet Studies voor de Sociale wetenschappen), een huishoudens-steekproef van de Nederlandse bevolking.
Aantal respondenten	ruim 2000 panelleden van 16 jaar of ouder
Resultaten: In deze publicatie staat de vraag centraal in hoeverre het welbevinden van Nederlanders in juli 2020, een paar maanden na het uitbreken van de coronacrisis in Nederland, verschilt van eerdere jaren en of zich daarbij verschillen voordoen tussen subgroepen. Welbevinden is een aanduiding voor de mate waarin iemand zich lichamelijk, psychisch en sociaal goed voelt en wordt beschreven aan de hand van de volgende aspecten: de tevredenheid met het leven, de ervaren gezondheid, het psychisch welbevinden en gevoelens van eenzaamheid. Een aantal kwetsbare groepen is in dit onderzoek buiten beschouwing gebleven of hun deelnemertal was te klein om er uitspraken over te doen: instellingsbewoners, zoals kwetsbare ouderen en mensen met een verstandelijke beperking of mensen in een ggz-instelling, mantelzorgers, migranten en laaggeletterden.	
Tevredenheid met het leven • In juli 2020 waardeerden de deelnemers de tevredenheid met het leven met een 7,3. Dit is gelijk aan 2019 en een fractie lager dan in de periode 2015-2018.	

- In mei toen er striktere coronamaatregelen golden was de tevredenheid met het leven met een 7,2 wel significant lager dan in voorgaande jaren.
- Dat er geen grote verandering zijn, komt overeen met eerder onderzoek, dat liet zien dat ook tijdens de economische crisis tussen 2008 en 2013 weinig verandering plaatsvond in de tevredenheid met het leven.

Ervaren gezondheid

- In juli 2020 gaf zo'n 19% van de deelnemers aan een matige of slechte gezondheid te hebben. Dit is gelijk aan 2019 en is niet veranderd tov de periode 2015-2018.
- Volgens CBS onderzoek is de ervaren gezondheid in het tweede kwartaal van 2020 licht gestegen.

Psychisch welbevinden

- In juli 2020 had 19% van de mensen een laag psychisch welbevinden zoals bepaald met de Mental Health Inventory 5 (MHI-5). Dat aandeel is iets hoger dan in 2019 en in de periode 2015-2018, want toen kwam dit aandeel nooit boven de 17% uit.
- 29% van de respondenten antwoordde zich (iets) somberder te voelen dan een half jaar geleden, terwijl 8% zich (iets) opgewekter voelde. De resterende 63% voelde zich hetzelfde. Deze bevindingen zijn negatiever dan de resultaten van het gedragsonderzoek van RIVM en GGD'en. In dat onderzoek gaf begin juli 15% aan zich (veel) somberder te voelen dan voor de crisis en eind april was dat 32%.
- Uit de antwoorden op de open vraag naar hoe de respondenten de periode van de coronacrisis hebben ervaren komt een beeld naar voren dat het voor het grootste deel van de mensen een zware en moeilijke tijd was die voor velen gekenmerkt werd door onzekerheid over het verloop van de crisis en zorgen over de gevolgen.
- Er waren ook mensen die positieve kanten benoemden, zoals de toegenomen rust door wegvallen van activiteiten en minder reistijd door thuiswerken, schonere lucht, meer waardering van de fijne dingen in het leven, solidariteit en saamhorigheid.

Eenzaamheid

- Eenzaamheid is toegenomen. In juli 2020 was 15% van de deelnemers sterk eenzaam, in 2019 was dat zo'n 12%. In juli 2020 was 33% matig eenzaam en in 2019 was dat 29%.
- De stijging komt vooral door een flinke toename in emotionele eenzaamheid. Het aandeel emotioneel eenzamen is gestegen van circa 21% in 2019 naar bijna 29% in 2020. Het aandeel sociaal eenzamen is met ongeveer 33% in 2020 stabiel gebleven in vergelijking met voorgaande jaren.
- De emotionele eenzaamheid nam voor vrijwel alle leeftijdsgroepen toe maar vooral voor 75-plussers. Bij 75-plussers is het aandeel emotioneel eenzamen tussen 2019 en juli 2020 verdubbeld: van 16% naar bijna 37%.
- Een mogelijke verklaring is dat de toegang tot emotioneel en intiem contact vooral voor de oudere groep werd beperkt door de maatregelen, omdat jongere mensen vaak nog samenwonen met hun meest dierbaren, in de vorm van een levenspartner, kinderen,

of ouders. Voor 75-plussers zal dit minder vaak het geval zijn. Ook laat (ander) onderzoek zien dat digitaal contact voor ouderen wellicht geen goede oplossing biedt tegen eenzaamheid.

- In de leeftijdsgroep 16-tot 24-jaar is het aandeel sterk en matig eenzamen tussen 2019 en juli 2020 juist licht gedaald. Ook de emotionele eenzaamheid nam in die leeftijdsgroep af van 33% in 2019 naar 27% in 2020. Dit komt niet overeen met ander onderzoek (I&O research/UT 2020) uitgevoerd in maart waarin jongvolwassenen juist aangaven dat ze zich door de crisis eenzamer voelden dan voor de crisis, mogelijk komt dit door verschil in vraagstelling en omdat het andere onderzoek niet gebaseerd was op kanssteekproeven. Het zou kunnen dat digitale middelen voor veel jongvolwassenen een goede oplossing bieden ter vervanging van het face-to-face contact en ook maakten ze daar vóór corona al veel gebruik van bij het onderhouden van contacten.

Sociale contacten

- **Familieband:**
 - In juli 2020 gaf driekwart van de deelnemers aan een (zeer) sterke familieband te hebben, ruim 20% gaf aan 'een beetje' en 5% gaf aan geen goede familieband te hebben.
 - Voor vijf op de zes mensen is de familieband in juli 2020 onveranderd vergeleken met een half jaar eerder. 11% zag hun goede band toenemen en 5% juist afnemen. Vooral jongere mensen (jonger dan 35 jaar) en 75-plussers gaven aan dat hun band met de familie versterkt was. Bij de 45-64-jarigen was het aandeel dat aangaf dat hun goede familieband was toegenomen ongeveer even groot als het aandeel dat aangaf dat die was afgenomen.
- **Verbondenheid met de buurt:**
 - Ongeveer een kwart van de mensen voelde een grote verbondenheid met de buurt, ruim de helft een beetje verbondenheid en een op de vijf voelde geen verbondenheid.
 - Voor ongeveer zeven op de acht is de verbondenheid met de buurt niet veranderd in vergelijking met ongeveer een half jaar eerder. In juli 2020 voelde 8% een grotere verbondenheid met de buurt en 5% juist minder verbondenheid.
- In antwoorden op een open vraag naar veranderingen in sociale contacten geven mensen vooral aan dat ze minder contacten hebben en vrijetijdsactiviteiten doen. Sommigen ervaren meer rust. Mensen hebben minder fysiek contact en aanrakingen en meer digitale contacten.

Uitgelichte groepen:

Corona gehad (eigen inschatting)

- Er zijn geen significante verschillen in **welbevinden** (noch in tevredenheid met het leven, noch in ervaren gezondheid, noch in eenzaamheid) tussen degenen die (denken dat zij) corona hebben gehad en degenen die dat niet hebben gehad.
- Mogelijk komt dat doordat mensen die (denken dat zij) corona hebben gehad, vooral relatief milde klachten hadden en doordat de mensen die ernstig ziek zijn geworden en langdurig moeten herstellen een kleine groep vormen.

Verhoogd risico op complicaties bij coronabesmetting (eigen inschatting)

- Ruim 18% denkt zelf dat zij een groter risico dan leeftijdsgenoten lopen om bij een eventuele besmetting met het coronavirus ernstig ziek te worden. 21% dat ze een kleiner risico lopen en ruim de helft denkt dat zij een zelfde risico lopen.
- 55-plussers schatten vaker in dat zij, in vergelijking tot leeftijdsgenoten, een groter risico lopen om ernstig ziek te worden bij besmetting met het coronavirus dan jongere mensen.
- Er waren echter geen significante verschillen in tevredenheid over het leven (score 6,9 bij hoog risico om ernstig ziek te worden en 7,5 bij gemiddeld tot laag risico).
- Mensen die zelf inschatten dat zij een groter risico lopen dan leeftijdsgenoten hebben vaker een laag psychisch welbevinden (32%) (gemeten met de MHI-5) dan degenen die hun risico als klein inschatten (11%). Maar het lijkt erop dat bij de mensen die hun risico hoog inschatten, het niet corona was dat het welbevinden heeft aangetast maar hun (mindere) gezondheid.
- Mensen die zelf denken een relatief hoog risico te lopen gaven wel vaker dan degenen die een kleiner risico lopen aan dat ze in vergelijking met de periode voor corona (iets) somberder zijn geworden (respectievelijk 42% en 25%).

Iemand kennen die corona heeft gehad / daaraan is overleden

- 21% van de mensen heeft een naaste in hun omgeving die ernstig ziek is (geweest) of overleden is door het coronavirus.
- Zij geven vaker dan anderen aan een laag psychisch welbevinden te hebben en zich (iets) somberder te voelen dan voor de coronaperiode. Ook voelen zij zich vaker emotioneel eenzaam (respectievelijk 35% en 27%).

Zorgen maken om

- Bijna een kwart (24%) maakte zich zorgen over de gevolgen van corona voor de eigen gezondheid of die van een dierbare.
- Vooral degenen die al een matige of slechte ervaren gezondheid hebben of meer risico lopen om ernstig ziek te worden dan leeftijdsgenoten als ze corona krijgen, maken zich relatief meer zorgen om de gevolgen van corona voor hun eigen gezondheid.
- Laagopgeleiden maken zich meer zorgen om hun gezondheid dan hoogopgeleiden.

Mantelzorgers

- In juli 2020 verleende bijna een op de zes deelnemers mantelzorg. Dit was stabiel tov eerdere jaren.
- Iets meer dan de helft van de huidige mantelzorgers gaf aan dat er niets veranderd was in hun situatie sinds corona. 26% van mantelzorgers gaf méér hulp en 13% minder.
- De groep die meer mantelzorg gaf dan voorheen was minder vaak somberder dan een half jaar geleden dan andere mantelzorgers (resp. 22% en 40%). Ook waren zij minder vaak emotioneel eenzaam dan andere mantelzorgers (resp. 24% en 36%). Deze relatie kan beide kanten uit gaan: mensen kunnen voldoening halen uit het geven van mantelzorg, maar het kan ook zo zijn dat de mensen die zich goed voelen meer geneigd zijn mantelzorg te

geven, waarbij niet helder is of meer helpen leidt tot een beter welbevinden (bijvoorbeeld omdat het veel voldoening geeft om een ander te helpen) of dat mensen met een hoger welbevinden meer zijn gaan helpen.

- Het geven van mantelzorg hangt niet significant samen met tevredenheid met het leven of het psychisch welbevinden. Ook hadden mantelzorgers in juli 2020 niet vaker een beter of slechter welbevinden dan in de periode 2015-2019.
- Het onderzoek geeft een algemeen beeld van mantelzorgers, maar er kunnen grote verschillen zijn in de intensiteit van hulp geven en ervaren belasting tussen bijvoorbeeld mantelzorgers van een huisgenoot en mensen die hulp gaven aan iemand in een instelling.
- Uit angst om besmet te raken en degene voor wie zij zorgen te besmetten, kunnen mantelzorgers ook nu er weinig maatregelen zijn voorzichtig blijven in hun sociale contacten en bezigheden. Dit kan leiden tot een tweedeling en mogelijk onbegrip tussen mensen die zich wel zorgen maken om een besmetting en bezigheden mijden en mensen die zich geen zorgen maken en hun gewone leven weer zo goed mogelijk hervatten.

Mensen die economisch kwetsbaar

Opleiding volgen, werken of niet-werken

- Het welbevinden van mensen die niet-werken lijkt het meest vaak door corona te zijn aangedaan:
 - De ervaren gezondheid van werkenden en mensen die een opleiding volgen is tussen 2019 en juli 2020 stabiel gebleven, maar het aandeel niet-werkenden (jonger dan AOW-leeftijd) met een slechte ervaren gezondheid is in juli 2020 groter dan in 2019 (46% tegen 39% in 2019). Een mogelijke verklaring daarvoor is dat niet-werkenden relatief vaak gezondheidsproblemen hebben en dat ze zich daar in deze coronatijd extra van bewust waren.
 - Het aandeel dat aangeeft zich (iets) somberder te voelen dan een half jaar geleden is hoger onder mensen die studeren of een opleiding volgen (41%) en niet-werkenden (38%) dan onder werkenden.
- Bij geen van de drie groepen zijn er sinds de coronacrisis veranderingen in het psychisch welbevinden gemeten met MHI-5.

Zelfstandigen en flexwerkers

- Mensen met vast werk, zelfstandigen en mensen met flexibele of tijde contracten verschillen niet van elkaar wat betreft veranderingen in ervaren gezondheid, psychisch welbevinden en eenzaamheid.
- Wel waren mensen met flexibele of tijdelijke contracten in mei 2020 beduidend minder tevreden met hun leven dan in 2019, terwijl de tevredenheid met het leven voor zelfstandigen en mensen met vast werk stabiel bleef in die tijd. In juli was de tevredenheid met het leven van mensen met flexibele of tijdelijke contracten weer op een vergelijkbaar niveau als dat van de andere twee groepen. Dat de tevredenheid met het leven voor zelfstandigen gelijk bleef is mogelijk te danken aan de uitgebreide steunpakketten waar deze groep aanspraak op kon maken.

- In juli 2020 gaf een groter aandeel mensen in vast dienstverband (29%) aan (iets) somberder te zijn geworden dan voor corona. Dit percentages was 19% onder zelfstandigen en 24% onder de tijdelijke en flexkrachten. Mogelijk speelt mee dat sommige zelfstandigen in juni hun zaak konden heropenen, en dat mensen met vaste arbeidscontracten vaker te maken hebben met veranderingen van routines in de werksituatie en gemis aan collega's doordat zij nu vaker moeten thuiswerken.

Verminderde werkzekerheid

- In juli 2020 schatten zowel vaste werknemers, tijdelijke werknemers als zelfstandigen hun kansen op verlies van baan of werk groter in dan in 2018 en 2019. Mensen met een tijdelijk contract (23%) en zelfstandigen (22%) schatten hun kans op baan- of werkverlies groter in dan mensen met een vast dienstverband (13%), maar deze groepen laten (op dit moment) nog geen sterke daling in hun welbevinden zien.
- Mensen die hun kans op baanverlies hoog inschatten ervaren een lager welbevinden dan anderen.
- Mensen die in juli 2020 de kans om hun baan te verliezen groot achtten, waren minder tevreden over hun leven, hadden vaker een matige of slechte ervaren gezondheid, hadden vaker een laag psychisch welbevinden, zeiden vaker dat zij (iets) somberder waren dan voor de coronacrisis en voelden zich vaker matig of sterk eenzaam dan mensen die de kans om hun baan te verliezen klein of gemiddeld inschatten.
- Het is lastig te bepalen of dat lagere welbevinden veroorzaakt wordt door de kans op baanverlies, of dat mensen met een laag welbevinden hun kans op baanverlies hoger inschatten.

Veranderingen in financiële situatie

- Een verslechtering (zowel ervaren als te verwachten) in financiële situatie hangt samen met alle aspecten van welbevinden: minder tevredenheid met het leven, laag psychisch welbevinden, vaker eenzaam, somberder voelen en een slechte ervaren gezondheid.
- Groepen die hun financiële situatie relatief vaak zagen verslechteren of dit voor de toekomst verwachten zijn zelfstandigen, werkzoekenden, gezinnen met kinderen, en studenten/mensen die een opleiding volgen. (Mogelijk zijn mensen met jonge kinderen door de sluiting van scholen tijdelijk minder gaan werken of hadden zij betaald oppas nodig.)

Risico's voor welbevinden op de langere termijn

- De gevolgen van de coronapandemie voor het welbevinden van mensen lijken, gemeten in de relatief rustige maand juli, redelijk bescheiden. In eerdere crises had de economische recessie vaak pas (jaren) later gevolgen voor het welbevinden van mensen, bijvoorbeeld op het moment dat zij daadwerkelijk hun baan verliezen.
- In vergelijking met eerdere crises zijn er nu veel meer flexwerkers en zelfstandigen en is de krimp van de economie in de beginfase veel sterker. Mogelijk loopt hierdoor de werkloosheid sneller op dan in eerdere recessies.

- Er is daarom niet alleen behoefte aan inspanningen voor behoud van werkgelegenheid en perspectieven voor het vinden van nieuw werk, maar ook aan een financieel vangnet voor mensen die hun werk verliezen.
- Als het algeheel welbevinden daalt, zullen er naar verwachting ook mensen zijn die daadwerkelijk psychische problemen ontwikkelen. Het is de vraag of de ggz en gemeenten voldoende zijn toegerust voor een toename in de vraag naar zorg en welzijnsvoorzieningen.

Impact op de samenleving

- Bestaande ongelijkheid kan versterkt worden als problemen van werkloosheid, armoede en psychisch welbevinden zich stapelen bij al kwetsbare groepen, zoals laagopgeleiden, mensen met een onzeker dienstverband, arbeidsbeperking of ouderen. Dit kan op den duur het vertrouwen in de samenleving aantasten en daarmee ook de sociale samenhang tussen verschillende groepen mensen in de maatschappij beïnvloeden.

4.9 De sociale staat van Nederland 2020 op hoofdlijnen. Kwaliteit van leven in onzekere tijden

Link	https://www.scp.nl/publicaties/publicaties/2020/09/10/kwaliteit-van-leven-in-onzekere-tijden.-de-sociale-staat-van-nederland-op-hoofdlijnen
Financiering	Anders dan ZonMw of VWS
Onderzoeks-instituut	Sociaal Cultureel Planbureau (SCP)
Rapportage-periode	2008 - juli 2020
Doelgroep	Algemene bevolking
Onderzoeks-methode	Het rapport beschrijft de belangrijkste uitkomsten uit de digitale <i>Sociale staat van Nederland (SSN) 2020</i> en de SCP-studie <i>Welbevinden ten tijde van corona</i> in een breder perspectief van SCP-onderzoek over de kwaliteit van leven en samenleven in Nederland. Het rapport brengt in kaart hoe de objectieve en subjectieve kwaliteit van (samen)leven van Nederlanders zich ontwikkelden in de periode 2008-2019 (zoals bij een normale editie van de SSN), en welke veranderingen het SCP hierin ziet of verwacht sinds het begin van de coronacrisis. Dit wordt gedaan met verschillende databronnen waaronder: • Het langlopende onderzoek Culturele Veranderingen in Nederland. • Register- en vragenlijstgegevens van het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS). • Opinieonderzoek verzameld in het kader van het Continu Onderzoek Burgerperspectieven (COB). • De SCP-studie Welbevinden ten tijde van corona (zie elders in Bijlage 2) • Prognoses van andere onderzoeksinstituten zoals het Centraal Planbureau (CPB) en het RIVM.

- Recente door het SCP uitgebrachte notities over de maatschappelijke gevolgen van de coronacrisis.

In deze samenvatting ligt de focus op de veranderingen sinds het begin van de coronacrisis.

Aantal

respondenten

N.v.t.

Resultaten:

- Het coronavirus zelf, de gedragsmaatregelen om de pandemie te bezweren en de intelligente lockdown met als gevolg een economische crisis, stijgende werkloosheid en veranderingen in het sociale leven zullen op termijn invloed hebben op de kwaliteit van leven.
- De coronapandemie en de lockdown zorgden voor een plotse en flinke verslechtering van de **economische situatie**:
 - In het tweede kwartaal van 2020 daalde het bruto binnenlands product (bbp) met 8,5% ten opzichte van een kwartaal eerder (CBS), hoewel het CPB verwacht dat dit in de tweede helft van het jaar nog zal bijtrekken, wordt de krimp voor 2020 als geheel geraamd op 5%.
 - De werkloosheid steeg van 3,3% in het eerste kwartaal van 2020 naar 3,6% in het tweede kwartaal (CBS) en zal naar verwachting in 2021 oplopen tot 6,5%.
 - In geval van een tweede golf met opnieuw grootschalige contactbeperkingen, krimpt de economie in 2021 nog verder en groeit de werkloosheid naar verwachting tot 10% (CPB).
- De objectieve **leefsituatie** zal in 2020 en 2021 eerder dalen dan stijgen doordat aspecten die relevant zijn voor de leefsituatie door de coronacrisis in de knel zijn gekomen. Hoe het op de langere termijn verder gaat, hangt af van verschillende factoren. De economische ontwikkelingen (zoals de ontwikkeling van de koopkracht en werkloosheid) zijn hiervoor van belang, net als de mogelijkheden voor participatie en betekenisvolle sociale contacten.
- Diverse knelpunten in de kwaliteit van leven en samenleven waren er al voor de coronacrisis, maar de coronacrisis zorgt ervoor dat problemen op sommige domeinen nog verder worden versterkt (problemen op de arbeidsmarkt) en dat er nieuwe problemen (zullen) ontstaan (stijgende werkloosheid en een stijging van de armoede).

Kwaliteit van eigen leven

- Op korte termijn lijkt de coronacrisis slechts een beperkte negatieve invloed te hebben op hoe mensen diverse aspecten van hun eigen leven beoordelen:
 - In juli 2020 was de **tevredenheid** met het leven bijna even hoog als een jaar voor de coronacrisis.
 - In april 2020 lag de tevredenheid met de eigen financiële situatie iets hoger dan in januari. Tussen april en juli bleef de tevredenheid met de eigen financiële situatie ongeveer even groot.
 - in juli 2020 lag het aandeel dat een slechte of matige **gezondheid** rapporteert niet hoger dan in de periode voor de coronacrisis.

- Er zijn signalen dat het **psychisch welbevinden** tijdens de huidige coronacrisis schommelde. Onderzoek van het RIVM, GGD-GHOR Nederland en de GGD'en (zie elders in Bijlage 2) suggereert dat gevoelens van angst, stress en somberheid in april en mei groter waren dan voor de crisis en daarna daalden. De SCP-studie *Welbevinden ten tijde van corona* laat zien dat het aandeel mensen met een laag psychisch welbevinden in juli 2020 iets hoger was dan in de jaren voor de coronacrisis, maar het verschil is klein.
- Aan het begin van de lockdown nam de eenzaamheid wel toe, maar deze nam weer af na de versoepelingen. De eenzaamheid was in juli echter nog steeds hoger dan in de jaren voor de coronaperiode. Die stijging komt vooral door 'emotionele eenzaamheid': het missen van een hechte of betekenisvolle band met een ander. De emotionele eenzaamheid nam vooral toe onder 75-plussers. Door het bezoekverbod van verpleeghuizen nam de eenzaamheid vooral toe onder bewoners met cognitieve problemen en ontstond er druk op de mantelzorg.
- Dat de crisis op **korte termijn** nog slechts beperkte gevolgen heeft voor hoe mensen diverse aspecten van hun eigen leven beoordelen kan komen doordat:
 - nog maar een kleine groep mensen direct door corona getroffen is qua gezondheid en inkomen,
 - gevolgen pas op langere termijn komen,
 - het onderzoek plaatsvond in juli 2020 en dit een maand was met weinig coronabesmettingen waarin een groot deel van de coronamaatregelen was versoepeld. Het is de vraag hoe het welbevinden zich de komende maanden en daarna gaat ontwikkelen.

Kwaliteit van de samenleving:

- De oordelen over de kwaliteit van de samenleving verschoven aan het begin van de coronacrisis in april 2020 sterk. In juli 2020 bewegen ze langzaam terug, maar het verschil met de situatie voor de coronacrisis blijft groot.
 - In januari 2020 verwachtte nog 31% een economische verslechtering en in april was dat gestegen tot 88%. In juli waren deze economische verwachtingen wat minder somber dan in april, maar in augustus ziet het CBS weer een toename van het economisch pessimisme.
 - In januari 2020 vond 57% dat het de verkeerde kant opgaat met Nederland en in april was dat gedaald tot 41% (het aandeel dat het de goede kant op vond gaan steeg van 35% naar 46%).
 - In januari vond 63% dat anderen over het algemeen te vertrouwen waren en in april was dat gestegen tot 69%.
 - Het aandeel dat de politiek een voldoende geeft voor vertrouwen steeg tussen januari en april van 52% naar 76%.
 - De verwachting is dat het niveau van vertrouwen op termijn weer terugkeert naar het niveau van voor de crisis.
 - In juli 2020 is het vertrouwen in de politiek, het sociaal vertrouwen en het aandeel dat het de goede kant op vindt gaan inderdaad afgenomen. Het vertrouwen in de politiek en het

optimisme zijn echter nog steeds aanzienlijk hoger dan voor de coronacrisis.

Beleving afgelopen maanden van coronacrisis:

- **Zorgen** over de coronacrisis zijn zowel in april als in juli eerder gericht op de maatschappij als geheel en op de toekomst, dan op de eigen situatie van dat moment. Slechts een klein deel van de mensen maken zich zorgen over hun eigen gezondheid, eigen financiële situatie of baan.
- In juli maken meer mensen zich zorgen over de gevolgen van corona voor de werkloosheid, de armoede of de gezondheid van kwetsbare groepen dan dat er mensen zijn met zorgen over hun eigen baan, inkomen of gezondheid. Vooral specifieke groepen zoals flexwerkers, zelfstandigen en mensen met een slechte gezondheid maken zich zorgen over de eigen situatie.
- Gevraagd naar de eigen **ervaringen** worden vooral gemis van sociale contacten en zorgen over het gedrag van anderen genoemd.
- Lichtpuntjes en positieve ervaringen zijn toegenomen saamhorigheid, thuiswerken en aandacht voor het gezin

Verschillen tussen bevolkingsgroepen

- Er waren de afgelopen jaren hardnekkige verschillen in de **kwaliteit van leven** van verschillende bevolkingsgroepen en de verwachting is dat de achterstanden van een aantal groepen groter zullen worden door de coronacrisis.
 - Mensen met een flexibel contract in sectoren die zijn getroffen door de coronacrisis hebben een grotere kans om hun baan te verliezen met negatieve gevolgen voor hun kwaliteit van leven. Daaronder zijn relatief veel jongeren, lager opgeleiden, mensen met een arbeidsbeperking en mensen met een niet-westerse migratieachtergrond. Ook zelfstandigen in deze sectoren worden hard geraakt.
 - Bij mensen met langdurige fysieke en/of mentale beperkingen wordt een toename van de psychische problematiek en eenzaamheid gesignaleerd en ook mensen met een niet-westerse migratieachtergrond hebben meer kans op spanningen en psychische klachten dan autochtone Nederlanders, maar het is onzeker of de verschillen hierin door de coronacrisis zullen veranderen.

Aandachtspunten voor toekomstig beleid

- Door de coronacrisis leven we in een onzekere tijd en deze vraagt om een brede aanpak, die zowel gericht is op welvaart als op welbevinden.
- Die brede aanpak zou zich onder andere kunnen richten op het behouden en stimuleren van betekenisvolle sociale contacten en het koesteren en versterken van de maatschappelijke samenhang.
- Hierbij moet er oog zijn voor kwetsbare groepen, maar de aanpak moet breed genoeg zijn om iedereen perspectief te bieden.
- Daarnaast moet er oog zijn voor de problemen en zorgen die er al voor de coronacrisis waren.

4.10 De heropening van de samenleving. De maatschappelijke impact van COVID-19 in Amsterdam, Den Haag, Rotterdam & Nederland

Link	https://www.kenniswerkplaats-leefbarewijken.nl/wp-content/uploads/Heropeningsamenleving_KL01B.pdf
Financiering	Niet bekend
Onderzoeks-instituut	Kenniswerkplaats Leefbare Wijken
Rapportage-periode	26 juni 2020 - 13 juli 2020 (in Rotterdam tot donderdagochtend 16 juli)
Doelgroep	Bevolking van Nederland, Amsterdam, Den Haag en Rotterdam
Onderzoeks-methode	Panelstudie met online vragenlijst
Aantal respondenten	20.462 respondenten in landelijke steekproef (waaronder een Rotterdamse steekproef van 1.646 respondenten, een Amsterdamse steekproef van 5.170 respondenten en een Haagse steekproef van 1.580 respondenten).

Resultaten:

Dit rapport beschrijft hoe Nederlanders de gevolgen van COVID-19 ervaren in de veranderde context door het afgenomen aantal besmettingen, de versoepeling van coronamaatregelen, het veranderde gedrag van burgers, de meer kritische beoordelingen van het overheidsbeleid en de economische gevolgen. Hiertoe worden resultaten uit het vragenlijstonderzoek van 26 juni-13 juli vergeleken met de resultaten van eerder vragenlijstonderzoek zoals elders in Bijlage 2 beschreven voor De bedreigde stad; *De maatschappelijke impact van COVID-19 op Rotterdam* (3 april-13 april) en *Berichten uit een stille stad. De maatschappelijke impact van COVID-19 in Den Haag* (20 april-1 mei).

Sociaaleconomische gevolgen

- In de landelijke steekproef is iets meer dan een derde van alle respondenten bang om het inkomen grotendeels te verliezen of heeft al inkomen verloren en ruim een kwart van de werknemers met een dienstverband is bang voor baanverlies. In de periode 26 juni-13 juli is het percentage respondenten dat bang is voor baan- en inkomensverlies gedaald tov april.
- Vooral in Den Haag zijn minder werknemers bang om hun baan te verliezen, terwijl landelijk gemiddeld evenveel werknemers bang zijn voor baanverlies als in april. Ook zijn ondernemers in juli minder bang dat hun bedrijf failliet gaat dan in april terwijl werkzoekenden juist beduidend vaker vrezen niet meer aan het werk te komen.
- De respondenten met de meest kwetsbare positie op de arbeidsmarkt (tijdelijk contract, laagbetaald, slechte gezondheid), zijn het vaakst bang om baan te verliezen als gevolg van de huidige crisis. In Amsterdam daarentegen zijn het eerder degenen met een hoger inkomen (modaal tot 2x modaal) die vrezen voor baanverlies.
- Respondenten met een tijdelijke baan en die moeilijk kunnen rondkomen, hebben vaker angst voor inkomensverlies. De

respondenten in de landelijke steekproef die al inkomen verloren hebben, zijn gemiddeld ruim de helft van hun inkomen kwijtgeraakt sinds de coronacrisis.

- Van de zzp'ers die in april aangaven zich zorgen te maken over hun werk en inkomen, is een deel begin juli wat optimistischer gestemd. Zij hebben weer meer klanten en inkomen, maar anderen geven aan ondanks de versoepeling van de maatregelen geen vooruitgang te ervaren.
- De meeste zzp'ers, ook degenen die momenteel vooruitgang zien, geven aan dat de gevolgen voor hen nog lang voelbaar zullen zijn en sommigen vrezen dat het werk in hun branche niet meer op het oude niveau zal komen.

Zorgmijding en zorggebruik

- Zorgmijding sterk is verminderd. Het percentage mensen dat liever een bezoek aan de huisarts mijdt is tussen april en juli in de landelijke steekproef gedaald van 38% naar 18%. En het percentage dat niet zo snel een zorgverlener bij hen thuis zou laten komen is gedaald van 38% naar 20%.
- Nog altijd 17% meent van de respondenten in de landelijke steekproef dat hun door COVID-19 een medische behandeling wordt onthouden en 9,5% zegt dat ze nu minder professionele zorg krijgen dan voor de crisis. Met uitzondering van minder professionele zorg in Rotterdam zijn deze percentages sinds april gedaald.
- Mensen met een lage opleiding, minimum tot modaal inkomen, uitkeringsgerechtigden en arbeidsongeschikten en respondenten met een slechte gezondheid hebben de grootste kans op (zelf)uitsluiting van zorg, dwz zij geven vaker aan zorg te mijden en ook menen zij vaker dat hen een medische behandeling wordt onthouden of dat zijn minder professionele zorg krijgen als gevolg van COVID-19.

Gepercipieerde dreiging

- De angst voor het coronavirus is sinds april sterk afgenomen. Dit geldt op alle niveaus van individueel niveau tot de wereld als geheel.
- In juli vindt ongeveer een kwart van de respondenten in Den Haag, Rotterdam en Nederland COVID-19 (heel) bedreigend voor zichzelf dan wel voor de vriendenkring. In april was dat nog ruim een derde tot vier op de tien.
- Net als in april vinden meer mensen het virus (heel) bedreigend voor de familie, maar ook dit aandeel is gedaald (ongeveer 45% in juli en circa twee derde in april).
- Mensen met een slechte of matige gezondheid vinden het coronavirus veel bedreigender dan mensen met een goede of uitstekende gezondheid.

Mentaal welbevinden

- Gevoelens van stress, nervositeit en vooral van angst als gevolg van de uitbraak van corona zijn in zowel Rotterdam, Den Haag, als heel Nederland tussen april en juli gedaald.
- In april rapporteerde een kwart tot bijna een derde van de respondenten vaker angstgevoelens en dit was in juli gedaald tot

minder dan 1 op de 5 (Rotterdam, Den Haag) en 1 op de 6 (Nederland).

- Het percentage respondenten dat depressieve gevoelens rapporteert ligt wat hoger dan voor gevoelens van angst en stress: in juli zegt nog rond een kwart van de respondenten moeite te hebben zich te ontspannen en niets te hebben om naar uit te kijken.
- Mensen met een slechte of matige gezondheid zijn angstiger dan mensen met een goede of uitstekende gezondheid.
- Vooral jongeren en respondenten met een minimum tot modaal inkomen hebben vaker te kampen met negatieve gevoelens als gevolg van COVID-19 dan andere leeftijdsgroepen en de hogere inkomensgroepen.

Naleven regels

- Nederlanders, Rotterdammers en Hagenaars nemen de RIVM-adviezen (iets) minder serieus dan in april, maar nog altijd zegt minimaal driekwart tot 90 procent van de respondenten de belangrijkste basismaatregelen (geen handen geven, afstand houden, handen wassen en in de elleboog niezen) na te volgen, zij het in de steden iets minder dan landelijk gemiddeld.
- De maatregelen die ingrijpender zijn voor het persoonlijk leven, waaronder het zoveel mogelijk thuis blijven (vijf op de tien) en het vermijden van face-to-face contact met familie en vrienden (een derde), worden minder opgevolgd dan de praktische gedragsregels. Hierbij speelt ook de versoepeling van de maatregelen mee.
- Verder valt op dat 7 op de 10 respondenten nog steeds het openbaar vervoer mijden.
- Ongeveer een derde van de respondenten uit de landelijke steekproef vindt dat mensen zich in hun buurt streng aan de 1,5-meterregel houden, maar in Den Haag (een kwart) en Amsterdam en Rotterdam (1 op de 5) is dit lager.

Buurtrelaties

- In juli oordelen respondenten (zoals verwacht) iets minder positief over de buurtrelaties dan in april, vooral in Rotterdam.
- Hoewel iets gedaald, vindt een derde van de Nederlanders dat burens elkaar helpen en vindt vier op de tien Nederlanders dat mensen in de buurt dezelfde opvattingen hebben.
- Het aandeel Nederlanders dat vertrouwen in de burens heeft is tussen april en juli gelijk gebleven op ongeveer twee derde.
- Het aandeel Nederlanders dat veel spanningen tussen buurtbewoners ervaart is in Nederland gelijk gebleven op 8%, maar is in Rotterdam wel toegenomen van 10 tot 16%.
- Het aandeel Nederlanders dat vindt dat de buurtrelaties sinds de crisis zijn verbeterd is tussen april en juli gedaald van een op de vier naar een op de zes.
- De overlast van burens en mensen op straat is gemiddeld in Nederland beperkt toegenomen (circa 10% is het hiermee eens), maar respondenten in de grote steden rapporteren vaker een toename.

Hulp geven en ontvangen

- In juli is gemiddeld ruim 8 op de 10 Nederlanders bereid om familie of vrienden te helpen (of doet dit al) en twee derde is bereid om burens te helpen als dat nodig is door COVID-19.
- De bereidheid om familie, vrienden en burens te helpen is tussen april en juli niet of slechts weinig gedaald, een enkele keer (vooral in Den Haag) zelfs toegenomen. In Rotterdam is het aandeel respondenten dat zeker bereid is om vrienden en burens te helpen wel licht afgenomen.

Vertrouwen in instanties en mensen

- Het vertrouwen in de overheid en instanties is tussen april en juli afgenomen. Dit geldt in sterkere mate voor Rotterdam en heel Nederland en in mindere mate voor Den Haag.
- Het percentage Nederlanders dat vertrouwen heeft in de landelijke overheid is tussen april en juli afgenomen van 69 naar 58% en het percentage dat vertrouwen heeft in de lokale overheid daalde van 60 naar 49%.
- In Rotterdam daalde het vertrouwen in de lokale overheid sterk van twee derde dat (veel) vertrouwen in de lokale overheid had in april tot ruim de helft in juli. Den Haag begon met een relatief gering vertrouwen in de lokale overheid en dat is niet verder afgenomen: ongeveer de helft heeft er (veel) vertrouwen in de lokale overheid.
- Het vertrouwen in gezondheidsinstanties zoals het RIVM en de GGD's ligt hoger maar is tussen april en juli ook gedaald van ongeveer drie kwart naar twee derde. Onder de Haagse respondenten is het vertrouwen in de GGD juist iets gestegen.
- Met bijna 90% is het vertrouwen in de huisarts en vrienden & familie voor zowel Hagenaars, Rotterdammers en andere Nederlanders onverminderd hoog gebleven.
- Het vertrouwen in diverse media is tussen april en juli afgenomen.

4.11 Monitor Sport en corona

Link	https://www.mulierinstituut.nl/publicaties/25489/monitor-sport-en-corona/
Financiering	Ministerie van VWS
Onderzoeks-instituut	Mulier Instituut
Rapportage-periode	Half maart t/m juni 2020
Doelgroep	Algemene bevolking, sportwereld
Onderzoeks-methode	Literatuuronderzoek op basis van andere 'coronaonderzoeken' in de sportwereld.
Aantal respondenten	n.v.t.

Resultaten:

Sport- en beweeggedrag:

- In februari 2020 sportte 74% van de Nederlanders minstens één keer per maand, in maart 68% en in april 62%. 66% van de Nederlanders sportte in februari 2020 minstens vier keer per maand, in maart 55%. (Cijfers van NOC*NSF)

- Deze afname is vooral zichtbaar bij de schoolgaande jeugd (5-18 jaar) en in het bijzonder bij kinderen in de basisschoolleeftijd (5-12 jaar).
- Uit onderzoek van het Kennisinstituut voor Mobiliteitsbeleid blijkt dat Nederlanders vaker een **ommetje of fietstochtje** maken, omdat ze zich nu minder van en naar werk verplaatsen (afname van 8 naar 3,6 verplaatsingen per drie dagen). Ook zijn de afstanden die fietsend of lopend worden afgelegd groter. Naar verwachting zal dit de afname in sport- en beweegdeelname niet compenseren.
- Het verlies aan kwaliteit van leven door een afname van het sport- en beweeggedrag van Nederlanders bedraagt in geld uitgedrukt 580 miljoen euro. De zorgkosten die hier het gevolg van zijn, worden berekend op 349 miljoen euro.

NB: dit rapport bevat ook informatie over sport- en beweeggedrag uit eerdere onderzoeken van het Mulier Instituut en het Gedragsonderzoek van RIVM, GGD GHOR Nederland en de 25 GGD'en. Zie elders in de deze rapportage.

Sportverenigingen

- Vrijwel alle sportverenigingen in Nederland zijn geraakt door de sluiting van de **sportaccommodaties**.
- Twee op de drie verenigingen zeggen (bijna) niets van hun gemiste **verenigingsactiviteiten** in de maanden maart en april later in het jaar te kunnen inhalen. Als gevolg lopen ze de inkomsten die deze activiteiten zouden opleveren mis.
- 45% van de verenigingen verwacht minder nieuwe leden vanwege de coronacrisis als gevolg van de sluiting van de sportaccommodaties en het afgelasten van wervingsacties. 21% van de verenigingen verwacht dat meer bestaande leden gaan opzeggen.
- 24% van de verenigingen geeft begin april aan **alternatieve** beweegopties of alternatieve verenigingsactiviteiten aan hun leden aan te bieden, zoals tips voor thuistraining, beweegtips of trainingsfilmpjes.
- 26% van de sportverenigingen geeft aan dat steunmaatregelen, hulp of ondersteuning essentieel zijn om als vereniging de coronacrisis te kunnen overleven. Dit geldt voor vier op de tien verenigingen met betaald personeel.
- 6% van de verenigingen in Nederland voelt zich vanwege de beperkende coronamaatregelen begin april (vier of vijf weken na verplichte sluiting van de sportaccommodaties) bedreigd in het voortbestaan van de vereniging. Dit aandeel loopt op naar mate de vereniging voor langere tijd gesloten dient te blijven.
- Over het algemeen hebben veldsportverenigingen (40%), verenigingen met een grote begroting (50.000 euro of meer, 38%), verenigingen met een eigen accommodatie (37%), verenigingen met een eigen kantine (37%) en middelgrote verenigingen (101-250 leden, 31%) het minst vertrouwen in de veerkracht van de vereniging.

Sportondernemers (*sportaanbieders met een winstoogmerk of commercieel verdienmodel*)

- De gevolgen die de ondernemers in de periode na de sluiting van sportclubs en fitnesscentra hebben ondervonden zijn groot, maar

verschillen per categorie. Zowel wat betreft inkomsten als activiteiten. De mate waarin sportondernemers zijn geraakt is afhankelijk van: team of individuele sport; losse toegangsprijs of abonnement/lidmaatschap; en binnen- of buitensport.

- De sector schat een **omzetsderving** van 815 miljoen euro, met beperkte openstelling tot eind juli. Dit verlies kan niet tot nauwelijks ingehaald worden in het najaar. Het zal deels kunnen worden opgevangen met kostenbesparingen en steunmaatregelen, maar er zal uiteindelijk in 2020 voor enige honderden miljoenen verlies worden geleden. Faillissementen en ontslagen zijn waarschijnlijk.

Ongeorganiseerde sport en actieve vormen van recreatie

- Sportparken zijn na de sluiting van sportaccommodaties in een op de vijf gemeenten vrij toegankelijk gebleven, zodat inwoners er kunnen sporten en bewegen.
- 87% van de beheerde **buitenspeellocaties** is tijdens de coronacrisis tijdelijk gesloten geweest. 39% van de buitenspeellocaties maakt zich (ernstige) zorgen over de gevolgen van de coronacrisis, met name met betrekking tot financiën. Bij vier op de tien beheerde buitenspeellocaties is steun vanuit de gemeente/overheid nodig om te overleven.
- Er is geen enkele gemeente die aan heeft gegeven dat per direct de **subsidies** aan sportstimuleringsorganisaties zijn stopgezet.
- **Buurtsportcoaches** hebben als gevolg van de coronamaatregelen hun werkzaamheden aangepast. Zo zijn groepen die normaal samen sporten in de wijk via videolessen en persoonlijke digitale gesprekken gemotiveerd te blijven bewegen.
- Buurtsportcoaches zijn volgens hun werkgevers erin geslaagd om kwetsbare groepen zoals ouderen of mensen met een beperking via zogenaamde 'balkonlessen' te bereiken. Hierbij geeft de buurtsportcoach buiten een les, waaraan mensen vanaf hun balkon of achter het raam kunnen deelnemen.
- Mogelijk is door de crisis een deel van de werkzaamheden van buurtsportcoaches blijvend veranderd. Werkgevers beschouwen het (deels) digitaal aanbieden van beweeglessen namelijk als toekomstbestendig. Volgens de werkgevers is er door de coronacrisis meer aandacht gekomen voor het belang van sport en bewegen voor de gezondheid en is het belang van de buurtsportcoaches duidelijker geworden bij een grote groep mensen.

Topsport

- Voor topsporters hebben de coronamaatregelen mogelijk zowel **fysieke als mentale gevolgen**, doordat er minder en/of anders getraind werd (veelal thuis zonder toezicht) en er veelal geen reguliere wedstrijden waren. Te denken valt aan 'detraining' van het lichaam, gebrek aan motivatie en ervaren van onzekerheid over de toekomst (hervatten wedstrijden, verloop en keuzes rond de (sport)carrière).
- De effecten van de coronamaatregelen op de **financiële situatie** van een topsporter zijn afhankelijk van de bron(nen) van inkomsten. Volgens cijfers van het NOC*NSF verkeerden binnen 8

weken na het invoeren van de coronamaatregelen 75 tot 100 topsporters in financiële moeilijkheden door inkomensverlies.

- De **begeleidende staf** (coaches, trainers, medisch zorgpersoneel) van topsporters en **andere betrokkenen** zoals scheidsrechters en sportverslaggevers zijn mogelijk ook (financieel) getroffen, met name als het gaat om de commerciële topsport (begeleidende staf) en het type aanstelling en evt. werk op andere terreinen (andere betrokkenen).
- De afwezigheid van fysieke sportevenementen zorgt voor een versnelde ontwikkeling van **virtuele sportwedstrijden**. Deze zijn populair bij het publiek, maar kunnen in sommige gevallen ook topsporters helpen om de motivatie te behouden, zolang er nog geen fysieke wedstrijden zijn.

Sportevenementen

- 27% van de Nederlanders (18-79 jaar) bezoekt onder normale omstandigheden wel eens sportevenementen. Twee derde van de volwassenen die sportevenementen bezoekt ervaart de afgelasting als (erg) vervelend.
- Sinds de invoering van de coronamaatregelen is het aantal **bedrijven** in de sportevenementenbedrijfstaking gedaald van 1.590 bedrijven in het eerste kwartaal in 2020 naar 1.530 bedrijven in het tweede kwartaal.
- Ruim negen op de tien Nederlanders hebben **begrip voor het besluit** dat alle (sport)evenementen met een meld- en vergunningsplicht tot 1 september 2020 verboden zijn, waaronder betaald voetbal wedstrijden. Deze beperking lijkt een horde die voor de meeste evenementenorganisatoren te nemen is en waarvoor – gezien de omstandigheden – begrip bestaat. Als dit verbod echter langer dan een jaar zou duren, creëert dit voor de meeste evenementenorganisatoren wel een probleem.

Financiële gevolgen voor de sportsector

- Binnen de sector Cultuur, sport en recreatie verwacht 34% van de ondernemers gerekend vanaf mei 2020 (na afkondiging van enkele versoepelingen van de coronamaatregelen) binnen zes maanden **financieel in de problemen** te komen als de coronacrisis aanhoudt. Dit was in april nog 59%.
- Het aandeel ondernemers dat verwacht meer dan twaalf maanden voort te kunnen bestaan is vergeleken met april flink gestegen, 24% ten opzichte van 4%.

4.12 Campagne-effectmonitor Alleen Samen

Link	https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/coronavirus-covid-19/nederlandse-maatregelen-tegen-het-coronavirus/cijfers-en-onderzoeken-over-het-coronavirus
Financiering	Niet bekend
Onderzoeks-instituut	DVJ Insights (in opdracht van het NKC (Nationaal Kernteam Crisiscommunicatie) en VWS)
Rapportage periode	3-6 september 2020

	4-6 augustus 2020 16-19 juli 2020 Rapportage in de reeks van tweewekelijkse peilingen Algemene bevolking
Doelgroep Onderzoeks- methode	Vragenlijstonderzoek, aangevuld met webstatistieken die op diverse overheidssites zijn gerapporteerd.
Aantal respondenten	600 Nederlanders van 12 jaar en ouder

Resultaten peilingen 3-6 september en 4-6 augustus

- Begin augustus nam de ervaren urgentie en motivatie voor de maatregel om **anderhalve meter afstand te houden** toe. Dit is begin september weer wat afgenomen. Men vindt begin september 1,5 meter afstand houden minder belangrijk, nuttig en makkelijker dan een maand eerder.
- Toch neemt sinds halverwege juli het aandeel mensen dat naar eigen zeggen meestal of altijd afstand houdt van anderen juist toe, van minder dan 80% naar meer dan 85%.
- Tijdens bezoek bij iemand thuis vindt ongeveer twee derde van de Nederlanders het belangrijk om 1,5 meter afstand te houden. De helft vindt het belangrijk om afstand te houden van vrienden of familie. Vier op de tien Nederlanders vinden het zelfs geen probleem om hun dierbaren te omhelzen.
- De helft van de mensen geeft aan de **handen** alle keren als dat nodig is te **wassen** en één op de drie doet dit meestal. Deze cijfers zijn sinds halverwege juli stabiel. Mensen vonden deze maatregel begin augustus belangrijker en nuttiger dan begin september.
- 80% van de mensen **vermijden** meestal of altijd de **drukke**. Dit is tussen medio juli en begin augustus toegenomen met bijna 10%. Sinds begin augustus vermijden minder mensen altijd de drukte. Ook nam de mate waarin men de maatregel belangrijk en nuttig vindt af.
- Sinds 28 mei is driekwart van de mensen met (milde) **klachten** niet thuisgebleven. Dit percentage schommelt wel: zo was het begin augustus 80% en begin september 61%.
- 12% van de Nederlanders had tussen half juli en begin september last van (milde) klachten. Begin september vermoedt een kwart van hen dat de klachten met corona te maken hebben.
- Van de mensen die vermoeden dat zij (milde) coronaklachten hebben, blijft ook driekwart niet de hele dag thuis.
- Steeds meer mensen geven aan niet **vanuit huis** te kunnen **werken**. Dit is sinds juli toegenomen van bijna 40% naar bijna 50% begin september. Van de mensen die wel thuis kunnen werken, doet de helft dit volledig. Het aandeel mensen dat aangeeft deels thuis te werken is tussen half juli en begin september toegenomen van 35% naar ruim 45%.
- Het aandeel mensen dat denkt de **maatregelen** zeker vol te kunnen houden is tussen half juli en begin augustus toegenomen van een op de zes naar een kwart en tot begin september stabiel gebleven.
- Begin augustus nam het aandeel mensen dat achter de **aanpak van de Rijksoverheid** stond af. Begin september is dit gestabiliseerd. Iets meer dan de helft van de Nederlanders vindt dat

de Rijksoverheid de juiste maatregelen treft om verdere verspreiding van het coronavirus tegen te gaan. Twee derde denkt dat de maatregelen veel helpen in de afremming van het virus.

- Het aandeel mensen dat vindt dat de Rijksoverheid Nederlanders duidelijk informeert over de maatregelen en een betrouwbare bron van informatie is over het coronavirus neemt sinds half juni geleidelijk af.
- Tot begin augustus steeg het percentage mensen dat het (zeer) belangrijk vond om te **testen bij milde klachten** tot bijna 75%. Begin september is dit weer gedaald tot minder dan 70%. Ook denken minder mensen dat bron- en contactonderzoek helpt: 55% begin september vs. 60% begin augustus.
- Het aandeel mensen met milde klachten dat zich niet laat testen en dit ook niet van plan is, is sinds half juli gedaald van ruim 50% naar minder dan 40% begin september.
- Zowel begin augustus als begin september maakten ruim de helft van de Nederlanders zich **zorgen** over het coronavirus, met als belangrijkste redenen dat ze bang zijn dat zichzelf of iemand in hun omgeving besmet raakt/ziek wordt.
- De perceptie van mensen dat de kans (zeer) klein is om besmet te raken met het coronavirus, daalt sinds begin juli.
- Begin augustus voelde twee derde van de mensen zich **gelukkig** en ruim de helft voelde zich hoopvol. Begin juli was dit respectievelijk minder dan 60% en minder dan de helft.
- Het aandeel mensen dat géén gebruik maakt van het **OV**, namelijk acht op de tien, tussen begin juli en begin augustus stabiel gebleven (geen cijfers van begin september). Van de mensen die wel met het ov reist, doet de helft dit voor werk.

Resultaten peiling 16-19 juli:

- Het percentage mensen dat meestal of altijd 1,5 meter afstand houdt blijft stabiel in vergelijking met half juni en begin juli (bijna 80%). Op straat, in winkels en bij bezoek lukt het sinds half mei steeds minder mensen om 1,5 meter afstand te houden. Ten opzichte van de peiling van begin juli vindt men het wel belangrijker om afstand te houden.
- Meer mensen wassen altijd of meestal hun handen vergeleken met begin juli. Dit percentage is gestegen van 80% naar 86%. Deze maatregel wordt ook prettiger gevonden dan twee weken eerder.
- Het aandeel mensen dat aangeeft meestal of altijd drukte te vermijden blijft de afgelopen maand stabiel op ongeveer 70%. Ook de ervaren urgentie en motivatie om deze maatregel na te leven zijn de afgelopen maand gelijk gebleven.
- 85% van de mensen met één of meerdere milde klachten geven aan dat zij niet de hele dag thuis zijn gebleven op de dag dat zij klachten hadden. 14% van de mensen geeft aan milde klachten (neusverkoudheid, loopneus, hoesten, keelpijn, verhoging en/of koorts) te ervaren, en 16% daarvan vermoedt dat de klachten met corona te maken hebben.
- Ruim de helft van de mensen werkt volledig vanuit huis en bijna een derde deels. 10% kan wel vanuit huis werken, maar doet dit niet. Deze cijfers zijn stabiel over de afgelopen maand.
- Ongeveer één op de vijf mensen reisde tussen half juni en half juli met het OV. Voor het eerst sinds deze monitor ligt het percentage

mensen dat *voor hun werk* met het OV reist lager dan het percentage mensen dat *voor een andere reden* het OV gebruikt. 30% van de OV-reizigers mijden de spits volledig en ook 30% reist juist altijd in de spits met OV. 75% van de OV-reizigers gebruikt altijd een mondkapje, één op de twintig doet dit nooit.

- Het aandeel mensen dat de kans (zeer) groot inschat om besmet te raken is stabiel op 10%. Het aandeel dat de kans om besmet te raken (zeer) klein inschat lijkt af te nemen (bijna 40%).
- Eén op de zes mensen denkt de maatregelen te kunnen naleven zolang dat nodig is. De belangrijkste redenen hiervoor zijn de eigen gezondheid (63%) en die van anderen (53%). Behoeftte aan sociaal contact (26%) en het vergeten van de maatregelen (28%) zijn de voornaamste redenen dat mensen de maatregelen **niet** naleven.
- Vergeleken met begin juli denken minder mensen dat de genomen maatregelen (zeer) veel helpen bij het afremmen van de verspreiding van het virus (daling van ruim 70% naar 64%). 66% van de mensen denkt dat de Rijksoverheid de juiste maatregelen neemt, bijna 60% denkt dat de overheid er goed aan doet om de maatregelen stap voor stap te versoepelen en ruim 30% vindt dat mensen niet te veel in hun vrijheid beperkt worden. Deze percentages zijn sinds half juni stabiel.
- Ruim de helft van de mensen weet waar zij terecht kunnen om zich te laten testen, 17% heeft geen idee. Ongeveer twee derde geeft aan het (zeer) belangrijk te vinden dat mensen met (milde) klachten zich laten testen. Toch heeft de helft van de mensen met (milde) klachten zich niet laten testen en zijn zij dit ook niet van plan. Dit aandeel is onveranderd ten opzichte van begin juli.

4.13 Zicht op de samenleving in coronatijd. Eerste analyse van de mogelijke maatschappelijke gevolgen en implicaties voor beleid

Link	https://www.scp.nl/publicaties/publicaties/2020/05/18/zicht-op-de-samenleving-in-coronatijd
Financiering	Anders dan ZonMw, VWS
Onderzoeks instituut	Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP)
Rapportage periode	Doordenking van de situatie na 8 weken intelligente lockdown (publicatie 18 mei 2020)
Doelgroep	n.v.t.
Onderzoeks-methode	Een reflectie gebaseerd op een doordenking van de situatie en de achterliggende gebeurtenissen die zich nu in Nederland afspelen, na acht weken van 'intelligente lockdown'. Het is gebaseerd op het door het SCP recent uitgebrachte beleidssignalement Maatschappelijke gevolgen van de coronamaatregelen. (zie elders in deze bijlage)
Aantal respondenten	n.v.t.

Dit rapport bespreekt de mogelijke maatschappelijke gevolgen van de coronapandemie en de getroffen maatregelen voor participatie,

maatschappelijke ongelijkheid, sociale cohesie en onzekerheid en wat hiervan de beleidsimplicaties zijn.

1) Participatie

Betaald werk

- Vooral flex-werkers en sectoren waar veel flex-werkers werken (zoals de horeca) worden relatief hard getroffen.
- Mogelijk leidt de grote toename in het thuiswerken, zeker onder ouders met kinderen, tot meer stress omdat de grenzen tussen werk en privé vervagen en het werk gecombineerd moet worden met zorg- en onderwijstaken thuis. Ook de arbeidsproductiviteit kan omlaag gaan.
- Thuiswerken zou ook een positieve uitwerking kunnen hebben op de ervaren autonomie en daarmee op de werktevredenheid en productiviteit.
- De toegenomen publieke waardering voor werknemers in een vitaal of cruciaal beroep zoals de zorg houdt mogelijk verband met de ervaren zinvolheid van het beroep door de beoefenaars zelf én door de samenleving. De vraag is echter wel in hoeverre deze herwaardering duurzaam is en of dit na deze crisisfase wordt omgezet in, bijvoorbeeld, betere arbeidsomstandigheden en -voorwaarden voor de sector.

Vrijwilligerswerk:

- Vrijwilligerswerk wordt veelal gedaan op plekken die door de coronamaatregelen gesloten zijn of waren: sport- en buurtverenigingen, culturele instellingen, godsdienstige organisaties, scholen en in de zorg.
- Vrijwilligerswerk lijkt (deels in ander vorm) nog steeds nodig te zijn en verricht te worden, mogelijk ook door mensen die dit voor de coronacrisis niet deden.

Mantelzorg

- Een deel van de mantelzorg is weggevallen door het bezoekverbod in verpleeghuizen en andere zorginstellingen en doordat is afgeraden thuiswonende ouderen en mensen met aandoeningen thuis te bezoeken. Dit heeft mogelijk negatieve gevolgen voor de betrokken ouderen en kwetsbaren zoals een onvervulde zorg- en ondersteuningsbehoeften, minder psychisch welzijn en meer eenzaamheid, cognitieve achteruitgang en een verminderde mate waarin ouderen en kwetsbare groepen zelf nog mee kunnen doen aan de samenleving.
- Aan de andere kant zijn er ook signalen dat er juist meer mantelzorg gegeven wordt doordat hulpbehoevenden zelf professionele zorg mijden vanwege de kans op besmetting, maar vaker omdat er geen professionele zorg beschikbaar is.
- Vooral mensen die hulp geven aan huisgenoten zijn relatief vaak ernstig belast en zowel hun aantal als hun belasting zal vermoedelijk zijn toegenomen.
- Doordat grootouders niet voor hun kleinkinderen kunnen zorgen, missen veel grootouders een zinvolle dagbesteding. Tegelijkertijd levert het bij de ouders extra zorg- en onderwijstaken thuis op die mogelijk hun meedoen aan betaalde arbeid onder druk zetten.

Onderwijsdeelname

- Het is de vraag in hoeverre het volgen van onderwijs op afstand voor de jongeren zelf en voor de samenleving als even zinvol wordt ervaren als onderwijs op school.
- De vraag is in hoeverre de leerlingen bij online lessen evenveel inhoudelijke kennis en vaardigheden opdoen. Ook andere kerndoelen van het onderwijs zoals socialisatie, persoonsvorming en burgerschapsontwikkeling kunnen in de verdrukking komen.
- Vooral leerlingen en studenten met een minder gunstige thuissituatie zullen door online lessen en onderwijs op afstand mogelijk achterstanden oplopen.
- Voor mbo-studenten vallen de ontwikkeling van praktijkvaardigheden en de mogelijke stimulans van werken weg door het wegvallen van stages, leerwerktrajecten en practica.

Vrijtijdsbeoefening

- Diverse vormen van vrijetijdsbesteding zijn door de coronamaatregelen weggefallen. De vraag is of mensen hiervoor alternatieven vinden die zij als even zinvol ervaren en of deze alternatieven voor de samenleving even verbindend zijn.

Toekomstige participatie asielzoekers

- Asielzoekers kunnen nu minder goed beginnen met integreren in Nederland door het wegvallen van tal van activiteiten en de afwezigheid van vrijwilligers die activiteiten met hen ondernemen. Dit kan hun toekomstige participatie aan de Nederlandse samenleving negatief beïnvloeden omdat door deelname aan activiteiten contacten en hulpbronnen vergaard kunnen worden om het leven in de nieuwe samenleving mee op te bouwen.

2) Ongelijkheid

Inkomen

- De ongelijkheid in inkomen/vermogen worden mogelijk groter door dat de groep met de laagste inkomens mogelijk groter wordt door een toename van de groep werkende armen die niet genoeg verdienen om rond te komen. Deze werkende armen bestaan voor het merendeel uit zelfstandigen, deeltijders en oproepkrachten.
- Verwacht wordt dat de hoogste inkomens en vermogens in de huidige crisis ook onder druk staan.

Welbevinden

- Ook de verschillen in welbevinden worden mogelijk groter. Hierbij gaat het niet alleen om de directe gevolgen van het coronavirus voor de fysieke gezondheid, maar ook om gevolgen voor het bredere welbevinden zoals mentale gezondheid.
 - Gezinnen die werk en zorg combineren ervaren de meeste tijdsdruk en stress, 65-plussers de minste. Hierbij neemt de ongelijkheid tussen huishoudvormen mogelijk toe.
 - Mensen die al relatief veel psychische problemen hadden, kunnen hier door de coronapandemie en de maatregelen sterker last van krijgen. Ook statushouders en mensen die in de asielopvang verblijven hebben veelal meer psychische problemen dan de algemene bevolking en langer verblijf in de

opvang kan nadelige gevolgen hebben voor hun psychische welbevinden.

Kwetsbare groepen

Naast ouderen die relatief veel gezondheidsrisico's lopen, zijn de volgende groepen het meest kwetsbaar:

- Sociaal-economisch zwakke groepen:
 - mensen met een onzekere positie op de arbeidsmarkt (zoals flexwerkers of mensen met een tijdelijke aanstelling)
 - mensen met een beperkt inkomen en/of vermogen
 - mensen met een lage opleiding
 - mensen met beperkingen, die bijvoorbeeld beschut of aangepast werk nodig hebben
 - mensen die zorg of dagbesteding gebruiken, soms in combinatie met werk.
 - kinderen en jongeren uit gezinnen met een zwakke sociaaleconomische achtergrond. Zij lopen meer risico op negatieve effecten van de maatregelen in het onderwijs.
- Eenoudergezinnen: de combinatie van thuiswerken met zorgtaken en thuisscholing door de sluiting van scholen en opvang leidt tot stress.
- Mensen met een migratieachtergrond
 - Asielzoekers die nu in de opvang verblijven, lopen achterstand op in participatiemogelijkheden, psychische gezondheid, kwaliteit van leven en in de opbouw van hulpbronnen en (sociaal en cultureel) kapitaal om hun toekomst in Nederland vorm te geven.
 - Mensen met een migratieachtergrond die al lang in Nederland wonen zijn economisch kwetsbaar omdat zij vaker een flexibele aanstelling hebben. Ook leven zij vaker in armoede, wat de mogelijkheden voor thuisonderwijs van hun kinderen beperkt. Voor studenten met een niet-westerse achtergrond zijn een kleinschalige opzet van de leeromgeving en goede contacten met de docent belangrijk voor hun studiesucces.

Mobiliteit in welvaart en welbevinden

- De gevolgen van de coronacrisis voor de mate waarin mensen het gedurende hun leven beter krijgen en de mate waarin hun kinderen het beter krijgen (opwaartse mobiliteit) worden waarschijnlijk pas op de langere termijn duidelijk.

3) Sociale cohesie

- Tekenen van toenemende cohesie en solidariteit zijn:
 - Mensen, bedrijven en instellingen houden zich over het algemeen goed aan de maatregelen als teken van solidariteit met kwetsbare groepen en mensen die in de zorg werken.
 - Talloze nieuwe burgerinitiatieven om anderen te helpen, zoals met boodschappen doen of een praatje tegen eenzaamheid.
 - Het uitblijven van protesten t.a.v. de maatregelen met weinig randvoorwaarden om het directe economische leed van bijvoorbeeld ondernemers en zzp'ers te verzachten.
- Van de toegenomen sociale cohesie lijkt veel te worden verwacht na de crisis, maar er zijn geen doorslaggevende aanwijzingen dat deze inzet groter is dan anders of van duurzame aard gaat zijn.

- Ook is duidelijk is dat de volgende pijlers van sociale cohesie door de coronamaatregelen onder druk komen te staan:
 - De toegankelijkheid van verbindende instituties: ontmoetingskansen met anderen en de verbindende werking van sport, cultuur en vrijwilligerswerk en de sluiting van instituties als onderwijsinstellingen en kerken. De mate waarin dit de sociale cohesie aantast, zal afhangen van de duur van de maatregelen en of de ontmoetingskansen daarmee blijvend afnemen.
 - Onderlinge verhouding tussen groepen: Er kan wrijving tussen groepen ontstaan en/of deze wrijving kan toenemen zoals tussen ouderen en jongeren (die minder risico lopen) en mogelijk het gevoel krijgen thuis te moeten blijven ter bescherming van ouderen (en andere kwetsbaren), terwijl ook steeds duidelijker wordt dat op de langere termijn de kansen van jongeren op ontwikkeling en werk kleiner kunnen worden.
 - Tegengaan van gevoelens van eenzaamheid en isolatie: de maatregelen treffen vaak de groepen die al eenzamer waren dan andere mensen, zoals ouderen, verpleeghuisbewoners en mensen met een aandoening.
- Overheidsmaatregelen dienen rekening te houden met mogelijke cohesie-ondermijnende processen. Dit geldt ook voor de afbouw van de coronamaatregelen.

4) Onzekerheid

- Er wordt in de onderzoekswereld onderscheid gemaakt tussen de gebeurtenis die de onzekerheid kan veroorzaken en de verliezen die hiermee gepaard gaan en aan de andere kant de buffers, percepties of reacties die burgers kunnen hebben.
 - Er is helaas nog geen onderzoek beschikbaar op basis van een representatieve kanssteekproef onder de bevolking (dd. mei 2020), maar uit andere bronnen komen signalen dat een aanzienlijke groep mensen inderdaad onzeker en bang is door de mogelijke gevolgen van de coronacrisis. Het gaat hierbij om onzekerheid over baanverlies, het vermijden van de zorg uit angst voor besmetting en het ervaren van het virus als bedreiging voor naasten en anderen.
 - Mensen met minder sociaaleconomische hulpbronnen, bijvoorbeeld degenen met een kwetsbare positie op de arbeidsmarkt (flexwerkers, zzp-ers), zijn minder goed in staat om de schok op te vangen. Een nieuwe kwetsbare groep zijn mogelijk ondernemers met middeninkomens, die nu op het sociaal minimum terugvallen, waardoor ze inkomen tekort komen om hun vaste lasten te betalen.
- Het beleid moet rekening houden met gevoelens van onzekerheid en de ongelijke verdeling hiervan. Dit is niet alleen van belang om de mogelijk negatieve gevolgen van onzekerheid voor de samenleving tegen te gaan, maar ook om het vertrouwen van burgers te behouden en de legitimiteit van beleid niet aan te tasten.
- Onzekerheid kan ook gepaard gaan met innovatiekracht en het vermogen om nieuwe initiatieven vorm te geven. Overheden kunnen leren van de omstandigheden die maken dat bepaalde initiatieven nu wel mogelijk zijn.

5) Aandachtspunten voor beleid

In de fase van het afbouwen van de maatregelen en de aanpassing van de samenleving aan de nieuwe situatie moet een slag worden gemaakt naar een aanpak die rekening houdt met de kenmerken en mogelijkheden van doelgroepen gecombineerd met de logica waarin sectoren als de arbeidsmarkt, ouderenzorg en het onderwijs werken en functioneren.

Arbeidsmarkt:

- Herziening van de arbeidsmarkt en het sociale stelsel is in tijden van negatieve conjunctuur moeilijk, maar wel nodig. Om- en bijscholing zou versterkt moeten worden, vooral waar het ouderen betreft, mensen met een mbo-opleiding en arbeidsbeperkten.

Ouderenzorg:

- Door de coronamaatregelen staan bij zowel thuiswonende ouderen als bewoners van verpleeghuizen de kwaliteit van leven onder druk. Met het afbouwen van maatregelen is de positie van ouderen verbeterd, maar met het oog op een mogelijke tweede golf rijst de vraag wat de mogelijkheden zijn om andere keuzes of andere aanpakken te kiezen die minder afbreuk doen aan de kwaliteit van leven.
- Een belangrijke randvoorwaarde voor het beleid in de ouderenzorg is om te komen tot een afweging tussen kwaliteit van zorg en kwaliteit van leven, waarbij de sociale contacten en het voorkomen van eenzaamheid en verwaarlozing een belangrijke sociale basis vormen.

Onderwijs:

- Er is aandacht nodig voor 1) leerlingen/studenten die thuis minder goede ondersteuning kunnen krijgen en daardoor mogelijk verder achterop zijn geraakt of zijn uitgevallen, 2) leerlingen/studenten die door het wegvallen van eindtoetsen/examens op een minder passend niveau verder gaan, en 3) uitval en om- of bijscholing op het mbo en 4) om- of bijscholing voor alle mensen met een zwakkere positie op de arbeidsmarkt.
- Bij een gedeeltelijke heropening, of het tijdelijk opnieuw sluiten, is een nieuwe balans nodig tussen wat op school en wat thuis moet gebeuren, omdat ander kerntaken van het onderwijs zoals burgerschapsvorming en de sociale en emotionele ontwikkeling online lastiger zijn vorm te geven.

Combinatie van werken, zorgen en leren:

Bij groepen die werken, leren en zorgen combineren, komen veel van de hierboven onder arbeidsmarkt, ouderenzorg en onderwijs genoemde punten gelijktijdig voor.

Overkoepelende conclusies die volgens de auteurs de komende tijd hoog op de agenda moeten staan zijn:

- Toenemende ongelijkheid: verschillen en ongelijkheid in welvaart en welbevinden kunnen snel toenemen. Over alle domeinen heen moet er oog zijn voor nieuwe kwetsbare groepen én voor de mate waarin het gevoerde beleid en de maatregelen de solidariteit tussen groepen kunnen aantasten of de verhoudingen tussen groepen op scherp kunnen zetten.

- Kwaliteit van leven en van de samenleving is meer dan volksgezondheid: Voor bijna iedereen, dus niet alleen de kwetsbare groepen, geldt dat het beschermen van de volksgezondheid ten koste gaat van de algehele kwaliteit van leven en de kwaliteit van de samenleving. Dit komt doordat de kwaliteit van leven afhankelijk is van tal van zaken die nu (deels) wegvallen, zoals sociale contacten, werk en allerlei vormen van vrijetijdsbesteding.
- Het draagvlak bij het inrichten van een samenlevingsmodel stoelt op andere voorwaarden dan crisisbeleid: In de huidige fase van het inrichten van een samenlevingsmodel aangepast aan de nieuwe situatie, moet beleid een ander karakter hebben dan in een crisissituatie. Hoe langer de crisis duurt hoe minder de bereidheid om top-down (crisis)sturing te accepteren. Om draagvlak te behouden moet rekening worden gehouden met de verschillen in draagkracht en gevoel van rechtvaardigheid tussen groepen burgers en bedrijven en tussen regio's. Inzicht in hoe de gevolgen van de coronapandemie en de getroffen maatregelen verschillen tussen groepen, helpt bij het diversifiëren van beleidsmaatregelen en bij het prioriteren van groepen die wellicht als eerste meer ruimte nodig hebben. Daarnaast moet het beleid worden gebouwd op inzichten vanuit verschillende wetenschappelijke disciplines, waaronder ook de sociale en gedragswetenschappen, maar ook op politiek en maatschappelijk draagvlak.

4.14 Verwachte gevolgen van corona voor de opvattingen en houdingen van Nederlanders

Link	https://www.scp.nl/publicaties/publicaties/2020/07/17/verwachte-gevolgen-van-corona-voor-de-opvattingen-en-houdingen-van-nederlanders
Financiering	Anders dan ZonMw, VWS
Onderzoeks-instituut	Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP)
Rapportage-periode	17 juli 2020
Doelgroep	Algemene bevolking
Onderzoeks-methode	Beleidssignalement, mede op basis van literatuuronderzoek
Aantal respondenten	N.v.t.
Resultaten:	
<i>Politiek en institutioneel vertrouwen:</i>	
• Het politiek en institutioneel vertrouwen van Nederlanders is in het begin van de coronacrisis toegenomen. • Op basis van de literatuur kan deze stijging worden verklaard doordat burgers van een land het waarderen als ze het gevoel hebben dat de overheid daadkrachtig optreedt tegen een externe dreiging. • Op basis van eerdere crises verwacht het SCP dat het om een tijdelijke stijging gaat ('vertrouwensbonus') • Verschillende instituten (o.a. CPB, De Nederlandse Bank en SCP) voorzien een diepe economische crisis. Een tegenvallende economie	

heeft over het algemeen een negatieve weerslag op het vertrouwen in de instituties en de politiek. Hoe het politiek en institutioneel vertrouwen zich op de langere termijn ontwikkelt, is echter lastig te voorspellen: het hangt ook af van de duur en aard van de crisis, evenals hoe burgers deze crisis beleven en doorkomen.

Herverdelingsvoorkeuren, solidariteitsgevoelens en politieke attitudes:

- Over het algemeen zijn bij mensen in Nederland de voorkeuren over wie er inkomensondersteuning verdient en solidariteitsgevoelens stabiel door de tijd heen. Op basis van eerdere crises wordt verwacht dat deze voorkeuren wel tijdelijk zullen verschuiven door de coronacrisis en naderende recessie.
- Op basis van de onderzoeksliteratuur is meer conservatisme te verwachten, maar deze toename lijkt in Nederland vooralsnog uit te blijven. Er zijn zelfs enkele kleine stijgingen in progressieve opvattingen: over immigratie, de EU en klimaatverandering. Wel komt uit opiniepeilingen van het SCP ('Burgerperspectieven') naar voren dat Nederlanders meer sturing vanuit de overheid willen.

Opvattingen over intermenselijke relaties:

- Het sociaal vertrouwen (het gevoel dat de meeste mensen te vertrouwen zijn) is in het begin van de coronacrisis toegenomen. Mogelijk hangt dit samen met het toegenomen vertrouwen in politiek en instituties.
- Het is nog niet te zeggen of de stijging in het sociaal vertrouwen behouden blijft, maar op basis van studies tijdens of na andere crisis of rampen wordt dit niet verwacht.
- Tijdens uitbraken van besmettelijke ziekten is vaak te zien dat mensen zich tijdelijk afsluiten voor alles wat van buiten komt: ze keren zich meer tot de in-groep en mijden de uit-groep. Dit kan gepaard gaan met sociale uitsluiting en discriminatie.
- In Nederland zijn indicaties (en ook daadwerkelijke meldingen) van discriminatie tegen groepen die iets met het virus te maken hebben, zoals Nederlandse Chinezen en mensen met Oost-Aziatisch uiterlijk, ouderen en mensen met onderliggende aandoeningen die tot 'risicogroepen' behoren.
- Stigmatisering van deze of andere groepen mensen ligt op de loer, maar of en bij wie het plaatsvindt is niet evident. Dit hangt sterk af van het verloop van de crisis en het debat erover.

4.15 Thuiswerken en werktijdspreiding: mogelijkheden en maatschappelijke gevolgen

Link	https://www.scp.nl/publicaties/publicaties/2020/06/02/thuiswerken-en-werktijdspreiding-mogelijkheden-en-maatschappelijke-gevolgen
Financiering	Anders dan ZonMw, VWS
Onderzoeks-instituut	Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP)
Rapportage-periode	2 juni 220
Doelgroep	Algemene bevolking
Onderzoeks-methode	Beleidssignalement, mede op basis van literatuuronderzoek
Aantal	

respondenten N.v.t.

Resultaten:

- Het meeste onderzoek over **thuiswerken** dat beschikbaar is, gaat vooral over mensen die gedeeltelijk thuiswerken. Tijdens de huidige coronacrisis is dit anders: in veel gevallen werkt men grotendeels thuis. Ook is het thuiswerken nu verplicht, wat voorheen meestal niet zo was.
- Hoewel thuiswerken in de literatuur vaak als 'hulpbron' wordt gezien die de productiviteit kan verhogen en werkstress kan verlagen, bestaat de kans dat te veel (verplicht) thuiswerken juist een 'stressor' is met het tegenovergestelde effect.
- Tijdens deze coronapandemie gaan de risico's van thuiswerken zoals in diverse literatuur beschreven (bijvoorbeeld een diffuse scheiding van werk en privé, overwerk, gebrek aan structuur en sociale isolatie) mogelijk meer op. Als thuiswerken langdurig en veelvuldig wordt ingezet als maatregel om het coronavirus in te dammen, is het belangrijk om aandacht te hebben voor deze risico's.
- Een **diffuse scheiding van werk en privé** kan versterkt worden als kinderen vaker thuis zijn of wanneer ook (gedeeltelijk) thuisonderwijs gegeven moet worden, zeker bij alleenstaande ouders. Andere coronamaatregelen kunnen dit versterken, bijvoorbeeld wanneer kinderen geen hele dagen naar de opvang gaan en grootouders minder of niet kunnen oppassen. (zie ook eerdere rapporten van het SCP).
- Het is waarschijnlijk dat bestaande rolpatronen versterkt worden doordat vrouwen zich meer verantwoordelijk voelen voor zorgtaken en het huishouden. Uit literatuur blijkt dat ongeveer een vijfde van de vaders meer zorgtaken is gaan doen tijdens de coronacrisis, maar dat moeders nog altijd de meeste zorgtaken op zich nemen. Met name moeders passen hun werktijden aan, ervaren een stijging in werkdruk en hebben minder vrije tijd dan voor de crisis.
- Het risico voor **langere werkdagen** is mogelijk groter nu mensen dit moeten combineren met de opvang en/of thuisonderwijs van kinderen. Het SCP haalt een (niet-representatieve) inventarisatie van ervaringen van thuiswerkers aan die dit beeld bevestigt. Verder blijkt uit het onderzoek van FNV en Totta Research dat het steeds switchen tussen thuis(onderwijs) en werk leidt tot inefficiënt werken, de thuiswerkplek of -voorzieningen minder prettig zijn of dat mensen zich minder goed kunnen concentreren. Het onderzoek van de UU laat zien dat vier op de tien ouders meer in de avonduren werken dan voor de coronacrisis.
- Het **gebrek aan structuur** is niet alleen van toepassing op het werk, maar ook op andere aspecten van het leven. De gebruikelijke manieren waarop mensen hun vrijetijd invullen en daarin ontspanning en afleiding vinden, zijn minder goed beschikbaar tijdens de coronapandemie, zoals sporten op de sportclub, uitgaan en familie en vrienden bezoeken, blijkt uit het SCP rapport 'Zicht op de samenleving in coronatijd' elders in Bijlage 2.
- Mogelijk leidt het veelvuldige thuiswerken tot meer sociale isolatie. Het lijkt dat mensen face-to-face contact met collega's tijdens de pandemie belangrijker zijn gaan vinden en meer zijn gaan waarderen. Dit komt naar voren in een onderzoek van de UvA.

- Uit onderzoek van TNO (2019) bleek dat in de vorige economische recessie arboverplichtingen minder werden nageleefd. In de huidige coronacrisis verwacht het SCP daarom ook dat veel werkgevers moeite hebben het hoofd boven water te houden en dat het arbobeleid (zorgen voor een gezonde werkomgeving) geen eerste prioriteit heeft. Niettemin is goed arbobeleid juist voor thuiswerkers in deze situatie van belang.

4.16 Onderzoek: Zomervakantie in coronatijd (2)

Link	https://eenvandaag.avrotros.nl/panels/opiniepanel/alle-uitslagen/item/wie-deze-zomer-naar-het-buitenland-op-vakantie-gaat-doet-dat-opvallend-zorgeloos/
Financiering	Anders dan ZonMw, VWS
Onderzoeks-instituut	1Vandaag Opiniepanel
Rapportage-periode	13 juli t/m 16 juli 2020
Doelgroep	Nederlandse bevolking
Onderzoeks-methode	Vragenlijst via panel - 30.268 respondenten

Resultaten:

- Slechts een kwart (28%) is nog van plan om eropuit te trekken in de zomermaanden (juni t/m september). De helft (52%) gaat sowieso niet op vakantie. De rest weet het nog niet of is al op vakantie (geweest).
- Van de mensen met vakantieplannen houdt de helft (47%) het dichtbij huis (blijft in Nederland). De andere helft (50%) waagt het er op om, ondanks de mogelijke risico's, naar het buitenland af te reizen. Van de mensen die naar het buitenland gaan, blijft 89% in Europa en kiezen veelal voor bestemmingen als Frankrijk of Duitsland.
- Van de ondervraagden die naar het buitenland gaan, pakken verreweg de meesten (82% procent) hun koffer in zonder zorgen. 15% maakt zich redelijk tot veel zorgen over een besmettingspiek op hun vakantiebestemming. Waar men naartoe reist, maakt nauwelijks verschil voor de zorgen over een uitbraak op hun vakantiebestemming.
- Veel meer vakantiegangers dan vorig jaar verkiezen de auto boven het vliegtuig. Bijna driekwart (72%) van de naar het buitenland reizende mensen is van plan met de auto te reizen, t.o.v. 51% vorig jaar. De auto geeft volgens deze groep een gevoel van controle, mocht het toch misgaan. Een kwart (23%) vliegt wel naar zijn bestemming.
- Veel mensen (69%) kiezen voor een relatief korte vakantie, van een paar dagen tot twee weken. De buitenlandreizigers gaan (zo zeggen ze zelf) goed voorbereid op pad. Zij houden zich aan de maatregelen en nemen mondkapjes en desinfecterende gel mee.
- Uit de eerste peiling van dit onderzoek (5-9 juni) blijkt dat de meningen over buitenlandse toeristen in Nederland verdeeld zijn: 45% vindt het een goede zaak dat er toeristen naar Nederland komen (ze hopen o.a. dat de toeristische sector hiervan kan

profiteert), maar 37% is er niet blij mee en 18% twijfelt. Zij maken zich vooral zorgen dat mensen, uit landen waar ze minder strikt zijn, het virus meenemen naar Nederland.

4.17 Als er een vaccin is tegen corona willen 6 op de 10 dat hebben, de rest is huiverig

Link	https://eenvandaag.avrotros.nl/panels/opiniepanel/alle-uitslagen/item/als-er-een-vaccin-is-tegen-corona-willen-6-op-de-10-dat-hebben-de-rest-is-huiverig/
Financiering	Anders dan ZonMw, VWS
Onderzoeks-instituut	1Vandaag Opiniepanel
Rapportage-periode	19 juni tot 6 juli 2020
Doelgroep	Nederlandse bevolking
Onderzoeks-methode	Vragenlijst via panel – 35.685 respondenten

Resultaten:

- In het onderzoek geven zes van de tien ondervraagden (59 procent) aan dat ze zich willen laten vaccineren wanneer er een goed vaccin beschikbaar is. Een op de zes (18 procent) wil geen inenting tegen corona. Een kwart (23 procent) weet het nog niet.
- Voorstanders van vaccinatie willen graag terug naar 'het oude normaal', zonder vrijheidsbeperkingen en angst voor corona. Daarnaast hopen ze zo zichzelf maar ook ouderen en kwetsbaren te beschermen.
- Tegenstanders vragen zich af of een vaccin t.z.t. voldoende veilig is. De angst voor bijwerkingen op korte en lange termijn is groot. Daarnaast denken sommigen dat het coronavirus alweer gemuteerd is tegen de tijd dat het eerste vaccin beschikbaar is.
- Jongere mensen voelen minder de behoefte om zich te laten vaccineren dan oudere mensen. Van de groep tot 55 jaar wil 50% een inenting tegen corona ten opzichte van 72% van de deelnemers ouder dan 55 jaar.
- Daarnaast willen iets meer mannen (65%) dan vrouwen (53%) zich laten inenten als er een vaccin tegen corona beschikbaar is.

4.18 Maatschappelijke gevolgen van corona. Verwachte gevolgen van corona voor de psychische gezondheid

Link	https://www.scp.nl/publicaties/publicaties/2020/07/07/verwachte-gevolgen-van-corona-voor-de-psychische-gezondheid
Financiering	Anders dan ZonMw, VWS
Onderzoeks-instituut	Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP)
Rapportage-periode	7 juli 2020
Doelgroep	Algemene bevolking
Onderzoeks-methode	Verkenkend literatuuronderzoek. Omdat er nog weinig representatief onderzoek is gedaan naar de negatieve

en positieve gevolgen van corona voor de psychische gezondheid zijn verwachtingen geformuleerd over de mogelijke invloed van de coronacrisis op basis van een drietal bronnen: (1) wat we weten uit eerdere crises, (2) wat we weten over de relatie tussen de verschillende factoren en de psychische gezondheid en (3) de veranderingen die we zien optreden in de factoren sinds het begin van de crisis.

Aantal respondenten

N.v.t.

Resultaten:

- Op basis van eerdere crises (Spaanse griep 1918-1919, de SARS-crisis in Hongkong en economische crisis in het verleden) wordt verwacht dat de coronacrisis leidt tot een verslechtering van de psychische gezondheid van de bevolking, tot een stijging van het aantal ggz-opnamen en een toename van suïcide.
- Er is nog geen wetenschappelijk verantwoord onderzoek beschikbaar om deze verwachtingen mee te staven. Uit fliitspeilingen blijkt dat mensen vaker negatieve dan positieve gevolgen voor de psychische gezondheid rapporteren. Hierbij worden de resultaten uit een aantal studies naar de effecten van corona genoemd. (Een samenvatting van de resultaten van studies 1-5 is ook in bijlage 2 en 3 van dit rapport opgenomen en wordt daarom hier niet herhaald):
 1. De bedreigde stad; De maatschappelijke impact van COVID-19 op Rotterdam
 2. Nivel consumenten panel Monitor: Beleving coronatijd en reacties op maatregelen
 3. Gedragswetenschappelijk onderzoek RIVM en GGD'en
 4. Panel Psychisch Gezien van het Trimbos-instituut.
 5. SCP Beleidssignalement Maatschappelijke gevolgen coronamaatregelen. Mensen met een verstandelijke beperking
 6. EHERO: de geluksscore van de Nederlandse bevolking is lager geworden vergeleken met vlak voor de COVID-19-uitbraak. Een kleine groep gaf aan gelukkiger te zijn dan voor de coronacrisis.
 7. Het aantal zelfdodingen is in de eerste weken van de coronacrisis gedaald, daarna steeg het weer ten opzichte van de eerste weken, maar er is nog geen toename is vergelijking met dezelfde periode vorig jaar (cijfers afkomstig van Landelijk Operationeel Team Corona, LOT-C).
- Er is nog weinig onderzoek beschikbaar over niet-westerse migranten en jongeren

Vervolgens zijn verwachtingen geformuleerd voor drie factoren die van invloed zijn op de (psychische) gezondheid en waarvoor indicaties zijn dat die onder druk komen te staan bij een crisis: eenzaamheid, werkverlies en baanonzekerheid en leefstijl.

Eenzaamheid

- Het aandeel volwassen mensen met eenzaamheidsgevoelens was in Nederland in de afgelopen jaren (in ieder geval vanaf 2008) vrij stabiel. Circa 40% voelde zich wel eens eenzaam. Bijna 10% ervoer sterke eenzaamheid.

- Er zijn indicaties dat gevoelens van eenzaamheid zijn toegenomen tijdens de lockdown, met name onder specifieke groepen zoals jongeren en verpleeghuisbewoners.
- Door de coronamaatregelen is contact onderhouden met niet-huisgenoten moeilijker geworden, wat aannemelijk maakt dat meer mensen momenteel eenzaamheid ervaren.
- Volgens de literatuur is er een verband tussen eenzaamheid en psychische gezondheid en een recent review (Brooks et al., Lancet 2020) rapporteert een verband tussen quarantaine en (mogelijk langdurige) negatieve psychologische effecten.
- Psychische problematiek, zoals depressie, gaat omgekeerd weer vaak gepaard met een vermindering van het aantal sociale contacten, waardoor een vicieuze cirkel kan ontstaan.
- Het is onduidelijk in hoeverre de toegenomen gevoelens van eenzaamheid zullen verminderen bij versoepeling van de contactbeperkende maatregelen. Ook is onduidelijk of er langetermijngevolgen zullen zijn voor mensen die toegenomen gevoelens van eenzaamheid (hebben) ervaren.
- Uit literatuur is een zeer sterk verband tussen sociaal isolement en sterfte bekend. Vanwege de sterk verminderde levensverwachting van sociaal geïsoleerde mensen, komt er bij een dalend aantal besmettingen tijdens een lockdown mogelijk een punt dat de kans dat mensen vroegtijdig overlijden aan de gevolgen van sociale isolatie groter is dan de kans op overlijden door het coronavirus.

Werkverlies en baanonzekerheid

- Het percentage mensen van 15 tot 75 jaar met betaald werk is tussen februari en april gedaald van 69,3 naar 67,9%. Ook daalde het aantal gewerkte uren terwijl het aantal nieuwe WW-uitkeringen in alle sectoren in april steeg. Deze toename is het grootst in de schoonmaakbranche, detailhandel, cultuur en horeca.
- Uit zowel nationale als de internationale onderzoeken blijkt dat werkverlies en werkonzekerheid een grote en over het algemeen negatieve invloed hebben op de psychische gezondheid. Ook verhoogt verlies van werk het risico op suïcide. Uit modelberekeningen blijkt een substantieel risico op een toename van het aantal zelfdodingen als gevolg van de stijging van de werkloosheid.
- Werknemers met een flexibel of tijdelijk dienstverband hebben een grotere kans om hun baan te verliezen als hun sector krimpt. Daarbij zijn laagopgeleiden, jongeren, migranten en mensen met een arbeidsbeperking oververtegenwoordigd. Ook zzp'ers lopen een grote kans om werk te verliezen als hun sector zwaar getroffen wordt door de coronacrisis.
- Het risico op verslechtering van de psychische gezondheid is daarom vooral groot voor laagopgeleiden, jongeren, migranten, mensen met een arbeidsbeperking en werknemers (inclusief zzp'ers) uit de schoonmaakbranche, detailhandel, cultuur en horeca. De gevolgen zijn het grootst voor mensen die door de crisis hun werk verliezen en die daarnaast weinig hulpbronnen hebben (bijv. weinig financiële reserves en weinig sociale relaties).

Leefstijl

- Uit flitspeilingen blijkt het volgende overall beeld:

- Een deel van de ondervraagden is minder gaan bewegen, vooral kinderen, en een kleine groep is juist meer gaan bewegen.
- Een minderheid is slechter gaan slapen.
- Een grote meerderheid behield zijn of haar gebruikelijke voedingspatroon en een kleine groep is juist gezonder en ongezonder is gaan eten.
- Het is aannemelijk dat recreatief middelengebruik is gedaald door de sluiting van horeca en het niet doorgaan van festival, terwijl cannabisgebruikers mogelijk meer zijn gaan gebruiken. Er zijn geen goede gegevens over roken en alcoholgebruik, maar afgaand op onderzoek na de SARS-uitbraak, is op langere termijn een toename van alcoholgebruik te verwachten.
- Effecten van bewegen en voeding op psychische gezondheid zijn moeilijk aan te tonen.
- De relatie tussen middelengebruik en psychische gezondheid is wederkerig en complex.
- Slaapproblemen hebben gevolgen voor de psychische gezondheid.
- Doordat het voor veel mensen moeilijk is om leefstijlverandering permanent vol te houden, verwachten de auteurs dat de gerapporteerde veranderingen in leefstijl weer zullen afzwakken totdat mensen weer hetzelfde doen als in de pre-coronatijd. Mogelijke uitzondering is het toegenomen middelengebruik vanwege de verslavende werking.

Algemeen:

- Om meer zicht te krijgen op de exacte omvang en duur van de psychische gevolgen is volgens de auteurs representatief kwantitatief onderzoek nodig, vooral gericht op al kwetsbare groepen, zoals mensen met een laag inkomen, jongeren en migranten.
- Op basis van de bevindingen in deze notitie verwachten de auteurs een toename van het aantal mensen met psychische problematiek.
- Daarbij is er ook een nieuwe groep die ggz-zorg nodig heeft: Zorgverleners en mensen met trauma's vanwege corona, bijvoorbeeld door het zien lijden of verliezen van een dierbare.

4.19 Maatschappelijke gevolgen van corona. Verwachte gevolgen van corona voor scholing, werk en armoede

Link	https://www.scp.nl/publicaties/publicaties/2020/07/09/verwachte-gevolgen-van-corona-voor-scholing-werk-en-armoede
Financiering	Anders dan ZonMw, VWS
Onderzoeks-instituut	Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP)
Rapportage-periode	9 juli 2020
Doelgroep	Arbeidsmarkt, algehele bevolking
Onderzoeks-methode	Beleidssignalement
Aantal respondenten	N.v.t.
Resultaten:	

Onderwijs:

- De effecten van de coronacrisis op de ontwikkeling en leerresultaten van scholieren en studenten zijn nog niet geheel duidelijk. Het risico bestaat dat door het onderwijs op afstand de ontwikkeling en studievoortgang van een deel van de leerlingen en studenten is vertraagd. Daarbij zijn mogelijk de verschillen in ontwikkeling tussen leerlingen en studenten in gunstige en minder gunstige omstandigheden, waaronder de omstandigheden thuis, groter geworden.
- Schrappen van toetsen: Door het schrappen van de eindtoets in het basisonderwijs, is er mogelijk meer ongelijkheid in de advisering. Ongeveer 8% van de leerlingen loopt een hoger advies mis. Door het schrappen van het centraal eindexamen in het voortgezet onderwijs zijn mogelijk de verschillen in slaagkans van vergelijkbare leerlingen op verschillende scholen toegenomen.

Werk en arbeidsmarkt:

- In de maand april steeg de werkloosheid van 2,9% naar 3,4% van de beroepsbevolking. In mei steeg dit minder hard, naar 3,6% (CBS).
- Kwetsbare sectoren zijn sectoren die geraakt zijn door de contactbeperkende maatregelen (horeca-, evenementen-, cultuur-, luchtvaart-, en OV-sector) en conjunctuurgevoelige sectoren (o.a. toerisme-, detailhandel-, metaal-, bouw- en bankensector) zullen de meeste effecten van de crisis ondervinden.
- De achterstand op de arbeidsmarkt van kwetsbare groepen zoals jongeren, mensen met een migratieachtergrond en arbeidsbeperkten loopt verder op doordat zij vaker werken in een tijdelijk dienstverband in een kwetsbare sector. In niet-Randstedelijke regio's is relatief veel werkgelegenheid in kwetsbare sectoren.
- Zodra steunmaatregelen met bijbehorende ontslagbeperkingen worden afgebouwd, zal het aantal faillissementen toenemen en zullen ook werkenden met een vaste aanstelling een groter risico op werkverlies lopen. Werkloze ouderen vormen een risicogroep: bij hen duurt werkloosheid vaak langer doordat hun baanvindkansen laag zijn.
- Het thuiswerken van de afgelopen maanden heeft bestaande verschillen tussen laag- en hoogopgeleiden en tussen mannen en vrouwen vergroot. De daling van het aantal gewerkte uren in april en mei, was voor laagopgeleiden (met 21%) groter dan voor middelbaar (13%) en hoogopgeleiden (10%) (CPB). Dit komt niet alleen door het thuiswerken, maar ook doordat zij vaker werken in een sector die kromp of moest sluiten. Vrouwen hebben naar verwachting vaker minder uren kunnen werken dan mannen vanwege zorgtaken. Mogelijk herstelt deze balans zich weer met het afbouwen van de lockdown en het op termijn herstellen van de economie.

Instroom op de arbeidsmarkt:

- De vooruitzichten op de arbeidsmarkt voor schoolverlaters zullen door de economische crisis waarschijnlijk aanzienlijk verslechteren. Verwacht wordt dat meer jongeren die een opleiding afronden een

vervolgopleiding gaan doen, om zo de slechte arbeidsmarkt te vermijden.

- Naar verwachting zal door de slechte arbeidsmarkt de werkloosheid onder laagopgeleide jongeren en jongeren met een niet-westerse migratieachtergrond toenemen.

Bij- en omscholing:

- Omscholing kan een rol spelen bij het versoepelen van transities op de arbeidsmarkt.
- Vooral in de sectoren die door de coronacrisis hard getroffen zijn, werd in het verleden weinig geïnvesteerd in scholing. Laagopgeleiden volgden al minder scholing (bijna 3 op de 10) dan hoogopgeleiden (de helft).

Armoede en problematische schulden:

- Het risico op armoede neemt toe bij baan- en inkomensverlies. Naar verwachting neemt het aantal werkende armen in kwetsbare sectoren toe doordat ze minder kunnen werken of minder inkomen krijgen. Ook het aantal niet-werkende armen van wie het merendeel aangewezen is op de sociale zekerheid zal toenemen. Het SCP noemt mensen arm wanneer ze gedurende langere tijd niet de middelen hebben voor de minimaal noodzakelijke goederen en voorzieningen.
- Verwacht wordt dat in eerste instantie vooral flexibele krachten en zzp'ers, minder uren zullen kunnen werken en daardoor inkomensverlies lijden. Als de crisis voortduurt, groeit ook het risico op inkomensverlies voor vaste krachten. Vooral mensen met een migratieachtergrond, alleenstaanden, eenoudergezinnen en laagopgeleiden lopen risico op inkomensverlies, omdat zij bovengemiddeld vaak een laagbetaalde flexibele aanstelling hebben in een sector waar economische krimp verwacht wordt.
- Ook de armoede onder kinderen zal stijgen, met name onder kinderen uit eenoudergezinnen en uit grote migrantengezinnen.
- De toename van de armoede zal leiden tot een toename van het aantal mensen met problematische schulden, vooral onder mensen met een risico op armoede en met name onder oproepkrachten (wisselend inkomen en weinig liquide vermogen).
- Doordat zelfstandigen, vanwege hun gebrek aan WW-rechten, terug moeten vallen op bijstandsniveau is hun risico op problematische schulden groter dan dat van werknemers, met name wanneer zelfstandigen hoge vaste lasten hebben.
- Al met al lijkt een toename van de langdurige en intergenerationele armoede in de nasleep van deze crisis te verwachten en dit verdient aandacht van beleid.

4.20 Berichten uit een stille stad. De maatschappelijke impact van COVID-19 in Den Haag

Link	https://www.dehaagsehogeschool.nl/docs/default-source/documenten-onderzoek/expertisecentra/governance-of-urban-transitions/rapport-berichten-uit-een-stille-stad-def.pdf
Financiering	Anders dan ZonMw, VWS

**Onderzoeks-
instituut**

De Haagse Hogeschool

**Rapportage
periode**

Maandagmiddag 20 april en vrijdagochtend 1 mei

Doelgroep

Bevolking Den Haag

**Onderzoeks-
methode**

Vragenlijst

Aantal

respondenten

1.672

Resultaten:

Sociaal-economische gevolgen

- Bijna 12% van de respondenten heeft inkomensverlies geleden door de crisis en 45,% is een beetje tot heel bang voor inkomensverlies. Inkomensverlies komt het vaakst voor onder respondenten met een laag inkomen (25,6%) en degenen die moeilijk/niet kunnen rondkomen (25,0%). Deze laatste groep heeft ook de grootste angst voor inkomensverlies (66,9%).
- Meer dan 20% van de zelfstandige ondernemers rapporteert inkomensverlies door de coronacrisis. Onder zzp-ers zonder personeel is dat 19%, en onder zelfstandigen met personeel is dat een derde. Daarnaast is ruim twee derde (68,3%) van de ondernemers (een beetje tot heel) bang dat door de corona-uitbraak het bedrijf misschien failliet gaat.
- Bijna de helft (47,6%) van de respondenten met een baan geeft aan (een beetje tot heel) bang te zijn de baan te verliezen, vooral degenen met de meest kwetsbare positie op de arbeidsmarkt (tijdelijk contract, laagopgeleid, laagbetaald, slechte gezondheid). Ook jongeren zijn relatief vaak bang om hun baan te verliezen. 3,6% van de respondenten met werk heeft al daadwerkelijk zijn baan verloren.
- Onder uitzendkrachten, arbeidsongeschikten en werkzoekenden is bijna de helft (47,9%) van de respondenten (een beetje tot heel bang) om geen werk te kunnen vinden door de corona-uitbraak.

Zorgmijding en zorggebruik

- 35% van respondenten in Den Haag zou nu niet zo snel naar de huisarts gaan uit angst voor besmetting. Dit percentage is iets lager dan in Rotterdam en Nederland als geheel (zie beschrijving: De bedreigde stad; De maatschappelijke impact van COVID-19 op Rotterdam).
- Om diezelfde reden zou 39% van de Haagse respondenten nu niet zo snel zorgverleners, bijvoorbeeld huishoudelijke hulp of wijkverpleging bij hen thuis laten komen.
- Het mijden van de huisarts komt vaker voor onder kwetsbare groepen: respondenten met een minimuminkomen (54%); uitkeringsgerechtigden en arbeidsongeschikten (66%) en respondenten met een slechte/matige gezondheid (47%).
- 25,7% van de respondenten met een zorgvraag geeft aan dat hen een medische behandeling wordt onthouden als gevolg van corona. Respondenten met een slechte gezondheid (45%), een lage opleiding (35%) en minimuminkomen (33%) geven vaker dan gemiddeld aan dat hen een medische behandeling wordt onthouden.

- 18% geeft aan nu minder professionele zorg te krijgen dan voor de coronacrisis. Het gaat dan bijvoorbeeld om dagbesteding, huishoudelijke hulp of wijkverpleging. Ook hierbij geven respondenten met een slechte gezondheid (31%), een lage opleiding (27%) en minimuminkomen (29%) vaker dan gemiddeld aan dat zij minder professionele zorg ontvangen dan voor de coronacrisis.
- Beide percentages liggen hoger in Den Haag dan in Rotterdam en landelijk.

Omgaan met angst, stress en risico's:

- 38% van de respondenten in Den Haag vindt Covid-19 (heel erg) bedreigend voor zichzelf en 59% voor hun familie. De Haagse respondenten schatten het dreigingsniveau lager in dan in Rotterdam en landelijk. Mogelijk speelt hierbij een rol dat in de periode tussen de Rotterdamse (3-13 april 2020) en de Haagse (20 april - 1 mei 2020) gegevensverzameling de ziekenhuisopnamen (inclusief IC) en het aantal doden als gevolg van COVID-19 zijn afgenomen.
- 32% van de Haagse respondenten voelt zich vaker angstig, 36% is vaker nerveus en 37% is vaker licht geraakt en eveneens 37% is vaker gestrest dan vóór de corona-uitbraak. 44% vindt het moeilijker zichzelf te ontspannen en 41% heeft het gevoel dat ze niets hebben om naar uit te kijken. Deze percentages liggen onder de Haagse respondenten hoger dan onder respondenten in Rotterdam en voor Nederland als geheel.
- Op alle indicatoren van mentaal welbevinden scoren jong volwassenen (18-34 jaar) het negatiefst en ouderen (65 jaar e.o.) het positiefst.
- Onder lager en middelbaar opgeleiden en onder de minima (tot modaal inkomen) zijn de negatieve gevolgen voor het mentale welbevinden groter dan voor de respondenten met hogere inkomens en de hoger opgeleiden. Dit geldt voor vrijwel alle indicatoren.

Draagvlak maatregelen:

- Niet alleen in Den Haag, maar ook in Rotterdam en landelijk worden de basisregels die vrij eenvoudig kunnen worden nageleefd, het vaakst opgevolgd: 9 op de 10 respondenten geven aan anderhalve meter afstand te houden (91%), mensen geen handen meer te schudden (93%), en vaker zijn/haar handen te wassen (89%).
- De maatregelen die ingrijpender zijn voor het persoonlijk leven, waaronder het zoveel mogelijk thuis blijven (67%) en het vermijden van face-to-face contact met familie/ vrienden (58%), krijgen in Den Haag minder steun dan in Rotterdam en landelijk. Mogelijk speelt hierbij mee dat de vragenlijst in Den Haag ruim twee weken later is afgenomen en de mobiliteit in die periode in heel Nederland groter is geworden.
- 43% Haagse respondenten werkt nog alleen vanuit huis. Hierbij dient opgemerkt te worden dat het voor veel mensen met cruciale beroepen niet mogelijk is om thuis te werken.

Sociale relaties in de buurt

- 23% van de Haagse respondenten geeft aan dat de relaties in de buurt sinds corona (veel) beter zijn geworden en 10% heeft (veel)

meer vertrouwen in de burens gekregen. Dit geldt ook voor Rotterdam en Nederland als geheel.

- Onder lager opgeleiden, respondenten met een laag inkomen en respondenten met een slechte/matige gezondheid is het vertrouwen in de burens na de uitbraak van het virus vaker verbeterd dan onder de andere respondenten.

Solidariteit: Hulp geven en ontvangen

- Er is zowel in Den Haag, als in Rotterdam, als landelijk een grote bereidwilligheid om anderen te helpen indien dat nodig is door COVID-19. 75% van de Haagse respondenten is bereid hulp te geven aan familie en 81% aan vrienden, of geeft al hulp. Boodschappen doen en een praatje maken worden het meest genoemd.
- Bijna de helft (47,1%) van de Haagse respondenten geeft aan (veel) meer hulp te bieden dan voor de corona-uitbraak, vooral mannen (55%) en hoger opgeleiden (63%). Mogelijk komt dit doordat mannen en hoger opgeleiden als gevolg van de COVID-19 uitbraak meer tijd hebben om anderen te helpen.
- 30% van de respondenten met een slechte/matige gezondheid geeft aan dat zij (veel) meer hulp ontvangen dan voorheen.

Vertrouwen:

- Als gevolg van de corona-uitbraak is het vertrouwen in het RIVM, de GGD en de landelijke overheid toegenomen, vooral onder de leeftijdsgroep 50 jaar en ouder en onder hoger opgeleide respondenten. Ongeveer driekwart van de Haagse respondenten geeft aan (veel) vertrouwen te hebben in het RIVM (73%) en de GGD (74%) en een derde (64%) heeft (veel) vertrouwen in de landelijke overheid. Het vertrouwen in huisartsen is met ruim 85% het hoogst.
- Het vertrouwen in de lokale overheid (54%) is juist iets afgenomen door COVID-19. Hierin wijkt Den Haag af van het Rotterdamse en landelijke beeld, waar het vertrouwen in de lokale overheid juist is toegenomen. De afname van vertrouwen doet zich vooral voor onder de respondenten met een minimuminkomen, middelbaar opgeleiden en onder de leeftijdscategorie onder de vijftig. Bij respondenten met een minimuminkomen is ook het vertrouwen in de landelijke overheid afgenomen.
- Het vertrouwen in de sociale media (8%) is laag in vergelijking met het vertrouwen in de kranten (58%) en de radio en tv (53%) en daarbij geeft 30% van de Haagse respondenten aan door COVID-19 (veel) minder vertrouwen te hebben in sociale media.

4.21

Beweeggedrag van kinderen in tijden van corona

Link	https://www.kennisbanksportenbewegen.nl/?file=9997&m=1588930561&action=file.download
Financiering	Niet bekend
Onderzoeks-instituut	Mulier Instituut
Rapportage-periode	van 21-27 april
Doelgroep	Kinderen in de leeftijdsgroep 4 t/m 12 jaar

**Onderzoeks-
methode**

Online vragenlijst onder ouders uitgezet

Aantal

respondenten

750 deelnemers

Resultaten:

- Ruim twee op de vijf ouders schat in dat hun kind in coronatijd minder beweegt dan normaal in het voorjaar (42%). Vooral 10-11-jarigen zijn volgens hun ouders in coronatijd minder gaan bewegen (62%). Een kwart van de kinderen beweegt meer dan normaal in het voorjaar (25%).
- Kinderen die normaal in het voorjaar veel (minimaal 15 uur per week) bewegen (36%), blijven dat in coronatijd vaak ook doen. Maar ook de kinderen die normaal in het voorjaar weinig (minder dan 5 uur) beweegt (16%), blijft dat ook grotendeels in coronatijd doen. In de tussencategorieën is een lichte verschuiving te zien naar een categorie minder bewegen, de groep kinderen die in coronatijd minder dan 5 uur per week beweegt is toegenomen van 16 procent naar 27 procent.
- Onder normale omstandigheden in het voorjaar bewegen kinderen van 4-6 jaar gemiddeld meer dan kinderen van (9-11 jaar, vooral omdat zij meer tijd actief binnen spelen. In een week in coronatijd is het verschil tussen de jongere en oudere kinderen verder toegenomen. In coronatijd blijft het verschil gelijk tussen: kinderen zonder beperking/aandoening bewegen gemiddeld meer dan kinderen met beperking/aandoening. Kinderen van hoogopgeleide ouders bewegen gemiddeld meer dan kinderen van midden-/laagopgeleide ouders.
- Normaal in het voorjaar besteden kinderen op basis van inschatting van ouders 45% van hun beweegtijd aan georganiseerde activiteiten (gymles op school, zwemles, sporten op club). In een week in coronatijd besteden kinderen gemiddeld nog 7 procent aan online gymles en 6 procent aan zelf sporten.
- Beweegrichtlijn: Ruim twee derde van de ouders schat dat hun kind in een normale week in het voorjaar aan de beweegrichtlijn voldoet, ook in coronatijd (69%). Een kwart van de ouders schat in dat hun kind normaal in het voorjaar wel aan de richtlijn voldoet, maar in coronatijd niet (24%). 7 procent van de ouders schat in dat hun kind normaal in het voorjaar niet aan de beweegrichtlijn voldoet.
- Een meerderheid van de ouders geeft aan dat hun kind in coronatijd meer schermtijd heeft (57%) (schermtijd voor school telt hierin niet mee). Onder de groep kinderen die volgens ouders in coronatijd minder beweegt, is schermtijd zelfs bij 75 procent toegenomen. De helft van de kinderen die meer bewegen dan normaal brengt ook meer tijd achter een scherm door (48%). Deze bevinding is te verklaren doordat kinderen op een dag minder georganiseerde activiteiten hebben.
- De meeste ouders stimuleren hun kind meer dan in normale tijd om te bewegen (87%). Dit doen zij voornamelijk door zelf beweegactiviteiten met hun kinderen te ondernemen (63%), en/of hun kind naar buiten te sturen om te spelen (59%). Ouders van de in coronatijd meest actieve kinderen (>15 uur per week, 70%) en hoogopgeleide ouders (70%) bewegen vaker samen met hun kind

- dan ouders van de minst actieve kinderen (<5 uur per week, 55%) en laagopgeleide ouders (51%).
- Een meerderheid van de ouders ervaart belemmeringen (gebrek aan tijd, gebrek aan energie, te weinig ruimte, etc.) met het stimuleren van hun kind om in coronatijd te (blijven) bewegen (58%).
 - Buitenspelen: Bijna alle ouders laten hun kind buitenspelen (97%), een deel kiest voor buitenspelen alleen in de eigen buitenruimte (39%). De keuze voor wel of niet buitenspelen baseren ouders het meest op hun eigen gevoel (57%), het advies van het RIVM (54%) en/of overheid (43%).
 - Ruim de helft van de ouders schat in dat hun kind normaal in het voorjaar niet of maximaal 5 uur per week buitenspeelt (52%). In coronatijd is dit percentage nagenoeg onveranderd (55%). Het aandeel kinderen dat volgens ouders meer dan 15 uur per week buitenspeelt is verdubbeld (8% normaal in het voorjaar, 16% in coronatijd).
 - Ouders van kinderen met een beperking/aandoening geven vaker aan dat hun kind niet buitenspeelt, zowel normaal in het voorjaar (37%) als in coronatijd (31%), dan ouders van kinderen zonder beperking/aandoening (normaal in het voorjaar: 15%, coronatijd: 16%). Laagopgeleide ouders geven vaker aan dat hun kind niet buitenspeelt, zowel normaal in het voorjaar (29%) als in coronatijd (26%), dan hoogopgeleide ouders (normaal in het voorjaar: 13%, coronatijd: 13%).
 - Nagenoeg alle ouders die hun kind in de openbare ruimte laten buitenspelen maken daarover afspraken met hun kind (93%). Handen wassen is duidelijk de meest voorkomende afspraak (71%).
 - Een ruime meerderheid van de ouders vindt de maatregelen met betrekking tot buitenspelen duidelijk (67% (helemaal) eens), verstandig (60% (helemaal) eens) en haalbaar (57% (helemaal) eens)).
 - Ouders merken minder positieve dan negatieve gevolgen van de coronatijd op kinderen. Bijna 60% van de ouders ziet één of meer positieve gevolgen. Bijna driekwart van de ouders ziet één of meer negatieve gevolgen van coronatijd op hun kind (zoals eerder geïrriteerd, onrustig, gestrest). Dit geldt met name voor ouders van jongere kinderen (4-6 jaar) en van kinderen met beperking/aandoening.
 - Ouders die inschatten dat hun kind meer beweegt in coronatijd zien vaker positieve gevolgen en minder vaak negatieve gevolgen dan ouders van kinderen die evenveel of minder dan normaal bewegen. Ouders van kinderen die minder bewegen zien juist vaker irritatie (52%), inactiviteit (27%) en verminderde fitheid (22%) bij hun kind dan ouders van kinderen die meer bewegen (respectievelijk 42%, 8% en 11%).

4.22 Sport en bewegen in tijden van covid-19: Deelname & kijkgedrag volwassenen maart-april 2020

Link	https://www.mulierinstituut.nl/publicaties/25401/sport-en-bewegen-in-tijden-van-covid-19/
Financiering	Niet bekend

**Onderzoeks-
instituut**

Mulier Instituut

**Rapportage-
periode**

van 7-10 april

Doelgroep

Volwassenen

**Onderzoeks-
methode**

Vragenlijst via online panel

Aantal

respondenten

1.000 volwassenen

Resultaten:

- De belangrijkste uitkomst is dat minder mensen zijn gaan sporten/bewegen en velen minder uren. In een 'normale' lente sport 13 procent helemaal niet en in de periode na het instellen van de maatregelen was dat 18 procent. Per saldo is de helft evenveel uren blijven sporten/bewegen (49%), 38 procent minder en 13 procent meer.
- Wandelen en fietsen naar het werk is sterk afgenomen evenals het lunchwandelen. Recreatief wandelen en fietsen is daarentegen redelijk vergelijkbaar met een 'normale' lente. Hardlopen en wielrennen is daarentegen wat minder beoefend.
- Voor fitness zijn vooral de deelname aan groepsactiviteiten stilgevallen. Individuele fitness staat slechts in beperkte mate onder druk. Een groot deel vond namelijk al thuis plaats en vanwege de coronamaatregelen zijn meer mensen dit thuis gaan beoefenen.
- Het meest getroffen door de maatregelen is de sportdeelname via sportverenigingen. Per saldo is twee derde van de clubsporters minder uren gaan sporten en/of bewegen.
- Van de respondenten geeft 39 procent aan een andere sport te zijn gaan doen vanwege de maatregelen om het coronavirus in te dammen. Het betreft vaker volwassenen (tot 45 jaar, dan mensen van 45 tot 80 jaar. De helft van de mensen die een andere sport zijn gaan beoefenen vindt deze minder leuk.
- De sport-/beweegdeelname in therapeutisch verband lijdt onder de maatregelen om de verspreiding van het coronavirus te beperken (van 4% naar 1%). Dit zal verband houden met het stilvallen van een groot deel van de zorg waaronder fysiotherapie.
- Van de Nederlandse volwassenen vindt driekwart het belangrijk om te blijven sport en bewegen zolang de beperkende maatregelen van kracht zijn (74%). De meest genoemde reden is het teruglopen van de conditie.
- Positieve invloeden: Bij 16 procent van de respondenten ontstaat de mogelijkheid om tussendoor een luchtje te scheppen (bijvoorbeeld tijdens het werk, velen werken thuis). Een tiende besteedt meer tijd aan sport en bewegen door het wegvallen van het woon-werkverkeer. Voor 4 procent van de volwassenen is de gezinsband versterkt door samen sporten en bewegen.
- Meer mensen sporten alleen (61% nu vs. 46% in een normale lente). De verenigingssporters missen het contact met medesporters en het sportplezier het meest.
- Voor de sporters met een abonnement (zoals zwembad en fitness) loopt deze bij 33% door. Bij 36% van de sporters worden geen kosten geïnd zolang de activiteiten geen doorgang vinden. Bij 47% van de leden van een sportverenigingen lopen de kosten door en

van 14% is de contributie gestopt. De helft van de leden heeft begrip voor de situatie van de club en hoeft geen geld retour. Voor mensen met een abonnement is dat 14 procent.

- Een derde van de volwassenen vindt het vervelend dat zij via de media niet of nauwelijks meer naar actuele (top)sportwedstrijden kan kijken omdat deze zijn gestaakt. De helft maakt het niet uit en 15 procent vindt minder sport op televisie prettig. Van de ondervraagden geven de meeste aan de Olympische Spelen te zullen missen (42%) en een derde het EK voetbal (34%). Van de volwassenen vindt 32 procent het vervelend dat de Nederlandse voetbalcompetitie gestopt is.
- Als er geen coronavirus zou zijn geweest, neemt 15 procent van de volwassenen deel aan één of meer evenementen zoals een hardloophwedstrijd of een motortoertocht. Van hen vindt twee derde het jammer dat deze voorlopig niet meer georganiseerd worden.

4.23 Resultaten Flitspeiling: Werken in corona tijd

Link	https://www.nvo.nl/bestanden/Bestanden/NVO_website/Dossier-Overig/Corona/8635-2/Bijlage_flitspeiling_Als_orthopedagoog_werken_in_coronatijd.pdf
Financiering	Niet bekend
Onderzoeks-instituut	Nederlandse vereniging van pedagogen en onderwijskundigen (NVO)
Rapportage-periode	10 april tot 30 april
Doelgroep	Leden van de Nederlandse vereniging van pedagogen en onderwijskundigen
Onderzoeks-methode	Flitspeiling
Aantal respondenten	423 leden

Resultaten:

- Knelpunten in het werk in coronatijd: 70 respondenten noemen de beperkte mogelijkheden voor het afnemen van diagnostisch onderzoek als grootste knelpunt en 60 respondenten noemen het gebrek aan face-to-face contact met cliënten als grootste knelpunt. Bij die laatste is het moeilijk om zicht te houden op wat er echt speelt binnen gezinnen (vooral bij gezinnen in kwetsbare situaties). Binnen deze groep zijn er cliënten die niet willen beeldbellen en daarom letterlijk uit beeld verdwijnen.
- Daarnaast geeft een deel van de respondenten aan moeite te hebben met werk-privé balans, het bereiken en betrekken van ouders in de begeleiding en juiste behandeling geven via beeldbellen. Met name bij jonge kinderen is dit laatste niet mogelijk waardoor behandeling voor deze groep nu al geruime tijd stil ligt.
- Nieuwe inzichten/oplossingen: 76% van de respondenten geeft aan dat videobellen momenteel een goed alternatief is voor face-to-face contact en in de toekomst een mooie aanvulling zal zijn. Ook in de samenwerking met collega's levert het gebruik van digitale middelen een efficiëntieslag op. Bepaalde groepen lijken zelfs een

- voorkeur te hebben voor beeldbellen, bijvoorbeeld adolescenten en kinderen met autisme.
- Door thuisonderwijs is ouderbetrokkenheid in veel gevallen toegenomen. Omdat er digitaal veel mogelijk is zou dat voor leerlingen die na de crisis thuiszitten een uitkomst kunnen zijn om toch onderwijs te volgen.
 - In de gehandicaptenzorg gedijen sommige cliënten goed onder deze omstandigheden: weinig wisselingen van omgeving, een vaste groep medewerkers om zich heen en veel nabijheid.
 - Ruim driekwart (77%) van de respondenten geeft aan dat de cliëntengroep die ze begeleiden op dit moment deels de hulp krijgen die er nodig is. In 7% van de gevallen krijgt de cliënt niet de hulp die nodig is. Dit komt dan o.a. doordat hulp op afstand niet mogelijk is, diagnostiek die maar deels kan worden uitgevoerd en sommige cliënten zijn moeilijk te bereiken.
 - 65% van de respondenten geeft aan te kunnen werken met de 'richtlijn werken in coronatijd' (specifiek voor het werken in de gehandicaptenzorg, de jeugdhulp en de GGZ). Van de mensen die aangeven niet te kunnen werken met de richtlijn (35%) geeft een groot deel aan dat zij niet bekend zijn met de richtlijn.
 - 64% van de respondenten voelt zich voldoende ondersteund door de werkgever bij de uitvoering van het werk. 10% ervaart dit niet zo doordat zij bijvoorbeeld weinig contact hebben met collega's en onvoldoende faciliteiten hebben om vanuit huis te werken.

4.24 De bedreigde stad; De maatschappelijke impact van COVID-19 op Rotterdam

Link	https://www.eur.nl/nieuws/maatschappelijke-impact-van-covid-19-op-rotterdam-en-nederland-onderzocht
Financiering	Niet bekend
Onderzoeks-instituut	Kenniswerkplaats Leefbare Wijken, een samenwerking tussen de gemeente Rotterdam en Erasmus Universiteit Rotterdam
Rapportage-periode	3 april 2020-13 april 2020
Doelgroep	Bevolking Rotterdam en Nederland
Onderzoeks-methode	Panelstudie met online vragenlijst (Rotterdam N = 1.437, landelijke N = 6.601)
Resultaten:	
Sociaaleconomische gevolgen:	
• Ongeveer 5 procent van de werkzoekenden in Rotterdam en Nederland als geheel geeft aan door de crisis daadwerkelijk zijn of haar baan te zijn kwijtgeraakt en bijna één op de drie Rotterdammers met een baan is bang voor baanverlies. Landelijk gaat het om een kwart. Vooral werkenden die moeite hebben om rond te komen en/of met een slechte/matige gezondheid, zijn bang voor baanverlies. Ook Rotterdammers die middelbaar opgeleid zijn, een (boven)modaal inkomen hebben of een tijdelijke baan met	

uitzicht op vast werk hebben, zijn bovengemiddeld bang voor baanverlies.

- De helft van de zzp'ers en flexwerkers (uitzend- en oproepkrachten) is (heel) bang zijn of haar inkomen grotendeels te verliezen terwijl een kwart van de Rotterdamse en Nederlandse zzp'ers en flexwerkers aangeeft al inkomen te hebben verloren.

Zorgmijding en zorggebruik:

- Ongeveer vier op de tien Nederlanders en Rotterdammers mijden uit angst voor besmetting een bezoek aan de huisarts en laten liever geen zorgverleners thuis toe.
- Ongeveer één op de vijf Nederlanders en Rotterdammers die behandeling nodig hebben, rapporteert dat hun medische behandeling wordt onthouden.
- Ongeveer één op de tien Nederlanders en Rotterdammers met dagbesteding, huishoudelijke hulp of wijkverpleging, krijgt naar eigen zeggen minder zorg door de coronacrisis.
- Bij bovengenoemde punten gaat het vaker om Rotterdammers met een laag inkomen en een uitkering en om mensen een matige tot slecht ervaren gezondheid.

Omgaan met angst, stress en risico's:

- Ruim 68% Rotterdammers en (68,5%) en zo'n 61 % van de Nederlanders zien COVID-19 als een (grote) bedreiging voor hun familieleden en 39,7% van de Rotterdammers en 33,5% van de Nederlanders ziet COVID-19 als een bedreiging voor zichzelf. Vooral Rotterdamse ouderen, lager opgeleiden en Rotterdammers met een zwakkere gezondheid zien COVID-19 als een bedreiging voor zichzelf.
- Van de Rotterdammers geeft 29,1% aan angstiger te zijn, 35,9% kan zich moeilijker ontspannen, en 28,7% heeft het gevoel niets te hebben om naar uit te kijken. Deze percentages zijn iets hoger dan gemiddeld in Nederland. Vooral jongere mensen ervaren meer stress dan voorheen; uitkeringsgerechtigden en arbeidsongeschikten ervaren opvallend vaker gevoelens van angst.

Draagvlak maatregelen:

- Circa 80 tot 95% van de Rotterdammers en Nederlanders steunen gedragsregels als geen handen geven, anderhalve meter afstand houden, handen wassen en zoveel mogelijk thuisblijven. De steun voor het vermijden van face-to-face contact met familie en vrienden en voor het vermijden van publieke ruimten (openbaar vervoer, parken en speelplaatsen) is lager: circa 61 % tot 77 % steunt deze maatregelen.

Solidariteit: hulp geven en ontvangen

- Ongeveer vier op de vijf Rotterdammers en Nederlanders is bereid om hulp te bieden aan familie of vrienden als die door COVID-19 hulp nodig hebben. Bij burens is dit ongeveer twee op de drie. Vooral aan familie (30%) en in mindere mate aan vrienden en burens, wordt die hulp op dit moment ook al geboden.
- Ongeveer een op de tien Rotterdammers en Nederlanders krijgen hulp van familie terwijl ongeveer een derde van de Rotterdammers

en Nederlanders naar eigen zeggen momenteel hulp biedt aan familie.

- Van de huidige hulpbieders en -ontvangers geeft ongeveer een derde aan dat de hoeveelheid hulp nu groter is dan vóór COVID-19. Ongeveer de helft ziet geen verschil en het overige deel zegt (veel) minder hulp te bieden of te ontvangen dan voorheen.

Sociale relaties in de buurt:

- Rotterdammers hebben over het algemeen een positief beeld van de buurt en de sociale relaties daarin. 42% van de Rotterdammer vindt dat buurtgenoten gelijke opvattingen hebben en 55% vindt dat mensen in de buurt elkaar helpen, en 51% heeft (veel) vertrouwen in hun buren. Rotterdam zijn iets minder positief over hun buurt dan Nederlanders als geheel.
- Ruim een kwart van de Rotterdammers (26,6%) vindt dat sinds de uitbraak van het coronavirus de relaties in de buurt zijn verbeterd en 10,4% heeft meer vertrouwen gekregen in hun buren. Deze percentages zijn iets hoger dan voor Nederland als geheel.
- Rotterdammers die hun gezondheid zelf als 'slecht of matig' inschatten, Rotterdammers met lagere opleiding en/of met een laag inkomen zijn minder positief over de sociale relaties in de buurt.

Vertrouwen: bakens in onzekere tijden

- Rotterdammers en de bevolking van Nederland als geheel hebben veel vertrouwen in mensen in het algemeen en in bepaalde categorieën mensen en instanties in het bijzonder. Wel zijn er substantiële verschillen in vertrouwen in personen en instanties en treden er door de COVID-19 crisis veranderingen in op.
 - Ongeveer twee derde van de Rotterdammers en Nederlanders heeft vertrouwen in de landelijke en lokale overheid en drie kwart heeft vertrouwen in het RIVM en de GGD. Het vertrouwen in deze instanties is door COVID-19 toegenomen terwijl het vertrouwen in de sociale media en de farmaceutische industrie zijn afgenomen.
 - Vooral de huisarts is een bron van vertrouwen: Rond de 90 procent van de Rotterdamse en landelijke respondenten heeft (veel) vertrouwen in de huisarts.
- Binnen de Rotterdamse bevolking zijn er verschillen in vertrouwen: Mannen, hoger opgeleiden, hogere inkomensgroepen en ouderen hebben over het algemeen meer vertrouwen dan vrouwen, lager opgeleiden, lagere inkomensgroepen en jongeren.

Het belang van verschillende soorten hulpbronnen:

- Mensen hebben verschillende hulpbronnen nodig om de COVID-19 situatie het hoofd te kunnen bieden. Hierbij gaat het vooral om het ontvangen van sociale steun, het hebben van een betere gezondheid en het kunnen rondkomen.
- Het ontvangen van steun van naasten is vooral van belang voor het naleven van gedragsregels, het verminderen van angst en stress, en het vertrouwen in de overheid.
- Het kunnen rondkomen met inkomen en een goede gezondheid zijn bepalend voor hoe mensen de COVID-19 crisis ervaren. Zo ervaren mensen met een slechte gezondheid en die moeite hebben met rondkomen (veel) meer dreiging en angst- en stressgevoelens.

- Vooral mensen die zowel weinig steun van naasten ontvangen, als moeite hebben met rondkomen en een minder goede gezondheid hebben, zijn kwetsbaar voor de gevolgen van de coronacrisis.

4.25 Monitor: Acceptatie coronamaatregelen door burgers in Nederland

Link	https://www.nivel.nl/nl/monitor-acceptatie-coronamaatregelen-door-burgers-nederland
Financiering	Niet bekend
Onderzoeks-instituut	NIVEL
Rapportage-periode	Meetmoment week 14, 16, 18 en 20.
Peiling	1 t/m 4; 30 maart tot 17 mei
Doelgroep	Nederlandse bevolking
Onderzoeks-methode	NIVEL Consumentenpanel Gezondheidszorg.
Aantal respondenten	Per peiling tussen de 2650 en 2726 personen
Resultaten:	
• Het grootste deel van de Nederlandse bevolking accepteert de COVID-19 maatregelen van de overheid. Dit blijkt uit de eerste meting eind maart en ook uit de vierde meting half mei. • Het percentage mensen dat zegt dat hygiënemaatregelen en geen handen schudden zolang als nodig is mogen duren, is hoog en neemt over de hele periode toe (van respectievelijk 79% en 79% naar 85% en 83%). Onder hygiënemaatregelen wordt verstaan: goed je handen wassen, hoesten en niezen in de binnenkant van je elleboog en papieren zakdoekjes gebruiken. • Ook het <i>draagvlak voor thuisblijven</i> bij koorts en/of milde verkoudheidsklachten neemt over de hele periode toe (van 72% naar 79%). • Het <i>draagvlak</i> voor maatregelen tegen <i>groepsvorming</i> is wisselend ○ Voor het <i>afgelasten van bijeenkomsten</i> en evenementen is een (lichte) stijging in het draagvlak te zien (van 70% naar 74%). ○ Het draagvlak voor <i>1,5 meter afstand houden</i> en het verbod op groepsvorming in de publieke ruimte schommelt rond respectievelijk 73-74% en 69%. ○ Het percentage mensen dat zegt dat <i>zoveel mogelijk thuisblijven</i>, het sluiten van scholen, eet- en drinkgelegenheden en <i>publieke locaties</i> zoals musea en sportclubs zolang als nodig is mag duren is over de hele periode gedaald. 53% tot 56% vindt dat deze maatregelen zo lang als nodig mogen duren. • Minder dan de helft van de ondervraagden vindt dat het <i>verbod</i> om niet <i>op bezoek te gaan in verpleeghuizen</i> zo lang als nodig is mag blijven duren (45%) en 11% vindt dat deze maatregel niet ingevoerd had moeten worden. Het draagvlak voor deze maatregel is niet veranderd tussen meetmoment 3 en 4. Deze maatregel is pas vanaf meetmoment 3 (30/3 – 5/4) meegenomen in de vragenlijst.	

- *Voor bijna alle maatregelen geldt dat vrouwen vaker dan mannen aangeven dat deze zo lang mogen duren als nodig is. Een totale lockdown en het verbod op bezoek in verpleeghuizen zijn daarop een uitzondering: het draagvlak voor deze maatregelen is gelijk onder mannen en vrouwen.
- *De acceptatie van de hygiënemaatregelen neemt af naarmate de leeftijd toeneemt, hoewel de acceptatie onder alle leeftijden groot is (rond de 80%). Ook geven jongere mensen vaker aan dat het verbod op bezoek in verpleeghuizen zo lang mag duren als nodig.
- *Andersom neemt het draagvlak voor de maatregelen het sluiten van scholen, eet- en drinkgelegenheden en publieke locaties, 1,5 meter afstand houden, zoveel mogelijk thuis blijven en het verbod op groepsvorming toe naarmate de leeftijd toeneemt. Voor de overige maatregelen zijn er geen verschillen naar leeftijd.
- *Er zijn er geen (structurele) verschillen in het draagvlak voor de maatregelen tussen inwoners van Noord-, Oost-, West- en Zuid-Nederland.
- *Specifiek voor de maatregel 'het sluiten van scholen' is gekeken of er een verschil is tussen mensen met en zonder thuiswonende kinderen jonger dan 18 jaar, omdat deze maatregel vooral mensen met kinderen treft. Hieruit bleek dat er geen verschil is in de acceptatie tussen deze groepen.

**Deze tekst is aanvullend op de eerder gepresenteerde informatie. Het betreft informatie op basis van dezelfde peiling, maar deze informatie hadden wij op het moment van de eerdere rapportages nog niet tot onze beschikking.*

4.26 Monitor: Behoeftte aan zorg en ondersteuning onder burgers in coronatijd

Link	https://nivel.nl/nl/monitor-behoefte-aan-zorg-en-ondersteuning-onder-burgers
Financiering	Niet bekend
Onderzoeks-instituut	NIVEL
Rapportage-periode	Meetmoment week 12, 14, 16, 18 en 20 (trend). Peiling 1 t/m 5; 16 maart-17 mei
Doelgroep	Nederlandse bevolking
Onderzoeks-methode	NIVEL Consumentenpanel Gezondheidszorg.
Aantal respondenten	Per peiling tussen de 2.592 en 2.726 personen

Resultaten:

- De *behoefte aan extra zorg of ondersteuning* onder de algemene Nederlandse bevolking is beperkt en gaat omlaag. De behoefte bedroeg in de 2e t/m 4e peiling (april en begin mei) 3-4% en daalde tot 2% in de laatste peiling van 11 tot 17 mei.
- In de periode tot 5 april bestond de behoefte aan zorg en ondersteuning voornamelijk uit informatie, bijvoorbeeld om te kunnen *checken of men het virus heeft* (gehad) en behoefte aan basishulp zoals *hulp bij de boodschappen*.

- In de periode van 13 april tot 19 april is de *behoefte aan basishulp* gedaald en is de behoefte aan niet-acute medische hulp, aan *emotionele en sociale steun* en aan psychologische hulp toegenomen.
- In de periode 27 april tot 3 mei daalt de behoefte aan *niet-acute medische hulp* en blijft in de periode van 11 tot 17 mei dalen evenals de behoefte aan basishulp. De behoefte aan *psychologische hulp* blijft juist stijgen.

4.27 Eerste doordenking maatschappelijke gevolgen coronamaatregelen, beleidssignaleмент

Link	https://www.scp.nl/publicaties/publicaties/2020/05/07/maatschappelijke-gevolgen-coronamaatregelen
Financiering	Anders dan ZonMw, VWS
Onderzoeks-instituut	Sociaal Cultureel Planbureau (SCP)
Rapportage-periode	
Doelgroep	Nederlandse bevolking
Onderzoeks-methode	Verkenning o.b.v. literatuuronderzoek
Aantal respondenten	N.v.t.
Resultaten:	
• Veel burgers nemen deel aan het maatschappelijke leven en worden in de door hen gewenste deelname beperkt. Dit zet de mogelijkheden tot ontspanning, ontplooiing, ontmoeting, ondersteuning en onderscheiding onder druk. • De oproep om zoveel mogelijk thuis te blijven en thuis te werken kan betekenen dat de vrije tijd minder 'vrij' voelt en dat alleenstaanden, mensen met een kwetsbare gezondheid en ouderen meer eenzaamheid ervaren. • De sluiting van voorzieningen en het verbod op evenementen betekent een grote inperking van de vrijheid om de uithuizige vrije tijd naar eigen voorkeur te besteden, inclusief sport- en de kunstbeoefening. Een anderhalvemetersamenleving zal dat maar deels veranderen. • De maatregelen hebben mogelijk ook gevolgen voor de cohesie bevorderende en verbindende functie tussen verschillende bevolkingsgroepen die wel aan de sport- en cultuursector wordt toegeschreven. • De coronamaatregelen beperken het zinvol meedoen via vrijwilligerswerk.	

4.28 Monitor: Beleving coronatijd en reacties op maatregelen

Link	https://www.nivel.nl/nl/beleving-coronacrisis-en-reacties-op-maatregelen
Financiering	Niet bekend
Onderzoeks-instituut	NIVEL

**Rapportage
periode**

Meetmoment week 9, 12, 14, 16, 18 en 20
(Peilingen 1 t/m 6; 24 februari-17 mei)

**Doelgroep
Onderzoeks-
methode**

Nederlandse bevolking

Aantal

respondenten

NIVEL Consumentenpanel Gezondheidszorg

Per peiling tussen de 2.592 en 3.114
personen

Resultaten:

- Het percentage mensen dat *behoefte heeft aan meer informatie* (hoe je besmet kunt raken, hoe je jezelf moet beschermen en wat de ziekteverschijnselen zijn) over het coronavirus is gedaald van 26% in de week van 24 februari, naar 14% in de week van 11 mei. In de week van 11 mei geven mensen aan behoefte te hebben aan eenduidige informatie. Bijvoorbeeld over hoe je besmet kunt raken, testmogelijkheden en immuniteit tegen het virus.
- Het percentage mensen dat (heel erg) *bezorgd is over eigen gezondheid* is na een stijging weer gedaald: van 19% in de week van 24 februari en 47% in de week van 30 maart naar 37 % in de week van 11 mei.
- Van de ondervraagden gaf 28% in de week van 24 februari aan (heel erg) *bezorgd te zijn over de gezondheid van familieleden*. In de week van 30 maart is dit gestegen naar 69% en in de week van 11 mei weer gedaald naar 57%. De ondervraagden gaven aan zich zorgen te maken omdat zichzelf of hun dierbaren kwetsbaar waren en door het mogelijk ernstige en onvoorspelbare ziektebeloop van COVID-19.
- *Vertrouwen in de maatregelen* van de overheid en in de *informatie van het RIVM* blijven beide stabiel. De percentages liggen tijdens de verschillende meetperiodes tussen de 78% en 85%.
- Het percentage mensen dat aangeeft zich te *houden aan de richtlijnen* is hoog maar daalt; 93% in de week van 30 maart naar 84% in de week van 11 mei. Het percentage dat zegt zich hier (niet geheel maar) gedeeltelijk aan te houden is laag maar stijgt; 6% naar 14% respectievelijk.
- In de week van 30 maart gaf 86% van de ondervraagden aan te denken dat de maatregelen van de overheid helpen om *verspreiding van het nieuwe coronavirus te beperken*. In de week van 11 mei was dit: 84%.
- Het percentage deelnemers dat antwoordde dat de meeste *mensen in zijn/haar omgeving zich aan de maatregelen houden*, is in diezelfde periode gedaald van 86% naar 73%.
- Het percentage deelnemers dat vindt dat *mensen zich aan de maatregelen moeten houden* blijft over de gehele periode hoog: 97% naar 94%.
- In de week van 30 maart gaf 14% van de deelnemers aan het *moeilijk te vinden om zich aan de maatregelen te houden*. In de week van 11 mei maart was dit gestegen naar 21%.

4.29 Resultaten Namens Nederland. Tussenresultaten 13 mei 2020

Link	https://www.noordhollandsdagblad.nl/cnt/dmf20200625_87717631/steun-voor-coronabeleid-kabinet-neemt-af?utm_source=google&utm_medium=organic
Financiering	Anders dan ZonMW, VWS
Onderzoeks-instituut	Namens Nederland
Rapportage-periode	Enquête gestart op 15 april
Doelgroep	Nederlandse bevolking
Onderzoeks-methode	Enquête
Aantal respondenten	De tussenresultaten van 13 mei 2020 zijn gebaseerd op 70.500 respondenten
Resultaten:	- Nederlanders zijn momenteel minder gelukkig dan in 2019, maar zijn op het moment wel aanzienlijk gelukkiger met Nederland dan in 2019. Nu is 49% van de Nederlanders gelukkig en in 2019 was dat 58%. Gelukkig met Nederland is nu 61% tegenover 37 % in 2019. 61% Nederlanders is tevreden over hoe de overheid met de corona crisis omgaat. - Na de crisis willen de inwoners van Nederland meer aandacht voor de zorgsector, werkgelegenheid, klimaat en leefomgeving en het onderwijs. - Daarnaast steunen ze een breed pakket aan maatregelen die de economie weer op gang moeten helpen. Vooral de hulp aan het midden- en kleinbedrijf en mensen met een tijdelijk dienstverband vinden ze belangrijk. - Vooralsnog een relatief klein deel van de bevolking (12%) maakt zich zorgen om zijn baan. 72% van de Nederlanders wil een versoepeling van de lockdown, met aanvullende maatregelen zoals het dragen van mondkapjes, als dat een redelijk economisch herstel oplevert. 43% van de Nederlanders heeft de laatste tijd negatieve emoties, zoals zich bezorgd, gestrest, bedroefd, boos of bang voelen. - Over het gebruik van apps vindt 32% van de Nederlanders dat apps meer moeten worden ingezet om het virus op te sporen.

4.30 Duivelse dilemma's ten tijde van COVID-19: Een empirisch onderzoek naar de voorkeuren van Nederlanders voor versoepeling van de intelligente lockdown

Link	-
Financiering	Anders dan ZonMw, VWS
Onderzoeks-instituut	Technische Universiteit Delft
Rapportage-periode	
Doelgroep	Nederlandse bevolking
Onderzoeks-methode	Keuze-experiment

Aantal respondenten 1001

Resultaten:

- De gemiddelde Nederlander heeft oog voor zowel de directe (fysieke) zorg-gerelateerde effecten van beleid inclusief de werkdruk in de zorgsector, alsmede voor de indirecte impact op mentale gezondheid, economie, onderwijs en de persoonlijke financiële situatie.
- Het vermijden van sterfgevallen en het beperken van de werkdruk in de zorg spelen een dominante rol in de afwegingen van Nederlanders.
- Mensen zijn toch bereid om een toename van sterfgevallen te accepteren als daar een aanzienlijke vermindering van negatieve indirecte effecten op geestelijke gezondheid, economie, onderwijs en de persoonlijke financiële situatie tegenover staat.
- Per vermeden corona-gerelateerd sterfgeval is de gemiddelde respondent bereid om een toename te accepteren van (afgerond op hele personen) 10 personen met lichamelijke problemen, of 15 personen met psychische problemen, of 18 kinderen met onderwijsachterstand of 77 huishoudens met langdurige (> 3 jaar) forse inkomensachteruitgang (> 15% netto inkomen).
- Kosteneffectiviteit van beleid: De gemiddelde Nederlander accepteert een bedrag van 2,03 miljoen euro per vermeden sterfgeval. Dit ligt in lijn met de in Nederland en binnen de OECD (Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling) gangbare waarden.
- Een maatregel zal in het algemeen meerdere negatieve indirecte effecten hebben, die opgeteld ook zwaarwegend (kunnen) zijn. De resultaten stellen beleidsmakers in staat om per combinatie van beleidseffecten te bepalen of de netto-waardering in de samenleving positief of negatief is.
- In algemene zin sluiten de resultaten aan bij het momenteel gevoerde beleid, waarin nadruk ligt op het redden van mensenlevens en het beschermen van de zorg, maar er tegelijkertijd aandacht is voor de overige, indirecte effecten van lockdown.

5 **Bijlage 3: Gedetailleerde resultaten specifieke doelgroepen**

5.1 **Impact of COVID-19 mitigation measures on the incidence of preterm birth: a national quasi-experimental study**

Link

[https://www.thelancet.com/journals/lanpub/article/PIIS2468-2667\(20\)30223-1/fulltext](https://www.thelancet.com/journals/lanpub/article/PIIS2468-2667(20)30223-1/fulltext)
<https://amazingerasmusmc.nl/actueel/analyse-tienduizenden-vroeggeboorten-minder-prematuren-tijdens-corona-2/>

Financiering
Onderzoeks-
instituut
Rapportage-
periode
Doelgroep
Onderzoeks-
methode

Niet bekend

Erasmus MC

Oktober 2010 - juli 2020

Vroeggeboren baby's

Analyse van anonieme gegevens van de hielprik-screening waarbij ook gegevens over zwangerschapsduur bekend waren.

Aantal
respondenten

Gegevens van 1.599.547 eenlingen die tussen 9 oktober 2010 en 16 juli 2020 zijn geboren van wie 56.720 geboren waren na de eerste coronamaatregelen op 9 maart 2020.

Resultaten:

- Na de eerste coronamaatregelen op 9 maart zijn in Nederland significant minder baby's te vroeg ter wereld gekomen. In totaal nam het aantal vroeggeboorten na 9 maart met 15 tot 23 procent af, vooral bij baby's die acht tot twee weken te vroeg geboren werden. Het aantal extreem vroeg geboren baby's nam na 9 maart ook af, maar die groep was te klein om statistisch significante conclusies te trekken.
- Opvallend is dat de afname van het aantal vroeggeboorten vooral te zien is vanaf de eerste week na 9 maart. De regering kwam toen met hygiënemaatregelen zoals vaak en grondig handen wassen en stoppen met handen schudden. De uitbreiding van de coronamaatregelen op 15 maart naar een lockdown (sluiting scholen, kinderopvang, horeca en contactberoepen) en verdere uitbreiding op 23 maart, hadden geen significant effect op het aantal vroeggeboorten.
- Een mogelijke verklaring voor de daling in vroeggeboorte is daarom dat door betere handhygiëne en het stoppen met handen schudden, minder bacteriën en virussen worden uitgewisseld, waardoor ook zwangere vrouwen minder aan ziekteverwekkers werden blootgesteld die tot intra-uterine infectie kunnen leiden en uiteindelijk tot vroeggeboorte. De lockdown van 15 maart inclusief de introductie van de anderhalve meterregel had waarschijnlijk

geen extra effect omdat zwangere vrouwen sowieso al voorzichtig waren en mogelijk al afstand hielden tot anderen.

- Andere mogelijke verklaringen voor de daling in vroeggeboorte zijn, minder zwaar fysiek werk, minder ploegendiensten, minder werkgerelateerde stress, meer slaap, meer lichaamsbeweging, toename van sociale steun, meer lichaamsbeweging en minder luchtvervuiling. Het feit dat de daling vooral vanaf 9 maart te zien was, wijst echter op de rol van hygiëne in relatie tot infecties.
- Het is echter ook niet uit te sluiten dat de afname van vroeggeboortes het gevolg is van veranderingen in het zorgaanbod (verloskundig handelen) en de zorgvraag ten gevolge van corona, omdat een deel van de vroeggeboorten een gevolg is van medisch ingrijpen, bijvoorbeeld bij zorgen om de gezondheid van moeder en/of kind.
- De resultaten van het onderzoek kunnen helpen bij het vinden van nieuwe mogelijkheden om vroeggeboorte te voorkomen. Dat is relevant omdat niet alleen extreem prematuren maar ook baby's die na 32 tot 37 weken worden geboren hun eerste levensjaren veel gezondheidsproblemen ervaren.

5.2 COVID-19 en dakloosheid²³

Link	https://www.straatsdokter.nl/wp-content/uploads/2020/09/Mennis-et-al_Covid-19-en-dakloosheid_samenvatting-cijfers-en-impact-ervaringen_StraatsdokersRadboudumc-sep-2020.pdf
Financiering	Ministerie van VWS
Onderzoeks-instituut	Nederlandse Straatsdokers Groep i.s.m. Radboud UMC
Rapportage-periode	maart-september 2020
Doelgroep	Dak- en thuislozen, straitsdokers, ambtenaren uit centrumgemeenten
Onderzoeks-methode:	Literatuuronderzoek, vragenlijsten, gegevensverzameling uit patiëntendossiers, interviews. Per sub-onderzoek gespecificeerd.
Aantal respondenten	Per sub-onderzoek gespecificeerd

Resultaten:

Algemeen (obv literatuur)

- Voor dak- en thuisloze mensen is het moeilijk om zich aan de coronamaatregelen te houden, simpelweg omdat zij geen huis hebben.
- Dakloze mensen zijn tijdens pandemieën kwetsbaarder vergeleken met de algemene bevolking, wegens verschillende redenen (o.a. onderliggende medische problemen, beperkte toegang tot gezondheidszorg en basishygiëne en een leefomgeving die de verspreiding van ziektes vaak bevordert).

²³ Dit rapport omvat ook de informatie uit 'Ontwikkelingen en gevolgen met corona besmette daklozen in Nederland – tussenrapportage 24 augustus 2020', zoals die in rapportage nr. 7 is opgenomen.

- De mortaliteit onder dakloze mensen is vijf tot tien keer hoger in vergelijking met de algemene bevolking en COVID-19 zou dit mortaliteitsverschil verder kunnen vergroten.

Omvang en inhoud van COVID-19 gerelateerde zorg voor dakloze mensen in Nederland

(observationeel beschrijvend onderzoek, gegevensverzameling uit patiëntendossiers ingevuld in vragenlijsten door straatdokters uit 9 steden)

- Van alle dakloze patiënten met COVID-19 gerelateerde problemen (N = 376) is 8% positief getest (PCR) op COVID-19. Hiermee lijkt de infectie onder dakloze mensen tot nu toe niet wijdverspreid.
- De meeste consulten konden worden afgehandeld in de eerstelijnszorg zonder dat patiënten doorverwezen hoefden te worden.

De impact van COVID-19 maatregelen zoals ervaren door dakloze mensen

Kwantitatief onderzoek ((telefonische) interviews) onder 67 dakloze mensen in 8 steden

- 92,5% van de geïnterviewde dakloze mensen was op de hoogte van de coronamaatregelen. De meeste regels werden altijd tot vaak nageleefd en het naleven daarvan werd door de meesten veelal niet als moeilijk beschouwd.
- De maatregelen rondom binnen blijven bij klachten of koorts werden wisselend nageleefd. Deelnemers vonden deze regels – door hun specifieke situatie – het moeilijkst.
- 45% had in de coronaperiode (meetperiode maart-september 2020) in vergelijking met de periode ervoor minder geld vanwege corona en 42% was bang om over een tijdje (nog) minder geld te hebben.
- Volgens 56% veranderde in de coronaperiode het contact met vrienden en/of familie en volgens 53% met mensen op straat. Dit werd meestal als negatief ervaren.
- 61% achtte het (zeer) onwaarschijnlijk dat zij komende maanden besmet zouden raken met het coronavirus. 49% kreeg materiaal om zich te beschermen, zoals een mondkapje.
- Zowel de lichamelijke (75%) als de psychische gezondheid (70%) werd als redelijk tot prima ervaren. Een vijfde tot een derde had in de coronaperiode ten opzichte van de periode ervoor (veel) meer last van een onveilig (21%), angstig (25%), somber (30%) of gestrest gevoel (33%) of van slaapproblemen (22%).
- Volgens dakloze mensen werden gemaakte afspraken door relatief veel hulpverleners en instanties afgezegd, variërend van 44% door straatdokters of -verpleegkundigen tot 75% door beschermd wonen. Afzeggingen door beschermd wonen, het algemeen ziekenhuis, de eigen huisarts, ambulante psychiatrische zorg en de verslavingszorg vonden de dakloze mensen het meest vervelend.

Ervaringen van straatdokters met de zorg voor dakloze mensen tijdens de COVID-19 pandemie

(semi-gestructureerde interviews met acht straatdokters in acht Nederlandse gemeenten)

- Vier van de geïnterviewde straatdokters gaven aan dat de kwaliteit van de door hen geboden straatdokterzorg door verminderde toegankelijkheid achteruit is gegaan.

- Dagbesteding en dagopvang werden veelal gesloten wat tot verveling en mogelijk meer middelengebruik heeft geleid onder dakloze mensen.
- De overige ketenzorg werd minder tot niet toegankelijk, waardoor uitstel van zorg en minder doorstroom in de opvang plaatsvond.
- Dakloze mensen die in quarantaine zaten, hebben dit volgens de straatdokters veelal als zeer vervelend tot traumatisch ervaren door de ontnomen vrijheid.
- Drie straatdokters gaven aan tekorten van testmateriaal te hebben gehad. Hierdoor hebben mogelijk mensen onterecht in isolatie gezeten en/of zijn besmettingen mogelijk gemist. Alle straatdokters verbazen zich over het lage aantal (verdachte) COVID-19 patiënten onder dakloze mensen.
- Informatie die werd verstrekt door onder andere VWS over medische zorg aan dakloze COVID-19 patiënten was volgens de straatdokters niet eenduidig en niet altijd goed onderbouwd. Dit gaf straatdokters de nodige stress en leidde in een enkel geval tot het geven van verkeerde adviezen aan patiënten.
- Samenwerking met betrokken partijen zoals de gemeente, GGD en de veiligheidsraad zorgden volgens straatdokters voor verbetering van het netwerk, maar ook voor frustraties doordat niet alle instanties zich proactief opstelden.

Organisatie coronabeleid opvang en sociaal medische zorg voor dakloze mensen in 22 centrumgemeenten

(Vragenlijst ingevuld door 22 van de 44 centrumgemeenten, en aanvullende diepte-interviews met negen ambtenaren en 8 straatdokters)

- De communicatie en samenwerking tussen betrokken partijen (GGD, gemeente, opvanginstellingen) ging snel en soepel. Binnen korte tijd konden er in alle gemeenten extra opvangplaatsen voor daklozen gecreëerd worden. Toch was er in een aantal gemeenten alsnog te weinig opvangcapaciteit.
- Tekort aan financiële middelen zorgt voor terughoudendheid in het organiseren en implementeren van de coronamaatregelen.
- Tekort aan dagbestedingsvoorzieningen resulteerde in problematisch gedrag van daklozen.
- Tijdens de coronacrisis bleef de groep niet-rechthebbenden (daklozen die volgens de Wmo 2015 geen recht op maatschappelijke opvang hebben) nog steeds relatief onzichtbaar. Zij deden weinig beroep op de opvang. Er is veel psychiatrische en verslavingsproblematiek gesignaleerd in deze groep, dit was een uitdaging in het opvangen van deze groep.
- Organiseren van quarantaine en isolatielocaties was erg moeilijk. In sommige gemeenten konden er pas na 6 weken locaties georganiseerd worden.
- Er waren te weinig testmogelijkheden, waardoor daklozen alleen getest werd bij een gecompliceerd ziektebeloop.
- Er was te weinig beschermingsmateriaal, wat zorgde voor veel onrust bij medewerkers van de opvang.
- Het organiseren van vervoer van (mogelijk) besmette daklozen is als erg uitdagend ervaren.

5.3 De corona-ervaringen van mantelzorgers met een migratie-achtergrond die zorgen voor naasten met dementie²⁴

Link	https://www.pharos.nl/wp-content/uploads/2020/10/Compleet-De-ervaringen-van-mantelzorgers-SO-ISO-V2.pdf
Financiering	ZonMw, Wave 1-Incidente tele subsidie COVID-19
Onderzoeks-instituut	Pharos Expertisecentrum Gezondheidsverschillen
Rapportage-periode	Half april t/m half juni
Doelgroep	Mantelzorgers met een migratieachtergrond
Onderzoeks-methode	4 tot 8 interviews per respondent
Aantal respondenten	5 respondenten

Resultaten:

- Mantelzorgers van patiënten met dementie ervaren stress, angst voor besmetting, eenzaamheid en verdriet omdat ze hun naaste met dementie niet in levende lijve konden zien. Daarnaast moest de dagelijkse routine opnieuw georganiseerd en gepland worden, om weer greep op het leven en op de zorg te krijgen.
- Sommige mantelzorgers voelen zich door zorgorganisaties buiten spel gezet. Ze moeten voortdurend de gezondheid en het welbevinden van hun naaste met dementie bewaken en hun belangen bevorderen en voelen zich niet altijd serieus genomen. Ze zien hun naaste emotioneel en cognitief achteruit gaan. Het vertrouwen in zorgprofessionals en het zorgsysteem slinkt.
- Tegelijkertijd hebben de mantelzorgers vaak waardering voor de zorgverleners. Ze zien dat er in sommige huizen sprake is van onderbezetting en stress vanwege de coronadreiging.
- De maatregelen worden vaak generiek nageleefd, dat maakt maatwerk onmogelijk. Persoonsgerichte en cultuursensitieve zorg en de beschikbaarheid van personeel dat de eigen taal spreekt zijn essentieel om de onrust bij migranten met dementie te voorkomen en te verminderen. De mantelzorgers zijn hierbij onmisbaar, zij vormen de verbinding tussen de naaste met dementie en de zorgverleners.
- De mogelijkheid die geboden werd om naasten op afspraak achter glas te bezoeken was geen succes: Voor mensen met dementie was dit verwarrend en voor mantelzorgers belastend om het verdriet en de onrust bij hun naaste te zien.
- Alledaagse technologie maakt de communicatie tussen mantelzorgers en persoon met dementie gemakkelijker, en tussen mantelzorgers en zorgmedewerkers. Gebruik van technologie vraagt echter wel de aanwezigheid van een deskundig en ondersteunend persoon. Wanneer de mantelzorger niet aanwezig mag zijn, wordt het gebruik bemoeilijkt.
- Mantelzorgsystemen en de samenwerking tussen mantelzorgers en zorgverleners raken door de maatregelen uit balans, hetgeen de kwaliteit van de verleende zorg in gevaar brengt. Mantelzorgers

²⁴ Dit is een deelstudie van "Effecten van sociale afstand op kwetsbare groepen in Nederland" dat in een eerdere rapportage Kennisintegratie is opgenomen.

worden mentaal extra zwaar belast, maar ondersteuning is om allerlei redenen moeilijk te realiseren.

- Met de versoepeling van de maatregelen herstelt de balans zich in sommige gevallen, in andere gevallen blijft de relatie tussen mantelzorger en zorgorganisatie gespannen.

5.4 Impact coronacrisis op mensen met ernstige psychische aandoeningen: tweede meting

Link

<https://www.trimbos.nl/aanbod/webwinkel/product/af1812-impact-coronacrisis-op-mensen-met-ernstige-psychische-aandoeningen-tweede-meting>

Financiering

Ministerie VWS

Onderzoeks- instituut

Trimbos-instituut

Rapportage- periode

Medio juni t/m 19 juli

Doelgroep

Volwassenen die langere tijd last hebben van ernstige psychische klachten

Onderzoeks- methode

Vragenlijsten

Aantal

respondenten

Panelleden die alle (drie) vragenlijsten invulden (N= 447): Voor corona in 2019, april en juni/juli

Resultaten:

De resultaten van de tweede peiling over de impact van de coronacrisis wijzen erop dat de situatie langzaam terugkeert naar die van vóór de coronacrisis.

- *Zorgen*: Panelleden maken zich in vergelijking met april minder zorgen over de coronacrisis. Er zijn met name minder zorgen of men het normale leven weer kan oppakken en familie en vrienden kan ontmoeten. De grootste zorg is dat naasten ziek kunnen worden door het coronavirus. Sinds april is ook de invloed van de coronacrisis op het leven verminderd.
- *Eenzaamheid*: De mate waarin panelleden zich sociaal geïsoleerd voelen is licht gedaald ten opzichte van april. De mate van eenzaamheid onder panelleden is gemiddeld gezien gelijk gebleven, al was de eenzaamheid onder de panelleden altijd al groot. De meerderheid (85%) voelt zich matig tot heel erg eenzaam. De situatie is in juli vergelijkbaar met hoe het was vóór de coronacrisis.
- *Daginvulling*: Dagstructuur is (nog steeds) een belangrijk probleemgebied. Ruim driekwart van de panelleden gaf aan voor corona voldoende structuur te hebben in hun dag, in april is dit gedaald naar 44% en in juli is dit licht gestegen naar 48%.
- *Vrijwilligerswerk*: Ruim vier op de tien panelleden (46%) deed voorafgaand aan de coronacrisis vrijwilligerswerk. In april was van hen nog slechts 35% actief in vrijwilligerswerk. In juni/juli is dat gestegen naar 60% (waarvan bij de helft in aangepast vorm, bijv. meer online).
- *Dagactiviteitencentrum*: Een vijfde (21%) bezocht voor de coronacrisis een dagactiviteitencentrum (DAC). Bij 19% is deze locatie sinds de coronacrisis gesloten en is er niets voor in de plaats

gekomen. Bij 11% is het DAC gesloten maar is er iets anders voor in de plaats gekomen. Bij 62% is het DAC nog steeds (of inmiddels weer) open.

- *Professionele begeleiding en ondersteuning:*
 - Een meerderheid van de panelleden (84%) had vóór de coronacrisis contact met een of meerdere hulpverleners. Bij een op de vijf (21%) is de hoeveelheid contact sinds de coronacrisis minder. Bij een op de tien (9%) nam de hoeveelheid contact daarentegen toe. Een verandering in de hoeveelheid contacten kwam meestal op initiatief van de professional (79%).
 - In april vond vier op de tien panelleden de hoeveelheid contacten te weinig. Bij de tweede meting in juni/juli gaven ruim drie op de tien panelleden (32%) dit aan.
 - Vóór de coronacrisis kwam bijna twee derde bij de hulpverlener op kantoor (65%). In april was dit gedaald tot 11% en inmiddels komt ruim vier op de tien (42%) op kantoor. De mate waarin er contact is via beeldbellen is vergelijkbaar met april (22% vs. 18%).
 - Voorafgaand aan de coronacrisis was een ruime meerderheid (85%) (heel) tevreden met de vorm van contact met de professional. In april daalde dit aandeel, naar 57% en momenteel is het aandeel weer iets gestegen (64%).
 - In de helft van de gevallen (50%) is tijdens de coronacrisis niet met panelleden overlegd welke vorm van contact zij het liefste zouden hebben. De mensen met wie is overlegd en waarbij met hun wensen rekening is gehouden, geven de hulpverlening gemiddeld een 7,6 als rapportcijfer, wat aanzienlijk hoger is dan degenen waar niet mee is overlegd of waar het wel is gevraagd, maar het contact nu niet op de manier gaat die de cliënt graag wil (6,3).
- *Kwaliteit van leven:* In april beoordeelden panelleden hun kwaliteit van leven gemiddeld met een 5,7. Dit was een significante daling ten opzichte een jaar eerder (6,3). In juni/juli gaven panelleden een 6,1 voor hun kwaliteit van leven. Dit is een significante stijging ten opzichte van april, maar het is nog steeds lager dan vorig jaar.
- *Psychische klachten:* Tussen panelleden zijn er verschillen wat betreft de ervaren toename van psychische klachten sinds de coronacrisis. Zo geven bijna vier op de tien (38%) panelleden aan dat hun psychische klachten sinds de coronacrisis zijn toegenomen. Dit is vergelijkbaar met de vorige peiling in april. Ten opzichte van vorig jaar is er gemiddeld gezien geen sprake van een verslechtering van de actuele mentale gezondheid van de responderende panelleden, gemeten met de Mental Health Inventory (MHI-5). Degene die aangeven dat hun psychische klachten zijn toegenomen hebben een duidelijk lagere MHI-5-score dan degenen die minder of evenveel psychische klachten ervaren sinds de coronacrisis. Dus juist degenen die zich al minder goed voelden, gingen achteruit.

5.5 Wat betekent corona voor u? Peilingen van de invloed van corona op het leven van psychisch kwetsbare mensen en hun naasten

Link <https://mindplatform.nl/media/5328/download/Conclusies%20Corona%20onderzoek.pdf?v=1>

Financiering ZonMw

Onderzoeks-instituut MIND Landelijk Platform Psychische Gezondheid

Rapportage-periode

Lessen uit coronatijd 21 augustus
Vierde peiling 6 tot 22 juni 2020
Derde peiling 24 april tot en met 20 mei
Tweede peiling 21 april tot 7 mei 2020
Eerste peiling 24 maart tot 7 april 2020

Doelgroep GGZ-cliënten, familieleden/naasten

Onderzoeks-methode

Vragenlijst via GGZ panel
Vierde ronde: 932 respondenten
Derde ronde: 357 respondenten
Tweede ronde: 1.162 respondenten
Eerste ronde: 1.046 respondenten

Resultaten:

- *Toename psychische klachten:* Het is van belang dat de ggz voldoende capaciteit heeft en dat bestaande problemen in de toegang tot de ggz (wachtlijsten) nog doortastender worden aangepakt. Het is echter ook van groot belang om psychische klachten als gevolg van corona niet te snel te medicaliseren en goed te kijken wanneer lichtere of andersoortige vormen van hulp aangewezen zijn.
- *Continuïteit en discontinuïteit in de reguliere zorg:* Juist in een periode van grote veranderingen en onzekerheid in de zorg is het van belang vast te houden aan het principe van shared decision making en met de cliënt en naastbetrokkenen in gesprek te blijven over de vormgeving van de zorg.
- *Cliënten- en familieraden:* Het is van groot belang cliënten- en familieraden te faciliteren en te ondersteunen in het gebruik van digitale communicatie. Juist in crisissituaties waarin beslissingen worden genomen die voor cliënten en naasten grote impact hebben is het belangrijk om cliëntenraden en familieraden nauw te betrekken en de procedures voor medezeggenschap zo goed mogelijk te laten verlopen.
- *Digitalisering:* Het is niet gewenst om nu direct rigoreus en op grote schaal face-to-face zorg te vervangen door digitale zorg. Inhoudelijke en niet financiële motieven moeten leidend zijn bij de verdere uitbreiding van digitale zorg in de ggz. De ervaringen hiermee tijdens de coronacrisis moeten zorgvuldig geëvalueerd worden.
- *Bezoekregelingen:* Mochten bij een volgende coronagolf extra maatregelen nodig zijn, dan is het gewenst in ieder geval een minimum aan bezoekmogelijkheden te handhaven en alternatieve mogelijkheden voor bezoek en persoonlijk contact aan te bieden. (Bijvoorbeeld door maatwerk per locatie).

- *Dagbesteding*: Het is van groot belang in contact te blijven met cliënten als zij tijdelijk geen gebruik kunnen of durven maken van dagbesteding. Creatieve oplossingen zijn mogelijk om activiteiten toch doorgang te laten vinden of alternatieven aan te bieden.
- *Familie en naasten*: Het is van belang dat hulpverleners pro-actief contact opnemen met naasten en actief volgen hoe het met hen gaat. Het goed op elkaar afstemmen van formele en informele zorg vraagt nog meer aandacht dan anders.
- *Zelfregie- en herstelinitiatieven*: Het is aan te bevelen voor zelfregie- en herstelinitiatieven een draaiboek voor een nieuwe coronagolf te maken. Gemeenten doen er goed aan zelfregie- en herstelinitiatieven te betrekken bij hun beleid voor kwetsbare burgers, zeker in tijden van crisis. Zelfregie- en herstelinitiatieven verdienen een duurzame financiering.
- *Sociale gevolgen*: Het is belangrijk om te leren van de goede ervaringen tijdens de eerste coronagolf om in contact te blijven met kwetsbare burgers. Laagdrempelige initiatieven met een grote inbreng van ervaringsdeskundigheid zijn noodzakelijk om de gevolgen op langere termijn van corona voor kwetsbare burgers op te vangen. Het is noodzakelijk om meer te investeren in ondersteuning, bestaanszekerheid en participatiemogelijkheden van mensen met ernstige psychiatrische problematiek.
- *Landelijke cliënten- en familieorganisaties*: Het is wenselijk om de ervaringen met digitalisering van lotgenotencontact uit te wisselen en nader te onderzoeken om daarvan te leren. Daarnaast is het gewenst om de financiële gevolgen van de coronacrisis voor cliënten- en familieorganisaties goed te onderzoeken en zo nodig maatregelen voor compensatie te nemen.
- *Veerkracht*: Het advies is de informele netwerken en hulprelaties te stimuleren en te ondersteunen. Voor cliënten is het daarnaast van groot belang dat zij mogelijkheden houden voor creatieve, sportieve en ontspannende activiteiten. In de voorlichting zou het accent moeten liggen wat zij nog wel kunnen doen. Verder onderzoek zal zich ook moeten richten op veerkracht en copingstrategieën tijdens corona.

Resultaten 4e peiling:

➤ Face-to-face behandeling in de ggz nog niet op orde

- Hoewel de coronamaatregelen versoepeld zijn, keert het face-to-face contact in de ggz nog onvoldoende terug. Slechts bij iets meer dan de helft van de cliënten is de behandeling weer zoals voor de corona-uitbraak.
- Communicatie over hervatting van de behandeling is nog vaak onvoldoende: ruim één op de drie cliënten geeft aan dat de zorgverlener/instelling nog niets heeft laten horen over eventuele hervatting van face-to-face zorg of groepsbijeenkomsten.
- Bij wie de zorg wel werd hervat, kreeg ruim een kwart geen inspraak. Zorg van huisarts, POH GGZ (praktijkondersteuner van de huisarts bij psychische problematiek) en ggz-behandelaar vindt nog steeds voor een groot deel digitaal plaats (in ongeveer 45% van de gevallen). Eén op de drie geeft zelfs aan dat de bijeenkomsten van hun dagactiviteitencentrum en inloop-, herstel of zelfregiecentrum helemaal gestopt zijn.

➤ Gevolgen corona nog steeds groot

- Eén op de drie personen heeft last van toegenomen klachten door extra prikkels, de toegenomen druk, angst voor besmetting en ervaart stress over mensen die zich niet aan de regels houden.
- Een even grote groep merkt door de versoepeling positieve gevolgen op hun psychisch welbevinden; met name door het terugkerende contact met familie en/of vrienden.
- Ook op andere levensgebieden heeft de coronacrisis gevolgen: de helft van het vrijwilligerswerk is weggefallen en 9% van de betaalde banen werd beëindigd. Daarnaast verricht 18% minder uren betaald werk. Daartegenover staat dat een derde van de cliënten nieuwe manieren heeft gevonden om met lastige situaties om te gaan. De afgelopen periode heeft hen ook iets nieuws gebracht.

➤ Zorgen over de toekomst

- Van de cliënten die zorg nodig hebben, verwacht bijna één op de vijf geen passende zorg te zullen ontvangen, vaak ingegeven door de wachtlijst waar ze voor de corona-uitbraak al op stonden. Een kwart van de respondenten geeft aan dat de behandeling voorlopig digitaal wordt voortgezet en dat zij daar ontevreden over zijn.
- De meerderheid van de respondenten (60%) geeft aan het vooral belangrijk te vinden dat een-op-een-contact met de hulpverlener of de groepsbehandeling weer terug keert.
- Eén de op zes verwacht hun inkomen te verliezen en financieel in de problemen te raken.
- Evenals in de eerdere peilingen verwacht één op de drie respondenten dat ze het de komende tijd psychisch niet kunnen redden.

➤ Familieleden en naasten op de bres voor hun verwanten

- De coronamaatregelen hebben veel gevraagd van familieleden en naasten: 42% heeft de afgelopen maanden meer hulp geboden dan voor de coronacrisis door het wegvallen van zorg en toegenomen spanningen bij hun verwanten. Velen bieden nog dagelijks hulp en hebben contact met de hulpverleners van hun verwanten.
- Ruim de helft van de familieleden en naasten (54%) geeft aan zelf behoefte te hebben aan ondersteuning of hulp variërend van een luisterend oor in hun sociale netwerk, steun van de behandelaar van hun verwanten tot professionele hulpverlening voor henzelf door de huisarts of een psycholoog. Een aantal van hen ziet de eigen toekomst somber in.

➤ Hoe houden mensen zich staande?

- Niet alleen de voortzetting van professionele zorg en ondersteuning zijn belangrijk om deze periode zo goed mogelijk door te komen. Vooral contacten in het sociale netwerk en met familieleden zijn waardevol gebleken in de afgelopen tijd. Ook hobby's, lichaamsbeweging en het zorgen voor structuur in de dag spelen een rol. Tenslotte dragen ook lotgenotencontact en zelfhulptools eraan bij om in balans te blijven.

Resultaten 1e en 2e peiling:

- Bijna 65% van de mensen die al psychische klachten ervaren vóór de uitbraak van het Corona-virus zien hun klachten toenemen. Stress en spanning worden eind april vaker genoemd dan angst en paniek in het onderzoek van eind maart.
- Ten opzichte van het onderzoek in maart, is bij een groter deel van de mensen met psychische klachten wel een vorm van hulpverlening op gang gekomen. Dagbesteding bij 80% van de cliënten nog steeds niet gestart.
- Inspraak bij het overgaan naar een aangepaste vormen van hulpverlening is van grote invloed op de tevredenheid van cliënten over de hulpverlening (alternatieven als beeldbellen vinden ze minder goed). Hulpverlening in de buitenlucht vinden de meeste cliënten daarentegen wel een verbetering.
- Druk op familieleden en naasten: Drie op de vier familieleden en naasten van mensen met psychische problemen geeft aan zich machteloos te voelen en 86% maakt zich grote zorgen voor het welzijn van de client.

5.6 Nível Coronaasten onderzoek

Link	https://www.nivel.nl/nl/naasten-van-mensen-met-een-verstandelijke-beperking-coronatiej
Financiering	Ministerie van VWS
Onderzoeks-instituut	Nivel
Rapportage-periode	4 tot 30 juni 2020
Doelgroep	Naasten van mensen met een verstandelijke beperking
Onderzoeks-methode	Vragenlijst
Aantal respondenten	266 respondenten

Resultaten publicatie 'Naasten van mensen met een verstandelijke beperking over hun zorgen en wensen voor de aanpak van corona':

- Twee derde van de naasten vindt de overwegingen om de **maatregelen** in de gehandicaptenzorg en de thuiszorg in de periode mei en juni aan te passen duidelijk.
- Circa de helft van de naasten vindt dat de aanpassingen voldoende zijn afgestemd op hen en hun familieleden; een vijfde vindt de afstemming niet goed.
- Ook bijna de helft vindt dat ze voldoende bij het beleid is betrokken; bijna een derde vindt dat ze als naasten onvoldoende bij de versoepeling van de coronamaatregelen zijn betrokken.
- Naasten willen graag **snel weer terug normaal**. Zorgen daarbij zijn dat de situatie toch nog lang gaat duren en dat de geleidelijke aanpassingen van de maatregelen zorgen voor onduidelijkheid en onrust. Daarnaast is bij 10% van de naasten hun familielid met verstandelijke beperking thuis komen wonen tijdens de crisis, wat spannend is voor de naasten.
- Naasten maken zich zorgen over besmettingsgevaar voor henzelf of hun familieleden en over een tweede golf. Vooral omdat besmetting

of een nieuwe golf weer nieuwe beperkende **maatregelen** zullen betekenen.

- Van 70% van de naasten woonde hun familielid in een zorginstelling of kleinschalige woonvoorziening. Naasten hebben behoefte aan **duidelijke communicatie en uitleg door zorginstellingen** en professionals om onzekerheid over bijv. dagbesteding te voorkomen.
- Bij familieleden van ruim 40% van alle naasten werd de externe dagbesteding stopgezet, al werd dit soms opgevangen door dagbesteding op de woonlocatie of thuis. Naasten willen graag dat de dagbesteding weer opstart en dat er duidelijkheid over komt, om verveling, vereenzaming en onrust te voorkomen.
- Hoe langer de coronamaatregelen duren, hoe zwaarder ze worden. De beperkingen in bezoek en logeren en het afstand houden vinden naasten heel moeilijk. Er is **behoefte aan contact en nabijheid**.

Resultaten publicatie 'Kwaliteit van leven van naasten van mensen met een verstandelijke beperking tijdens de coronacrisis':

- Tijdens de coronacrisis zijn naasten van mensen met een verstandelijke beperking niet anders gaan denken over hun kwaliteit van leven. Ook ervaren zij sinds de coronacrisis niet meer of minder negatieve gevoelens. Drie kwart vindt dat hun **kwaliteit van leven** (heel) goed is. 4% vindt hun kwaliteit van leven (heel) slecht.
- Volgens bijna de helft van de naasten (49%) is de **kwaliteit van leven van het familielid** met een beperking verslechterd. Volgens 43% is er weinig veranderd en volgens 6% is de kwaliteit van leven iets verbeterd.
- Het **contact met het familielid** is tijdens de coronacrisis over het algemeen goed. Zo lukt het 78% van de naasten om de persoon met een verstandelijke beperking te laten voelen dat ze om hem of haar geven. Het lukt 57% van de naasten hun familielid tijdens de coronacrisis gerust te stellen (57%) en het lukt 51% om samen plezier kunnen hebben (51%). Respectievelijk 4%, 7% en 15% lukt dat niet. Het contact is moeizamer wanneer het familielid in een zorginstelling of woonvoorziening woont.
- De meeste naasten kunnen zich tijdens de coronacrisis goed **ontspannen** (62%). Vier procent lukt dit niet. Verder geeft ruim de helft van de naasten (56%) aan dat zij zich niet de hele tijd zorgen maken om hun familielid met een verstandelijke beperking. Vier procent lukt het niet om hun zorgen opzij te zetten en 35% lukt dit alleen soms.
- Ruim een kwart van de naasten vindt het **zorgen voor hun familielid** zwaar tijdens de coronacrisis. Dit is niet anders dan in 2019, toen Nivel ook onderzoek deed naar kwaliteit van leven van naasten. Van de naasten bij wie het familielid thuis of zelfstandig woont, vindt een relatief grote groep het zorgen (heel) zwaar (37%).
- 85% van de naasten voelt zich tijdens de coronacrisis voldoende kundig om voor hun naaste te zorgen, 10% twijfelt aan hun eigen kunnen, met name als het gaat om een (zeer) ernstige verstandelijke beperking.
- De meeste naasten krijgen regelmatig of vaak aandacht en steun van mensen uit hun omgeving, maar ze krijgen weinig hulp (zoals bij het huishouden of een lift ergens naartoe krijgen). Vergeleken bij

het onderzoek in 2019 krijgen wel meer naasten hulp vanuit hun sociale omgeving.

- Naasten hebben behoefte aan sociale steun (aandacht, compliment), begrip, het delen van de zorg voor hun familielid of praktische hulp.

5.7 Gevolgen van de coronapandemie voor gezondheid, behandeling en zelfmanagement van mensen met een chronische ziekte

Link	https://nivel.nl/sites/default/files/bestanden/1003803.pdf
Financiering	Ministerie van VWS
Onderzoeks-instituut	Nivel
Rapportage-periode	Eind april t/m begin juni 2020
Doelgroep	Mensen met een chronische ziekte
Onderzoeks-methode	Vragenlijst
Aantal respondenten	1.134 respondenten

Resultaten:

- De meeste mensen met een chronische ziekte hebben in de weken voordat zij de vragenlijst invulden geen **veranderingen in hun gezondheid** opgemerkt (83%). Bij 14% is de gezondheid verslechterd. Mensen die naast of door hun chronische ziekte een matige of ernstige lichamelijke beperking hebben, ervaren het vaakst een verslechtering in hun gezondheid.
- **Negatieve gevoelens:** de meeste mensen (72%) zijn op hun hoede door het virus. Een op de drie (32%) voelt zich onrustig. Het aandeel mensen dat zich onzeker, gespannen, angstig of somber voelt schommelt rond de kwart. Het ervaren van negatieve gevoelens hangt sterk samen met het hebben van zorgen. Met name mensen met een lichamelijke beperking en vrouwen ervaren veel negatieve mentale gevolgen.

NB: Dit rapport bevat ook bevindingen cijfers zelf-management en behandeling/ondersteuning. Deze informatie is terug te vinden in de vierde [kortcyclische rapportage indirecte effecten COVID-19](#) op zorg en gezondheid.

5.8 Ervaringen van mensen met een beperking en hun naasten met de versoepeling van de coronamaatregelen

Link	https://www.kansplus.nl/wp-content/uploads/2020/08/Eindrapportage-KansPlus-Enquete-110820.pdf
Financiering	Niet bekend
Onderzoeks-instituut	KansPlus en de Landelijke Federatie Belangenverenigingen Onderling Sterk (LFB), in samenwerking met Ieder(in)

Rapportage-periode	23 juni t/m 9 juli 2020
Doelgroep	mensen met een verstandelijke beperking en naasten
Onderzoeksmethode	Vragenlijst
Aantal respondenten	647 mensen, waarvan 580 naasten en 67 mensen die zelf een beperking hebben

Resultaten:

- Zes op de tien naasten geven aan dat het **goed met hen gaat**, ongeacht of de persoon met een beperking bij hen in huis woont of niet. 40% van de naasten met een thuiswonend familielid/persoon met beperking geeft aan dat het een zware periode is geweest.
- Van de mensen met een beperking zelf geeft 67% aan dat het goed met ze gaat. 15% geeft aan dat het hetzelfde met hen gaat als voor de coronacrisis.
- Twee derde van de naasten geeft aan tevreden te zijn over de nieuwe **bezoekregeling**. Een derde is nog ontevreden, met name over het feit dat niet alle mensen op bezoek mogen komen die voor de persoon met een beperking belangrijk zijn.
- Ongeveer vier vijfde van de mensen met een beperking zelf geeft aan tevreden te zijn over de vastgestelde bezoeksafspraken.
- Een kwart van de naasten geeft aan dat afspraken over het beleid voor de woning in **overleg** met hen zijn gemaakt. Ongeveer een derde zegt dat er wel woning specifieke afspraken zijn gemaakt, maar dat hierover niet met betrokkenen is overlegd. Naasten die hebben mogen meepraten, zijn aanmerkelijk tevredener over de afspraken.
- Ruim de helft van naasten geeft aan dat het voor mensen met een beperking weer mogelijk is om **thuis** te komen **logeren**. Bij ruim een derde hiervan is logeren weer mogelijk zoals voor de coronacrisis, bij de rest gelden bepaalde voorwaarden.
- Ruim een kwart van de naasten geeft aan dat hun kinderen met een beperking die thuis wonen weer gebruik kan maken van een **logeervoorziening**. Toch kan driekwart van hen nog niet gaan logeren, terwijl bijna de helft van deze groep hier wel behoefte aan heeft.
- Een kwart van de naasten is tevreden over het **vervoer** naar school, werk en dagbesteding. Bijna een derde van de respondenten brengt hun kind zelf naar de dagbesteding omdat het vervoer nog niet goed geregeld is.
- Een derde van mensen met een beperking zelf zegt mee te hebben mogen denken met de bezoekregeling. Ongeveer de helft geeft aan hier niet bij te zijn betrokken. Als het gaat over afspraken rond dagbesteding en werk, geeft ongeveer de helft van de respondenten met een beperking aan dat zij mochten meepraten. Een derde zegt hierbij niet betrokken geweest te zijn.
- Daar waar wel gesprekken met naasten hebben plaatsgevonden over de maatregelen, kwam dat mede door de inzet van cliëntenraden en medezeggenschapsraden.

NB: Dit rapport bevat ook informatie over o.a. ondersteuning thuis en begeleiding. Deze informatie is opgenomen in de vierde kortcyclische rapportage indirecte effecten COVID-19 op zorg en gezondheid.

5.9 Impact van de coronacrisis op werk en welzijn van professionals voor psychische hulp

Link	https://www.trimbos.nl/aanbod/webwinkel/product/af1803-impact-van-de-coronacrisis-op-werk-en-welzijn-van-professionals-voor-psychische-hulp
Financiering	ZonMW
Onderzoeks-instituut	Trimbos
Rapportage-periode	23 juni tot en met 20 juli 2020
Doelgroep	professionals met directe cliëntcontacten voor psychische en psychosociale hulp, zorg en ondersteuning tijdens de coronacrisis
Onderzoeks-methode	Online vragenlijst
Aantal respondenten	1.862 respondenten

Resultaten:

- Ten tijde van het invullen van de vragenlijst ging bij de meeste professionals het werk gewoon door (87,4%), ook al werkte bijna een derde op dat moment (vooral) vanuit huis (29,2%) en gaf meer dan een tiende aan meer te werken (11,0%). Daarnaast deed 8,5% van de respondenten ander werk dan dat ze gewend waren.
- 11% van de respondenten **werkte meer** dan voor de crisis. Het percentage **face-to-face cliëntcontacten** was gedaald van gemiddeld 87,7% tot 58,9% van de cliëntcontacten.
- De gemiddelde **werkdruk** steeg van een 7,01 vóór corona tot 8,14 tijdens de piek van de crisis. Na de piek nam de gemiddelde werkdruk ook weer af tot 7,60. Als belangrijkste redenen voor verandering in de werkdruk noemden de respondenten de verandering in de inspanningen die het kost om in contact met de cliënten te komen of te blijven (64,8%), het naleven van de COVID-19 protocollen (55,2%) en verandering in de beschikbaarheid van collega's (46,4%).
- 57,2% van de respondenten vond dat de cliënten op het moment dat zij de vragenlijst invulden niet of deels **de zorg, hulp of ondersteuning kregen die ze nodig hebben**. De belangrijkste redenen zijn dat de organisatie of zichzelf niet meer in staat waren de benodigde kwaliteit van hulp of zorg te bieden, maar ook dat de cliënten minder vaak kwamen dan nodig was. Hoe hoog het percentage vóór de coronacrisis was, is onbekend.
- Het merendeel van de respondenten (91,3%) gaf aan dat een of meer van toepassing zijnde **COVID-19 maatregelen** moeilijk haalbaar en/of slecht voor de kwaliteit van het werk is.
- De helft van de respondenten (49,6%) ervoer in de vier weken voordat ze de vragenlijst invulden (heel) veel **stress door de gevolgen van de coronacrisis** voor zichzelf en/of dierbare naasten, of door de berichtgeving in de media.

- Bepaalde voorzieningen waren onvoldoende beschikbaar om het werk goed uit te kunnen voeren. Vooral genoemd werden onvoldoende financiële compensatie voor extra kosten (46,3%), onvoldoende professionele ruimte om het eigen werk in te richten (27,2%) en onvoldoende persoonlijke beschermingsmiddelen (21,7%).
- Meer dan de helft van de respondenten (55,2%) had op het moment van invullen van de vragenlijst behoefte aan hulp of ondersteuning, vooral bij het omgaan met de balans werk-privé (23,7%) en het omgaan met communicatie technologie (20,0%).
- Gemiddeld vonden de respondenten dat sinds de coronacrisis hun gezondheid was afgenomen. De gemiddelde afname voor psychische gezondheid was daarbij groter dan voor lichamelijke gezondheid (afname van resp. 0,38 vs. 0,66 op een schaal van 1 tot 10).
- De afgelopen vier weken voelde 24,2% van de respondenten zich psychisch ongezond. Dit is (bijna) twee keer zoveel als in algemene bevolking (vergelijking op basis van).
- Vergeleken met de periode voor de coronacrisis hadden respondenten vaker een ongezondere **leefstijl**: 44,8% sportte en bewoog (veel) minder, 24,5% at (veel) minder gezond, 32,3% had (veel) meer problemen met slapen, en 13,7% gebruikte meer of vaker alcohol. Deze percentages zijn hoger dan die van de algemene bevolking in dezelfde periode (5e meting RIVM Gedragsunit).
- Anderzijds sportte en bewoog 18,8% van de respondenten (veel) meer dan voor de coronacrisis en at 15,0% (veel) gezonder. Ook deze cijfers zijn hoger dan die van het RIVM onder de algemene bevolking.

5.10 Geluiden vanuit familie/naastenraden m.b.t. Corona. Uitkomsten van de MIND-vragenlijst

Link	https://mindplatform.nl/nieuws/corona-onderzoek-mind-nieuwe-uitvraag-en-alle-resultaten-tot-nu-toe
Financiering	ZonMw in opdracht
Onderzoeks-instituut	MIND Landelijk Platform Psychische Gezondheid
Rapportage-periode	eind april/begin mei (n=8), begin juni (n=5); In juli aangevuld met 2 reacties.
Doelgroep	familieleden/naasten van GGZ-cliënten
Onderzoeks-methode	Vragenlijst onder familie/naastenraden
Aantal respondenten	respons = 43%; 13 van in totaal 30 raden
Resultaten:	• Er zijn globaal twee typen raden: 1) Raden die actief kunnen blijven en betrokken zijn bij de besluitvorming en de maatregelen. 2) Raden die in deze crisistijd 'stil' komen te liggen. Factoren die hierbij een rol spelen zijn beschikbaar budget voor ondersteuning,

mankracht en gebrek aan vaardigheden en/of faciliteiten om online te werken en vergaderen.

- Er is een ontwikkeling te zien tussen het begin van de crisis en lockdown (medio maart) en de situatie anno mei 2020 wat betreft de maatregelen en de gevolgen. In het begin was er een complete lockdown. Gaandeweg kwamen versoepelingen op gang waarbij sommige instellingen actief en creatief op zoek gaan naar alternatieven. Er zijn instellingen die nu kijken hoe ze ambulante behandeling kunnen opstarten en welke dagbesteding wel mogelijk is op gepaste afstand. Voor een deel van de cliënten is de corona tijd juist rustgevend, omdat er minder prikkels zijn.
- Er is een verschil tussen cliënten die zijn opgenomen en ambulante cliënten. Opgenomen cliënten hebben allerlei beperkingen gekregen of zijn vervroegd ontslagen. Wel gaat volgens enkele Raden de zorg zoveel mogelijk door als cliënt en behandelaar klachtenvrij zijn en op 1,5 meter afstand. Voor ambulante cliënten geldt dat de behandeling gestopt is of minimaal wordt voortgezet via (beeld)bellen. Dit kan negatieve gevolgen hebben voor de familie/naasten/gezinssituatie. De beeldbelzorg wordt vaak als te weinig maatwerk ervaren en er zijn twijfels over de kwaliteit ervan.
- De communicatie laat verbetering zien. Aan het begin van de crisis zijn de Raden niet altijd goed betrokken geweest bij de coronamaatregelen en zijn de familie/naasten niet goed geïnformeerd. Slechts een enkele Raad geeft aan betrokken te zijn bij beleid van de instelling rondom de 1,5 meter 'samenleving'.
- Er zijn zorgen over: vereenzaming van cliënten; de thuissituatie en de gevolgen voor familie/naasten/gezin en de extra belasting voor mantelzorgers; mensen die wel naar familie mogen reizen, maar die dit niet kunnen omdat het OV nagenoeg stil ligt; risico op besmetting van personeel; de continuïteit van de behandeling en dagbesteding; mensen die niet (kunnen) worden opgenomen vanwege de opname stop en het verloop van hun klachten.
- Goede voorbeelden van informeren/betrekken van en contact houden met familie/naasten zijn een telefonisch spreekuur voor familie/naasten, de plaatsing van een zogeheten quarantainer (een corona-proof mobiele ontmoetingsplek waar risicogroepen veilig bezoek kunnen ontvangen) voor bezoek, familie coaching, en een YouTube kanaal met tips voor familie/naasten.
- M.b.t. de situatie vanaf juli (op basis van 2 reacties): Het corona beleid is bij beide ggz-instellingen versoepeld waar dat kan. Vestigingen zijn geschikt gemaakt om veilig patiënten en bezoekers te ontvangen, volgens de richtlijnen van de RIVM. Met name de 1,5 meter afstand en handen wassen zijn hierbij belangrijk, maar ook looproutes en plexiglas schermen worden ingezet evenals spreiding van afspraken over de dag. Familie en naasten hebben soms moeite met de maatregelen, maar er is in het algemeen begrip voor de regels, omdat het kwetsbare mensen tracht te beschermen.

5.11 De cliëntenraad in tijden van Corona. Uitkomsten van de tweede MIND-vragenlijst

Link <https://mindplatform.nl/nieuws/corona-onderzoek-mind-nieuwe-uitvraag-en-alle-resultaten-tot-nu-toe>

Financiering	ZonMw in opdracht
Onderzoeks- instituut	MIND Landelijk Platform Psychische Gezondheid
Rapportage- periode	uitkomsten van de tweede MIND-vragenlijst in de periode 25 juni -25 juli 2020 (eerste ronde vragenlijst was in de periode 6-15 mei 2020)
Doelgroep	GGZ-cliënten
Onderzoeks- methode	Vragenlijst onder cliëntenraden
Aantal respondenten	9 cliëntenraden

Resultaten:

Functioneren cliëntenraden:

- Vrijwel alle cliëntenraden worden geïnformeerd over de Corona-maatregelen van de instelling.
- Vrijwel alle cliëntenraden geven aan niet betrokken te zijn bij de besluitvorming over de Corona-maatregelen.
- De faciliteiten voor de cliëntenraad voor het op afstand vergaderen zijn lang niet overal adequaat geregeld.
- Het contact houden met de eigen achterban blijft problematisch.

Mening cliëntenraden over de zorgverlening:

- Er zijn onvoldoende mogelijkheden voor face-to-face contacten; zeker nu het nog onduidelijk is wat de wensen van de cliënten zijn op dit punt.
- Er zijn onvoldoende mogelijkheden voor dagbesteding.
- Er zijn veel mogelijkheden voor beeldbellen, maar niet iedere cliënt wil dat.
- Er zijn nog onvoldoende mogelijkheden voor bezoek.
- Er zijn geen grote problemen m.b.t. het bieden van 1,5 meter zorg.

Wat goed gaat (o.a.):

- Er worden veel creatieve alternatieven bedacht en uitgevoerd.
- Door investeringen in beeldbellen zal er in de toekomst sneller gebruik gemaakt worden van beeldbellen, waardoor het makkelijker is korte tussentijdse consulten in te plannen.

Wat zorgen baart (o.a.):

- Verzakelijking van de dienstverlening en de steriliteit van de wachtkamers.
- Stuwmeer van instroom van nieuwe cliënten.
- Oplopen van wachttijden voor behandeling door kleinere behandelgroepen en een doorstroomprobleem, omdat behandelingen stil zijn komen te liggen.
- Mogelijk uitstellen van zorgvragen in corona-tijd. Nieuwe aanmeldingen blijven ook achter.
- De coronacrisis leidt tot meer prikkels voor bepaalde cliënten. Terwijl andere cliënten zich duidelijk zorg maken om het virus.

5.12 Follow-up corona-enquête onder zelfregie- en herstelinitiatieven

Link	https://mindplatform.nl/nieuws/corona-onderzoek-mind-nieuwe-uitvraag-en-alle-resultaten-tot-nu-toe
Financiering	ZonMw, in opdracht
Onderzoeks-instituut	MIND Landelijk Platform Psychische Gezondheid
Rapportage-periode	bel- en mailronde: eind juni - begin juli 2020 webinars: 29 juni en 14 juli (vervolg op een enquête in de periode 24 april t/m 8 mei 2020)
Doelgroep	bezoekers/deelnemers en organisaties/medewerkers van zelfregie- en herstelinitiatieven
Onderzoeks-methode	bel- en mailronde en webinar
Aantal respondenten	bel- en mailronde: 14 initiatieven webinar: 17 initiatieven
Resultaten:	
Ervaringen met opstarten:	
• Alle initiatieven zijn weer vanaf 1 juni open. De 1,5 meter-regel vergt soms aanschaf van spatschermen en puzzelen in kleine ruimten of als er maar één ingang is. Positief is dat ontmoeten in kleinere groepen soms ook meer verdieping in het contact brengt. • Zowel bezoekers/deelnemers als medewerkers waren opgelucht dat ze weer van start konden, maar er was ook twijfel over de veiligheid en onzekerheid of ze ooit weer gaan werken zoals voorheen. • Het duurde een tijdje eer de bezoekersaantallen weer op gang kwamen. Er wordt zowel genoemd dat het bereiken van nieuwe cliënten/bezoekers nog op gang moet komen, als dat door de digitale bereikbaarheid juist ook nieuwe cliënten/bezoekers zijn bereikt de afgelopen maanden.	
Voorbereid op 2de golf	
• Alle initiatieven geven aan dat ze zich bij een eventuele 2de golf beter voorbereid en toegerust voelen, zo kunnen ze online / telefonische mogelijkheden zo weer oppakken, voelen ze zich digitaal veel vaardiger en liggen draaiboeken klaar voor een 2de golf. • De meeste initiatieven geven aan dat ze het vertrouwen hebben dat ze deze uitzonderlijke situatie aan kunnen en dat ze ervaren hebben dat ze veerkrachtig en vindingrijk zijn en dat ze vanuit saamhorigheid overeind konden blijven.	
Financiering:	
• Enkele initiatieven gaven aan dat corona zorgen met zich mee brengt t.a.v. de financiering. Projecten die in de voorbereidende en/of startfase zaten zijn gestopt omdat de gemeente niet meer kan investeren in nieuwe projecten.	

5.13 Corona op Straat: opgehaalde lessen

Financiering	Ministerie van VWS
Onderzoeks-instituut	Nederlandse Straatdokters Groep (NSG)
Rapportage-periode	30 juni 2020
Doelgroep	Dak- en thuislozen
Onderzoeks-methode	Verslag symposium (6e Nederlandse Straatdokters Symposium), eerste verkenning
Aantal respondenten	28 straatdokters, straatverpleegkundigen, ervaringsdeskundige en studenten; uit Almere, Amsterdam, Den Bosch, Den Haag, Eindhoven, Gouda, Heerlen, Nijmegen, Rotterdam, Tilburg
Resultaten:	
• Het aantal coronabesmettingen onder dakloze mensen lijkt relatief mee te vallen; mogelijk speelt mee dat er snel preventieve maatregelen in gemeenten zijn getroffen, zoals het sluiten van slaapzalen, openen van noodlocaties (ook in hotels en boten), en het in quarantaine plaatsen van daklozen met corona. • Algemeen wordt gezien dat de dakloze mensen die overdag niet de straat op hoeven en op een eenpersoonskamer slapen, veel meer rust ervaren met een positief effect op hun gezondheid (betere bloeddruk) en op de mentale ruimte om hun situatie te verbeteren. • Het wegvallen van dagopvang leidt tot veel eenzaamheid onder dakloze mensen. De NSG adviseert om samen met vrijwilligers/organisaties alternatieven voor opvang in de 1,5-meter-samenleving te ontwikkelen. • Het borgen van toegankelijkheid van de zorg voor dakloze mensen met (corona) klachten of in quarantaine is noodzakelijk. Aandachtspunten die o.a. genoemd worden zijn afstand en vervoer (huisartsen Coronaposten vaak ver weg en aanwezige problematiek zoals verslaving, roken, psychiatrische problemen mogen geen reden zijn om zorg niet te ontvangen). • Het uitwisselen van noodzakelijke informatie tussen zorg/hulpverleners blijkt beter mogelijk te zijn tijdens corona pandemie en benadrukt het belang hiervan voor de individuele en maatschappelijke veiligheid. De NSG vindt dat het koppelen van informatie uit sociaal domein en medisch domein (huisarts, ggz, verslavingszorg, zorg voor licht verstandelijk beperkten) mogelijk gemaakt moet worden wanneer nodig, ook zonder handtekening van betrokken patiënt.	

5.14 Effecten van sociale afstand op kwetsbare groepen in Nederland²⁵

Link	https://www.uva.nl/content/nieuws/persberichten/2020/07/we-zitten-niet-meer-in-hetzelfde-schuitje.html?cb
Financiering	ZonMw, Wave 1-Incidente tele subsidie COVID-19

²⁵ Dit is het vervolg op het onderzoek "Impact of Social Isolation on Vulnerable Populations during COVID-19" dat in een eerdere rapportage Kennisintegratie is opgenomen.

Onderzoeks-instituut	Universiteit van Amsterdam (UVA) i.s.m. consortium (o.a. UvA/AMC, VU, Trimbos-instituut, Hogeschool Amsterdam, Pharos, Ben Sajetcentrum)
Rapportage-periode	'de lockdown' periode (van 15 maart 2020 tot 23 mei 2020) en de periode van 'de versoepeling' (de periode na 23 mei 2020-1 juli 2020)
Doelgroep	1) Kwetsbare ouderen en mantelzorgers – (34 interviews ouderen & 19 mantelzorgers & 4 professionals) 2) Mensen met ernstige psychische aandoeningen – (26 interviews cliënten & 18 interviews professionals) 3.1) Mensen met licht verstandelijke beperkingen (LVB) – (22 interviews) 3.2) Client ondersteuners van mensen met LVB – (18 interviews professionals & 6x casuïstiek bespreking) 4) Dak- en thuisloze mensen – (15 interviews cliënten & 6 interviews professionals & 5 interviews belangenbehartigers) 5) Gezinnen met kleine kinderen – (17 interviews gezinnen) 6) Gezinnen waar huiselijk geweld aan de orde is – (28 interviews professionals) 7) Bewoners van verpleeg- en verzorgingshuizen – (vragenlijst onder 193 bewoners & 169 familieleden & 811 professionals) 8) Zelfstandig wonende ouderen – (vragenlijst onder 1697 ouderen)
Onderzoeks-methode	Vragenlijsten en interviews
Aantal respondenten	244 interviews + (2619 & 1697) vragenlijsten. Zie hierboven gespecificeerd per subgroep
Resultaten:	
1.	Ouderen die alleen wonen, of in het verpleeghuis - Volgens de onderzoekers is het zorgwekkend dat ongelijkheid toeneemt door de COVID-19 maatregelen, met name tussen mensen die wel of juist niet kunnen deelnemen in de versoepelingen. De versoepelingen gelden niet voor iedereen, en het idee dat we allemaal samen in deze situatie zitten, wat steun en troost gaf, is weggefallen. - Ongelijkheid wordt ook versterkt tussen mensen die in meer of juist mindere mate gebruik kunnen maken van digitale communicatiemiddelen. Voor sommigen is het gebruik van digitale communicatiemiddelen een te grote drempel. Ze vinden het spannend of kunnen er niet goed mee overweg, of hebben geen hulp hierbij. Taalbarrières spelen een belangrijke rol bij ouderen en mantelzorgers met een migratieachtergrond, vooral waar mantelzorgers hun rol als vertaler en belangenbehartiger tussen de zorg en hun naaste door de maatregelen niet goed kunnen vervullen.

- **Fysiek persoonlijk contact** wordt sterk gemist. Mensen bellen veel en enkele deelnemers maken gebruik van beeldbellen, maar dit wordt niet als een volwaardig alternatief ervaren. Zeker in het geval van dementie is fysiek contact fundamenteel in het onderhouden van een band.
- De mogelijkheid die geboden werd om naasten op afspraak achter glas te bezoeken was in de ervaringen van de deelnemers geen groot succes. Deze manier van contact werd dan ook als onnatuurlijk en rigide bestempeld en door meerdere deelnemers geassocieerd met een gevangenis.
- In het contact dat kwetsbare ouderen en mantelzorgers hebben is bovendien belangrijk dat zij het gevoel krijgen “erbij te horen”, betrokken te zijn bij de maatschappij en hun naasten.
- De **aanhoudende onduidelijkheid** over wat wel of niet mag (en wie dat bepaalt), samen met de onzekerheid over de te verwachten duur van de maatregelen ervaren zowel mantelzorgers als kwetsbare ouderen als heel moeilijk. Ook is er angst dat de versoepeling van maatregelen weer teruggedraaid zal worden bij een tweede golf besmettingen.
- Door een gebrek aan **toekomstperspectief** is het voor velen moeilijk om plannen te maken en het leven weer op te pakken. Mensen voelen dat hun leven stagneert. Dit draagt bij aan ervaringen van eenzaamheid en onmacht.
- De **autonomie** van kwetsbare ouderen komt in het geding (en gaat gepaard met verlies van mobiliteit), wat hun kwaliteit van leven ernstig belemmert. Ouderen geven aan niet meer zelfstandig dingen te kunnen ondernemen omdat bijvoorbeeld taxidiensten alleen mogelijk waren voor noodzakelijke reizen.
- Verschillende ouderen hebben aangegeven dat ze merken dat hun gezondheid achteruitgaat doordat ze veel thuis zitten en weinig beweging krijgen, doordat zij niet meer fysiek en mentaal geprikkeld worden, bijvoorbeeld i.v.m. het sluiten van de dagbesteding of omdat zij niet kunnen gaan wandelen. Ook mantelzorgers zijn bezorgd over het **welzijn** van hun naaste.
- Ook zijn veel ouderen bang om in deze tijd te sterven, niet uit angst voor de dood maar omdat zij weten dat familie er op dit moment niet bij zal kunnen zijn en zij geen goed afscheid kunnen nemen.
- Vooral in verpleeghuizen komt naar voren dat er minder ruimte is voor **persoonsgerichte en cultuursensitieve zorg**. De participatie van mantelzorgers in zorginstellingen, waar jarenlang op is ingezet in beleid en zorgpraktijk, is nagenoeg stil komen te vallen. Er is behoefte aan meer maatwerk, wat mogelijk op gespannen voet staat met de frustratie dat niet iedereen met dezelfde beperkingen van de maatregelen te maken heeft en mogelijkheden krijgt.
- Aanbevelingen van de onderzoekers:
 - Kwetsbare ouderen hebben sterk behoefte aan houvast, wat ondersteund zou kunnen worden door de dagstructuur te verzekeren en door duidelijke informatie te verstrekken.
 - Het is belangrijk dat georganiseerd sociaal contact (zoals in dagbesteding, buurtcentra, en met vrijwilligers) niet helemaal wegvalt, maar dat er manieren worden gezocht om dit in aangepaste vorm door te laten gaan. Dit is van belang voor de

sociale contacten, dagstructuur, fysiek en mentaal functioneren, en om eenzaamheid tegen te gaan.

- Informatie die vanuit de overheid gegeven wordt is niet voor iedereen toegankelijk door het taalgebruik en verwijzingen naar websites. Zeker voor mensen die minder digitaal vaardig zijn, zouden brieven of folders met begrijpelijk taalgebruik en die mensen nog eens na kunnen lezen beter aansluiten.
- Het belang van sociaal contact mag niet onderschat worden. Voor het welbevinden is van belang dat mensen anderen kunnen blijven zien en spreken, dat zij zorg kunnen dragen voor elkaar en zich betrokken voelen bij hun naasten en het gevoel behouden dat zij ook in bredere zin bij de maatschappij horen.
- Gerelateerd hieraan is erkenning nodig dat mantelzorg volwaardig onderdeel is van het zorgsysteem. Er dienen manieren gezocht te worden waarmee mantelzorgers bij kunnen dragen aan de zorg voor hun naasten in verpleeghuizen.
- Er ontstaat grote ongelijkheid tussen mensen die wel en niet digitaal vaardig zijn. Het zou goed zijn om mensen, juist nu het weer kan, digitale vaardigheden aan te leren.

2. Mensen met ernstige psychische aandoeningen

- De geïnterviewde mensen met een psychische kwetsbaarheid laten verschillende reacties zien op de coronamaatregelen. Het wegvallen van werk, dagbesteding of andere activiteiten buitenshuis en daarmee het verlies van structuur en contact met anderen, leidt bij sommige mensen tot gevoelens van hopeloosheid en somberheid en tast de kwaliteit van leven aan. Aan de andere kant is er een aantal mensen die zich relatief goed voelt bij de rust en afname aan prikkels die social distancing met zich meebrengt.
- Dit beeld is niet statisch. De voortschrijdende versoepeling van de maatregelen brengt steeds weer nieuwe uitdagingen met zich mee, vergt constante aanpassing en het steeds weer hervinden van balans.
- Een aantal mensen blijft nog steeds thuis, ook waar het niet meer per se nodig is. De hoeveelheid prikkels buiten is voor sommigen juist nu verhoogd door o.a. het aantal waarschuwborden, mondkapjes en ontsmettingsmiddelen. Sommigen vrezen onveilig gedrag van anderen.
- Voor mensen die ook voor de coronatijd verstoken waren van een sociaal netwerk en toch al een geringe dag invulling hadden, is er soms weinig veranderd: hun relatief geïsoleerde leven zet zich voort terwijl het leven van anderen weer op gang komt. Anderen zien hun kwaliteit van leven verbeteren nu ze hun contacten en werkzaamheden buitenshuis weer langzaam kunnen hervatten.
- Er zijn door de tijd heen enkele patronen te zien in de ontwikkeling die de geïnterviewden tijdens corona tijd doormaken. Vier hoofdprofielen: 1) mensen met wie het eerst dankzij de maatregelen beter ging, maar die gaandeweg verslechteren. 2) mensen die een gestage verslechtering van hun situatie laten zien, waarbij soms ook opname(n) nodig zijn. 3) Mensen die aanvankelijk een terugval hadden door het wegvallen van activiteiten maar een herstelslag hebben gemaakt door het vinden van een nieuwe invulling hiervoor. 4) En de mensen wier leven en psychische

gesteldheid door de corona maatregelen niet noemenswaardig veranderd is; dat kan stabiel slecht of stabiel goed zijn.

- De geïnterviewden zetten in de afgelopen maanden diverse coping strategieën in om overeind te blijven, zoals positief denken en bewust genieten van natuur en stilte. Ook lukt het sommige mensen goed om een nieuwe dagstructuur aan te houden, wordt er veel gewandeld en gesport (mede mogelijk vanwege het goede weer) en is het hebben van een huisdier, het geloof, werk of een liefhebberij voor velen een belangrijke houvast gebleken.
- De contacten met de hulpverlening zijn in de meeste gevallen in de periode van lockdown doorgelopen, maar in veranderde vorm en frequentie. Een deel van de doelgroep is hierdoor buiten beeld geraakt. Het digitaal contact in de reguliere GGz-zorg was in veel situaties een uitkomst in die eerste periode. De cliënten zien dit echter vooral als een aanvulling van face-to-face contact en niet als vervanging.
- De technische problemen met digitaal contact zijn (aan beide zijden) nog groot en bepaalde zorg vereist fysieke nabijheid. Het belangrijkste bezwaar tegen digitaal contact schuilt in de diepgang en aard van het contact. Waarbij digitaal het verbale en doelgerichte overheerst en het overbrengen van gevoelens en emoties en het opbouwen van vertrouwen – vooral bij nieuwe contacten – maar beperkt mogelijk is.
- Voor behandelaren die normaliter niet naar cliënten toegaan, biedt de inkijk via het beeld meerwaarde. Maar ook bij professionals overheerst de opvatting dat het vooral een aanvullende tool is en dat nadere kwaliteitsontwikkeling nodig is.
- Het aantal besmettingen binnen de doelgroep is beperkt gebleven. Mede als gevolg daarvan is het accent in het GGz-beleid al na enkele weken verschoven van het – koste wat kost – beschermen tegen besmetting naar een beleid waarbij er weer meer oog is voor wat nodig is aan zorg, voor de leefbaarheid en kwaliteit van leven. Wat daarbij volgens de onderzoekers opvalt is dat de zorg aan mensen met een psychische kwetsbaarheid haar normale 'loop' nog niet heeft hervat.
- Volgens de onderzoekers is de impact van de maatregelen nog volop voelbaar: corona is op meerdere manieren niet uitgewoed. De sleutel lijkt te liggen in 'contact' en individuele afstemming op de behoeften van de zorgvrager.
- Aanbevelingen van de onderzoekers: Er zijn vijf kernaanbevelingen af te leiden uit het onderzoek naar de impact van corona. Hierbij moet worden voortborduurd/aangesloten worden bij wat al is ontwikkeld en goed werkt:
 1. Hervat de face-to-face zorg
 2. Versterk coping en heroverweeg invulling ondersteuning
 3. Verken binnen de instelling de (mogelijke) meerwaarde van digitale zorg (als aanvulling)
 4. Verken samen de mogelijkheden voor continuering van het werk van cliëntenraden, familieraden en open inloopvoorzieningen (o.a. van zelfregiecentra)
 5. Besteed (meer) maatschappelijke aandacht aan de positie van mensen met een psychische kwetsbaarheid

3.1 Mensen met een licht verstandelijke beperking (LVB)

- In de tweede ronde interviews blijken de bij de eerste ronde vastgestelde verschillen zich verdiept te hebben. De meeste respondenten die in het eerste gesprek al aangaven gestrest of angstig te worden van de situatie waren dat na 1 juni nog veel erger; voor drie van hen waren de angsten zo groot geworden dat een tweede gesprek niet mogelijk was.
- De versoepeling van de maatregelen wordt door de meeste respondenten positief ontvangen, ook door hen die in de eerste ronde relatief stoïcijns leken te reageren. Vooral het vooruitzicht dat ook zij, over enige tijd, o.a.. weer aan het werk kunnen stemt de meesten optimistisch.
- Tegelijkertijd komt ook uit de tweede ronde naar voren dat voor de respondenten de nog altijd bestaande onduidelijkheid over wat wel en wat niet mag en waarom dan niet, beangstigend kon zijn.
- De respondenten zijn zich veelal bewust van hun kwetsbaarheid. De wetenschap dat zij in een winkel of in een tram, haast letterlijk in aanraking kunnen komen met anderen die de maatregelen negeren, maakt dat zij er soms voor kiezen om toch maar thuis te blijven en contacten te mijden. Deze contacten hebben zij wel nodig omdat alleen digitale contacten voor hen niet voldoende zijn.
- Dat geldt ook voor de digitale vormen van zorg, ondersteuning of begeleiding. Deze worden op zich wel gewaardeerd en lijken ook wel voordelen te bieden, maar zij mogen niet structureel de face-to-face ontmoetingen vervangen.
- Volgens de onderzoekers lijken de mensen met een (verstandelijke) beperking vooral veel last en bedreiging te ervaren van de onduidelijkheden waarmee de inperking van de coronabesmettingen in de eerste periode gepaard is gegaan. De angst en onzekerheid die deze onduidelijkheid bij de respondenten teweeg heeft gebracht zijn bij de meesten verergerd door het wegvallen van hun dagelijkse routines, zoals werk, dagbesteding en georganiseerde ontmoeting.
- Hoewel er goede redenen waren om bijvoorbeeld de dagbestedingsactiviteiten geheel te sluiten en te vervangen door digitaal aanbod lijkt het raadzaam om daar in de toekomst minder rigoureuus toe te besluiten. Zeker voor de groep mensen met relatief lichte beperkingen is het moeilijk te begrijpen dat werknemers in 'vitale beroepen' wel naar het werk mogen en zij niet.
- Als besloten moet worden om een andere invulling te geven aan de (landelijke) richtlijnen of maatregelen dan moet dit aan de betrokkenen kunnen worden uitgelegd. Uit dit onderzoek blijkt immers dat (minstens een deel van) de respondenten een dergelijke uitleg niet alleen had geaccepteerd, maar ook zeer op prijs had gesteld.

3.2. Cliëntondersteuners van mensen met een licht verstandelijke beperking

- In dit onderzoek werd duidelijk dat digitale zorg in vele gevallen niet toereikend is voor cliëntondersteuners (MEE consulenten) om hun cliënten te ondersteunen.
- Op afstand communiceren met cliënten schept vaak geen volledig beeld van hoe het met iemand gaat, door het gebrek aan non-verbale communicatie.

- Voor de doelgroepen die MEE ondersteunt, namelijk mensen met Autisme, mensen met een (Licht) Verstandelijke Beperking (LVB), psychische problemen of een Niet Aangeboren Hersenletsel (NAH), is het vaak lastig om zich goed te kunnen verwoorden. Dit zorgt ervoor dat communicatie via de telefoon vaak onduidelijk is.
- Fysieke afspraken met cliënten zijn nodig in o.a. de volgende gevallen: nieuwe cliënten, mensen met verslavingsproblematiek, cliënten met GGZ problematiek of LVB/GGZ combinatie of mensen die zorg liever mijden en de telefoon niet opnemen.
- Clientondersteuners (MEE consultants) organiseren alternatieve vormen van face-to-face contact met hun cliënten om een goede hulpverlening te kunnen waarborgen (bijvoorbeeld buiten in het park afspreken). Onder MEE consultants is er echter nog wel verdeeldheid over wanneer een fysieke afspraak nu echt nodig is.
- Verder spelen de maatregelen die MEE als organisatie heeft genomen ook een rol bij de heropstart van fysieke afspraken. Ondanks de versoepelingen op nationaal niveau wordt er vanuit de organisatie nog steeds gezegd dat MEE consultants zo veel mogelijk thuis moeten werken en officiële toestemming moeten vragen voor fysieke afspraken met cliënten.
- Aan het begin van de crisis viel de zorg en ondersteuning voor veel cliënten weg. Begeleiders kwamen niet meer langs, mensen konden niet naar de dagbesteding of naar hun werk, en kinderen konden niet meer naar school. Cliënten raakten in deze tijd meer geïsoleerd en voelden zich angstig. Consultants vertelden dat vooral voor mantelzorgers dit een zware tijd was omdat zij vaak geen beroep konden doen op zorgprofessionals.
- Sommige cliënten begrepen niet goed wat er aan de hand was of hoe zij de maatregelen omtrent COVID-19 moesten naleven. Anderen ervoeren de rust en stilte in het openbare leven als prettig. Dit kwam niet alleen door de vermindering in de dagelijkse prikkels maar ook in de vermindering van hun plichten jegens overheidsinstanties.
- Volgens de onderzoekers is het belangrijk om de volgende vraag te blijven stellen: hoe kan een juiste afweging worden gemaakt van de risico's? Hoewel het bieden van zorg op afstand veiliger lijkt in de context van COVID-19, moeten de risico's die het gebrek aan face-to-face contact met zich mee brengt ook in acht worden genomen om de kwaliteit van de hulpverlening te kunnen waarborgen.

4. Dak- en thuisloze mensen

- De coronamaatregelen hebben gezorgd voor grote veranderingen in de opvang en het ondersteuningsaanbod. De opvangmogelijkheden werden verruimd (24 uur per dag open, ivm zoveel mogelijk binnen blijven) en er werden meer individuele slaapplekken gecreëerd (ivm 1,5 meter afstand norm).
- Er werden meer mensen opgevangen: mensen die eerder niet in beeld waren en mensen die volgens de Wet maatschappelijke ondersteuning niet in aanmerking komen voor opvang. Respondenten geven aan dat mensen opknapt van de vaste slaapplek en de rust van een eigen kamer waar je 24-uur terecht kunt; en dat dit bevorderend is voor herstel.
- Door opvanginstellingen en gemeenten wordt gezocht naar manieren om de richtlijn van VWS omtrent begeleiding naar

huisvesting vorm te geven. Of en in hoeverre dat zal lukken is nog ongewis. De eerste voorzichtige signalen zijn wisselend. Doordat nog niet duidelijk is hoe lang de tijdelijke opvangmaatregelen gelden, leidt dat bij cliënten tot extra onzekerheid.

- Met de versoepeling van de coronamaatregelen heeft de landelijke overheid het voornemen uitgesproken om de opvang van niet-rechthebbende mensen te beëindigen. Respondenten geven aan dat dit wellicht niet haalbaar is voor een gedeelte van deze groep die kampt met ernstige problemen (verslaving of psychiatrie).
- De sluiting van werkprojecten, dagbesteding en ondersteunende (gemeentelijke) diensten tijdens de coronacrisis zorgde bij veel cliënten van de opvang voor problemen. Door deze maatregelen werden bestaande problemen uitvergroot: het gebrek aan structuur, verveling en onzekerheid. Het sociale netwerk van de mensen is klein.
- Er is in de maatschappelijke opvang al jarenlang sprake van een toenemend aantal aanmeldingen, een gebrek aan capaciteit en een gebrekkige door-, en uitstroom als gevolg van het ontbreken van voldoende, passende huisvestingsmogelijkheden. Door de versoepeling van de maatregelen zijn de meeste ondersteunende voorzieningen weer langzaam aan het opstarten (wel kleinere capaciteit door het hanteren van de 1,5 meter norm). Volgens de onderzoekers, zal dit samen met de opgelopen vertraging in de ondersteuningstrajecten naar verwachting zorgen voor een stuwmeer aan aanvragen. Dit vraagt investeringen.
- Een pandemie als deze brengt het risico met zich mee dat bestaande gezondheid en maatschappelijke ongelijkheden vergroot worden. Daarom moet er aandacht zijn voor verschillende kwetsbare groepen en het beleid dient daarop te worden aangepast.
- Daarnaast moet er aandacht zijn voor de mogelijk lange termijn gevolgen. Er zijn aanwijzingen uit de literatuur voor de psychische gevolgen op de langere termijn, met klachten die kunnen variëren van posttraumatische stress, smetvrees, angst voor en vermijden van drukke plaatsen, alcoholmisbruik en depressie.
- Aanbevelingen van de onderzoekers:
 - Het hebben van een eigen (vaste) plek vormt de basis voor herstel en verbetering van gezondheid, welzijn en sociale inclusie. Hierin zijn tijdens de coronacrisis stappen gezet. Beleid moet gericht zijn op het continueren hiervan.
 - De coronacrisis maakte extra zichtbaar hoe klein het sociale netwerk van veel cliënten is. Meer ondersteuning bij sociale inclusie en het onderhouden en creëren van sociale netwerken kan bijdragen aan verder herstel en succesvolle uitstroom uit de maatschappelijke opvang.
 - Mensen in de maatschappelijke opvang kampen veelal met een gebrek aan perspectief, dat tijdens de coronacrisis werd vergroot omdat veel ondersteuningsaanbod stillag. Het is belangrijk dat alle ondersteunende diensten en vormen van begeleiding zo snel mogelijk weer geheel opstarten, waar mogelijk met face-to-face contact volgens de 1,5 meter norm.
 - Digitale communicatievormen blijken binnen de maatschappelijke opvang beperkt bruikbaar. Met name voor de mensen die gebruik maken van de eerste (nood) opvang is

'echt' contact noodzakelijk om een vertrouwensband te kunnen opbouwen.

- Waar de 1,5 meter norm zorgt voor minder capaciteit, moeten creatieve oplossingen worden bedacht om verdere wachtlijsten en vertraging van uitstroom uit de maatschappelijke opvang te voorkomen.
- Vanaf 1 juni wordt er gewerkt aan afbouw en ombouw van de maatschappelijke opvang. Het moet nog duidelijk worden wat dit in de praktijk gaat betekenen. Om zicht te krijgen op wat deze veranderingen gaan betekenen voor mensen die gebruik maken van de opvang, is het van belang deze groep ook over een langere tijd met onderzoek te volgen.

5. Gezinnen met kleine kinderen

- Na de initiële breuk met de normaliteit zien de onderzoeker de eerste weken een zekere verstarring of stilstand optreden. Voor sommige ouders betekent dit dat de dagen binnenshuis gewoon doorgaan, met veel herhaling, voor anderen ontstaat een ernstig gevoel van beklemming.
- De geleidelijke versoepeling brengt echter geen rust maar andere onzekerheden: over nut en noodzaak van specifieke maatregelen, over het effect van de maatregelen of over de duur van de crisis. Het perspectief verschuift van gevaar naar risico, volgens de onderzoekers.
- Ouders proberen voortdurend om algemene maatregelen aan te passen aan hun eigen situatie. Niet zelden betekent dit dat zij contacten aangaan die, uit het oogpunt van volksgezondheid, niet verstandig lijken. Tegelijkertijd laat de analyse zien dat ouders daar goede reden voor hebben en daarmee hun gezondheid en die van hun dierbaren in de zin van welzijn lijken te beschermen. Deze dynamiek wordt duidelijk aangedreven door zowel het beleid als het debat daarover, in combinatie met de eigen wijsheid van ouders.
- Hierop doordenkend zou dit wellicht ook implicaties kunnen hebben voor toekomstig beleid:
 - Een tijdje opgesloten zitten is eventjes aantrekkelijk. Maar thuis en het gezin zijn doorgaans onvoldoende om het welzijn van de onderzochte gezinnen in stand te houden. Daarvoor lijken school, opvang en meer in het algemeen collectieve voorzieningen nodig.
 - De geïnterviewde ouders reguleren angst, woede en andere emoties aan de hand van hun taxatie van hoe goed of slecht anderen het hebben. Er is een stevige potentie voor solidariteit. Tegelijkertijd lijkt deze solidariteit niet vanzelfsprekend. De versoepelingen, de daarbij horende onzekerheden en het debat daarover hebben tot een zekere fragmentatie geleid.
 - Om het beleid voor sociale afstand en hygiëne in te passen in het dagelijkse leven passen burgers eigen criteria toe. Dat is onontkoombaar gezien de inherente onzekerheden in wetenschap en politiek. Meer nog, de wijsheid van ouders is nodig om het welzijn van de gezinsleden in stand te houden. De pragmatische vertaling van regels is ook van belang voor vertrouwen in wetenschap en beleid en daarmee de legitimiteit van maatregelen. Het is denkbaar dat rijksbeleid de

pragmatische omgang met regels niet alleen toestaat maar nadrukkelijk waardeert en cultiveert.

- Maatschappelijke en politieke veranderingen kunnen maar gedeeltelijk met gesloten vragenlijst en vaste categorieën gevat worden. Het zou overwogen kunnen worden om combinaties van (vervolg)onderzoek nu al in te richten en verder te ontwikkelen.
- De onderzoekers zien een vorm van burgerschap die typerend is voor de Nederlandse en andere laat-moderne samenlevingen, zeker waar het om gezondheid gaat: burgers worden tegelijkertijd geacht om zich te houden aan maatregelen en een eigen kijk op nut en noodzaak daarvan te ontwikkelen. Ruimte voor eigen invulling heeft echter ook grenzen, die lastig te bepalen zijn. COVID-19 beleid roept in die zin opnieuw de vraag op wat de juiste balans is tussen burgerlijke vrijheden en collectieve verantwoordelijkheden.

6. Gezinnen waar huiselijk geweld aan de orde is

- Beperkingen van het onderzoek: ivm kortlopend onderzoek is gekozen om alleen professionals (en geen gezinnen) te interviewen. Daarnaast is alleen gesproken met formele organisaties in de zorgketen. De specificiteit van de gevallen die de informele instanties hebben waargenomen worden helaas niet in dit onderzoek gereflecteerd. Het blijft daarom gissen of er de hele linie meer saamhorigheid en veerkracht is geweest binnen gezinnen.
- Een vaak besproken observatie is dat het aantal meldingen van huiselijk geweld tijdens de corona crisis niet is toegenomen. Dit onderzoek geeft verslag van het feit dat het karakter van de meldingen wel veranderd is: gezinnen die in beeld waren en zorg ontvingen deden het soms beter omdat de druk en routine van elke dag wegviel; weer anderen verschenen als nieuwe probleemgevallen door verergerde verslavingsproblematiek of uitgestelde zorgvraag.
- De versoepelingen van de coronamaatregelen resulteerden in het weer op gang komen van face-to-face contact in reguliere zaken van huiselijk geweld. In spoedsituaties is gedurende de lockdown het face-to-face contact altijd in stand gebleven en zijn hulpverleners dus altijd ter plekke geweest. In spoedsituaties zijn soms echter ook digitale middelen ingezet en deze zijn toereikend gebleken, bijvoorbeeld als er afstemming plaatsvond met medische professionals en video-bellen met de betrokken gezinsleden.
- Ook na de versoepelingen van de maatregelen vinden nog veel werkzaamheden digitaal plaats, zowel in de samenwerking met andere professionals als met de gezinnen. Soms zijn de nieuwe digitale werkvormen effectief en wordt overwogen om het gebruik ervan langer te behouden. Een van de successen van digitale zorg tijdens de quarantainemaatregelen is de bereikbaarheid en samenwerking tussen verschillende betrokken partijen geweest.
- De gemeente Amsterdam heeft een grote rol gespeeld door het vormen van een coördinatieteam, waaraan dagelijks door alle betrokken hulporganisaties rondom huiselijk geweld werd gerapporteerd. De strakke communicatielijnen hebben tot nieuwe en verbeterde afspraken geleid tussen organisaties en het doel is deze in stand te houden.
- Aanbevelingen van de onderzoekers:

- Veiligheidsrisico's in de brede zin van het woord verdienen in een nieuwe vergelijkbare situatie een nieuwe weging en meer aandacht in de communicatie naar burgers.
- Stimuleer en behoud de samenwerking en saamhorigheid tussen zorginstellingen: De geïntensiveerde communicatielijnen en samenwerking dienen voor de lange termijn, crisis of geen crisis, behouden te blijven.
- Meer kennis en inzicht van welk specifiek contact er moet zijn bij verschillende vormen en contexten van hulpverlening is nodig om de kwaliteit van de hulpverlening te waarborgen.

7 Ouderen die in het verpleeghuis wonen

- Tijdens het bezoekverbod is de contactfrequentie vooral veranderd voor familieleden die dagelijks op bezoek kwamen, zij hadden minder vaak contact met hun naaste in een verzorgings- of verpleeghuis.
- De alternatieven voor bezoek die veel ingezet werden om contact te onderhouden, telefoon, beeldbellen en veilig raamcontact met een spreek-luisterverbinding, zijn niet voor elke bewoner of familielid geschikt. Vooral voor bewoners met een vorm van dementie of gehoor- of gezichtsproblemen is het lastig om op deze manieren contact te onderhouden. Bewoners met dementie snappen dit vaak niet of kunnen hier erg onrustig door worden.
- Ook zijn niet alle (oudere) familieleden in staat om om te gaan met digitale communicatietechnologie, waardoor het onderhouden van contact ook bemoeilijkt wordt. Om deze redenen had één op de acht familieleden zijn of haar naaste die in een woonvoorziening verblijft niet gesproken in de afgelopen vier weken voor de vragenlijst (in mei).
- Tijdens het bezoekverbod is ook het sociale netwerk van bewoners afgenomen, vooral het contact met kleinkinderen, vrienden en kennissen was minder.
- Om besmetting met het coronavirus te voorkomen zijn ook veel activiteiten die normaal gesproken voor bewoners worden georganiseerd gestopt. Dit zijn activiteiten die onderdeel uitmaken van een zinvolle dag invulling, zoals beweging, muziek- en creatieve activiteiten. Hiervoor in de plaats werden wel andere activiteiten georganiseerd, maar deze hebben vooral een incidenteel karakter.
- Het bezoekverbod heeft impact op het psychisch welbevinden en eenzaamheid van alle bewoners, maar vooral bewoners zonder cognitieve problemen en bewoners in verzorgingshuizen ondervinden meer problemen.
- De kwaliteit van leven van bewoners werd op het moment van het invullen van de vragenlijst (in mei) fors lager beoordeeld, dan voor de pandemie. Het merendeel van de bewoners is eenzaam, bewoners scoorden hoog op sociale en emotionele eenzaamheid.
- Het sociale netwerk van bewoners is inderdaad afgenomen tijdens het bezoekverbod en de manieren waarop men nu contact heeft met familie en vrienden zijn niet voldoende om te compenseren voor het bezoekverbod.
- De frequentie en de ernst van stemmings- en gedragsproblemen zijn toegenomen tijdens het bezoekverbod, vooral onder bewoners zonder ernstige cognitieve problemen. Ook steeg het antipsycho-

ticagebruik, deze toename verschilde niet tussen bewoners met en zonder cognitieve problemen.

- Er werd echter ook een lichte afname in de frequentie en ernst van stemmings- en gedragsproblemen gemeld. Voor sommige bewoners zijn de prikkels die weg zijn gevallen op de afdeling gunstig. Doordat er niet steeds familie en zorgpersoneel de afdeling in- en uitloopt en er minder activiteiten worden georganiseerd, is er meer rust.
- Bewoners zelf waren het het minst eens met het bezoekverbod. Medewerkers en familieleden hadden hier meer begrip voor.
- Er is verdeeldheid over de vraag wat het belangrijkste is voor bewoners, kwaliteit van leven en wel bezoek toelaten, met een groter risico op besmetting, of veiligheid en geen bezoek toelaten. Familieleden neigden vooral naar kwaliteit van leven, terwijl zorgmedewerkers vaker veiligheid het belangrijkste vonden. De mening van bewoners zelf lag hiertussen.
- Familieleden en medewerkers maken zich zorgen over de gevolgen van het coronavirus en de maatregelen voor bewoners, meer dan over zichzelf. Vooral familieleden die niet door de woonvoorziening geïnformeerd werden over hoe het met hun naaste ging, of die ontevreden waren over de ontvangen informatie maakten zich vaker zorgen.
- Aanbevelingen van de onderzoekers:
 - Maatwerkoplossingen voor het toelaten van bezoek zijn belangrijk voor het welzijn van bewoners. Afspraken over bezoek en invulling van de RIVM-richtlijnen, zouden zoveel mogelijk in samenspraak met de bewoner en familie tot stand moeten komen.
 - Bewoners zonder ernstige cognitieve problemen lopen het grootste risico op achteruitgang van psychisch welbevinden door sociale isolatie. Voor hen is het belangrijk te zoeken naar alternatieven voor contact, of extra ondersteuning vanuit te woonvoorziening te bieden bij sociaal contact.
 - Om sociaal contact binnen woonvoorzieningen te bevorderen is het belangrijk om structurele (groeps)activiteiten doorgang te laten vinden, al dan niet met de nodige aanpassingen, zodat bewoners elkaar kunnen ontmoeten. Dit is vooral belangrijk in verzorgingshuizen, waar men vaak redelijk onafhankelijk woont.
 - Goede informatie over hoe het met een bewoner gaat is belangrijk voor familie die niet op bezoek kan komen, waarbij niet alleen de medische zaken worden gemeld, maar ook hoe het welbevinden en stemming zijn.

8 Zelfstandig wonende ouderen

- Met veel ouderen ging het twee maanden na de invoering van de beperkende maatregelen goed. Het overgrote deel van de ouderen is zelf niet ziek geweest of was ziek, maar heeft dit relatief 'licht' doorgemaakt (93%). Ook de mentale gezondheid was goed; 78% zei zich in de afgelopen maand (april-mei) vaak, meestal, of voortdurend 'gelukkig' te voelen en 86% voelde zich 'kalm en rustig'.
- Ouderen hielden zich in die periode ook goed aan de richtlijnen; Bijna iedereen hield 1,5 meter afstand van anderen en ging niet naar drukke plaatsen (96%).

- Veel ouderen gaven aan dat ze, door de manier waarop de coronacrisis werd aangepakt, meer vertrouwen hadden in de gezondheidszorg (57%), wetenschap (48%), regering (52%) en Nederlandse samenleving (44%).
- 24% van de ouderen gaf aan eenzaam te zijn. In vergelijking met gegevens van voor de coronacrisis, nam vooral emotionele eenzaamheid toe ('ik ervaar leegte om me heen'), en niet sociale eenzaamheid ('er zijn voldoende mensen met wie ik me nauw verbonden voel'). Volgens de onderzoeker is het vooral belangrijk dat ouderen zich niet in de steek gelaten voelen.
- Heel veel ouderen deden iets tegen het sociaal isolement en eenzaamheid, vooral contact zoeken op 1,5 meter (86%), via sociale media en beeldbellen (72%) en afleiding zoeken (zoals fietsen, tuinieren, tv kijken).
- Er was een klein aantal ouderen, met relatief veel 80+ers en alleenwonenden, die de nodige hulp niet kregen, en hun situatie was zorgwekkend. Hoewel zij zeiden relatief vaak informatie en hulp te zoeken, werd hun situatie hierdoor kennelijk niet sterk verbeterd. Ze waren relatief weinig actief in het zoeken van sociaal contact. De onderzoekers bevelen aan dat in zo'n crisis gerichte hulp actief wordt aangeboden.

5.15 "Intens gelukkig dat ze weer bezoek mocht ontvangen". Ervaringen met de verruiming van de bezoeksregeling in verpleeghuizen

Link	https://www.academischewerkplaatsouderenzorg.nl/rapport-verruiming-bezoeksregeling
Financiering	Niet bekend
Onderzoeks-instituut	Academische Werkplaats Ouderenzorg (AWO) – Universiteit Maastricht, Radboud UMC
Rapportage-periode	11 t/m 29 mei 2020
Doelgroep	Bewoners, naasten en medewerkers van verpleeghuizen
Onderzoeks-methode	A. globale monitoring bij de 50 locaties waar bezoek sinds 1 week (25 mei) is toegestaan: vragenlijsten en documenten; B. de globale monitoring bij de 26 locaties waar bezoek sinds 3 weken (11 mei) is toegestaan. Deze groep duiden we aan als 'Groep 11 mei': vragenlijst, telefonische interviews met contactpersonen verpleeghuizen, documenten, WhatsApp-groep contactpersonen C. de dieptemonitoring bij 5 van deze 26 locaties: vragenlijst, observaties en diepte-interviews met betrokkenen.
Aantal respondenten	A: 43 ingevulde vragenlijsten, van 22 locaties protocollen ontvangen. B: 25 ingevulde vragenlijsten (96%) C: 46 ingevulde vragenlijsten; 154 diepte-interviews

Resultaten:

- Op 11 mei startten 26 verpleeghuizen met het toelaten van een vaste bezoeker per bewoner. Sinds 25 mei is bezoek toegestaan op alle verpleeghuislocaties die aan de verruiming willen deelnemen, vrij zijn van corona-besmettingen en aan de gestelde voorwaarden kunnen voldoen.
- Op 4 juni heeft 86% van de bewoners uit de Groep 11 mei en 61% van de bewoners uit Groep 25 mei ook daadwerkelijk bezoek ontvangen. Redenen om geen gebruik van de bezoekenregeling zijn o.a.: angst voor besmettingen, het niet hebben van familie en verbod van locatie om in het weekend op bezoek te komen.
- Er is veel variatie in protocollen die op locaties worden toegepast. Daarbij gaat het vooral om variatie in het gebruik van beschermingsmiddelen, bezoekplek (aparte ruimtes – eigen kamer) en het toezicht houden. Het merendeel kan bezoek op de eigen kamer ontvangen.
- In het algemeen houdt men zich voldoende tot goed aan de regeling (zoals het gebruik van mondkapjes door naasten, desinfectie en houden van voldoende afstand). Hoewel veel bewoners en naasten begrip hebben voor de maatregelen, nemen het niet naleven van de regels en discussies over onderdelen in de protocollen toe.
- De behoefte aan fysiek contact tussen bewoners en naasten is groot. Naasten vinden het vermijden van fysiek contact het moeilijkst. Medewerkers vinden het moeilijk om naasten hierop aan te spreken.
- Veel naasten en medewerkers geven aan dat het bezoekverbod een negatieve impact heeft gehad op het welbevinden van de bewoners, waaronder vereenzaming en het niet meer herkennen van de naaste.
- Het weerzien van bewoners met hun naasten is vooral in de eerste week erg emotioneel is: blijdschap en dankbaarheid overheersen. Na drie weken is een grote behoefte te zien aan een verdere verruiming van de bezoekenregeling, o.a. wat betreft het toelaten van meerdere bezoekers, meer flexibiliteit omtrent tijdstip en frequentie van bezoek.
- De impact van het bezoek op het welbevinden van bewoners is overwegend positief: bewoners leven op, worden actiever en hebben weer iets om naar uit te kijken. Bij sommige bewoners, onder wie enkele bewoners met dementie, geeft de verruimde bezoekenregeling juist onrust of verwarring.
- Bij medewerkers leidt het bezoek soms ook tot spanning en een dubbel gevoel; ze zijn blij voor bewoners dat ze weer bezoek kunnen ontvangen, maar zijn ook bang voor nieuwe besmettingen.
- De belasting op locaties om de verruiming van de bezoekenregeling vorm te geven (planning, organisatie, naleving richtlijnen) is groot; het kost veel menskracht. Ook zijn er zorgen over de verdere uitrol. Enerzijds gaan die over de haalbaarheid (extra personele bezetting) voor meerdere locaties binnen een zorgorganisatie als aan alle richtlijnen moet worden voldaan. Anderzijds gaan die over de verdere verruiming van de bezoekenregeling.

5.16 Kwetsbare groepen op de arbeidsmarkt

Link	https://www.scp.nl/publicaties/publicaties/2020/07/09/kwetsbare-groepen-op-de-arbeidsmarkt--beleidssignaleмент-maatschappelijke-gevolgen-coronamaatregelen
Financiering	Anders dan ZonMw, VWS
Onderzoeks-instituut	Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP)
Rapportage-periode	9 juli 2020
Doelgroep	Kwetsbare groepen op de arbeidsmarkt
Onderzoeks-methode	Beleidssignaleмент*
Aantal respondenten	N.v.t.

Resultaten:

- Deze crisis heeft grote gevolgen voor de arbeidsmarkt. Werknemers met een flexibel dienstverband in een sector die naar verwachting gaat krimpen, hebben het grootste risico op het verlies van werk. De definitie van een kwetsbare arbeidsmarktpositie is het op flexibele basis werkzaam zijn in een kwetsbare sector.
- Mensen in een kwetsbare arbeidspositie zijn ook vaak kwetsbaar op andere domeinen en hebben vaker te maken met meer stressgevoelens, grotere kans op werkloosheid, minder waardering, minder autonomie, minder scholing, uitstel van relatie- en gezinsvorming, en geen mogelijkheden voor (of uitstel van) aankoop van een eigen woning. De positie van deze mensen verslechtert verder zodra zij hun baan verliezen. De overheid moet de prikkels voor werkgevers voor het kiezen van een flexibele arbeidskracht verkleinen om deze (stapeling van) kwetsbaarheden te verminderen.
- Niet elke sector is even hard getroffen door de economische crisis als gevolg van de coronapandemie. UWV heeft een aantal sectoren geïdentificeerd die zeer kwetsbaar zijn voor de gevolgen van de coronacrisis. Dit zijn de sectoren arbeidsbemiddeling, reisbureaus, luchtvaart, horeca, sierteelt en cultuur, sport en recreatie.
- **Migratieachtergrond:** Mensen met een niet-westerse migratieachtergrond werken duidelijk vaker dan mensen zonder migratieachtergrond in flexibele dienstverbanden en doen dit ook bovengemiddeld vaak in kwetsbare sectoren. Zo werkt 4,6% van de werknemers zonder migratieachtergrond met een flexcontract in een kwetsbare sector, en geldt dit voor 14,3% (eerste generatie) en 12,0% (tweede generatie). Het strekt tot aanbeveling om binnen het SZW-programma 'Verdere Integratie op de Arbeidsmarkt' aandacht te hebben voor de crisisbestendigheid van de onderzochte interventies.
- **Opleidingsniveau:** Mensen met een laag opleidingsniveau zijn vaker werkzaam met een flexibel dienstverband in een kwetsbare sector. Zo werkt maar liefst 15,0% van de werknemers die het basisonderwijs niet hebben afgerond op een kwetsbare plek. Dit geldt voor 11,6% met als hoogste opleiding vmbo of mavo, voor 4,7% met hbo/wo-bachelor en voor 2,9% met wo-master. Bij

gepromoveerden en medisch specialisten is dit percentage 1,2%. Al werken zij juist wel vaak in flexibele dienstverbanden, maar voornamelijk in relatief veilige sectoren (meer dan driekwart in de zorgsector).

- **Arbeidsbeperkten:** Er zijn grote verschillen tussen de groepen arbeidsbeperkten. Arbeidsbeperkten in een huidige 'afgeschafte' regeling (WSW, WIW en Wajong**) zijn een stuk minder kwetsbaar voor baanverlies dan degenen in een nieuwe regeling (de andere groepen in het doelgroepenregister (DGR), en beschut werk). Van de arbeidsbeperkten in het DGR die met loonkosten-voordeel (LKV) werkzaam zijn, werkt 22,3% met een flexibel dienstverband in een kwetsbare sector. Van de arbeidsgehandicapten met een WIA-verleden (indicatie aanvraag LKV arbeidsgehandicapte werknemer) heeft 15,2% een flexcontract in een sector waar een zeer grote krimp wordt verwacht (tegenover 6,0% van het totale aantal werknemers). Gezien de kwetsbare positie van deze groepen strekt het tot aanbeveling om de vinger aan de pols te blijven houden over hun baankansen en of de ontwikkelingen stroken met de gemaakte veronderstellingen voor de Participatiewet. Wanneer blijkt dat de baankansen van deze groepen beperkt zijn, moet ook de keuze om de bijstand af te bouwen ter bevordering van het arbeidsaanbod kritisch gezien worden.
- **Leeftijd:** Een flexibele aanstelling komt meer voor bij jonge leeftijdsgroepen dan bij oudere leeftijdsgroepen. Bij een faillissement zijn vooral de baanvindkansen van ouderen laag. Een taak voor beleid is om de ernst en duur van de werkloosheid te beperken. Bijvoorbeeld m.b.v. Tijdelijke overbruggingsregeling voor flexibele arbeidskrachten (TOFA). Of door het aanbieden van om- en bijscholing. (Dat laatste is naar verwachting effectiever bij jongeren dan andere groepen).
- **Geslacht:** Hoewel vrouwen vaker een flexibel dienstverband hebben dan mannen, zijn mannen oververtegenwoordigd met een flexibel dienst-verband in de kwetsbaarste sectoren (6,4% mannen t.o.v. 5,5% vrouwen). Per saldo is de arbeidsmarktpositie van mannen hierdoor wat kwetsbaarder in de periode voor de coronacrisis.
- **Regio:** Hoewel Drenthe, Friesland, Limburg en Zeeland niet allemaal worden gekenmerkt door een bijzondere concentratie flexibele dienstverbanden, is er wel een bovengemiddeld aandeel flexibele dienstverbanden in kwetsbare sectoren in die provincies. In Flevoland en Groningen zijn veel flexibele dienstverbanden in een gemiddeld aantal kwetsbare sectoren. Decentralisatie biedt in beginsel de mogelijkheid om de ongelijke impact van de crisis het hoofd te bieden, maar voldoende aandacht van het Rijk voor kwetsbare regio's is hierbij noodzakelijk.
- De kenmerken staan vaak niet los van elkaar. Er bestaat bijvoorbeeld een verband tussen opleidingsniveau en migratieachtergrond en tussen regio en sector. In dat geval zien we vier groepen op de arbeidsmarkt die gezien hun contractvorm en de sector waarin zij werkzaam zijn een grotere kans hebben hun baan te verliezen. Dat zijn:
 - Werknemers met een migratieachtergrond, vooral degenen die als asielzoeker in Nederland zijn gekomen;
 - Werknemers met een laag opleidingsniveau;

- Arbeidsbeperkten die op de regelingen zijn aangewezen die in of na 2015 zijn ingevoerd;
- Werknemers met kwetsbare arbeidsmarktpositie buiten de Randstad en vooral in noordelijke regio.

** Algemeen geldt, voor de in dit rapport besproken kenmerken, dat de achter-stand van groepen kleiner is na correctie voor andere kenmerken (zoals opleidingsniveau, leeftijd, migratieachtergrond), maar aanzienlijk blijft.*

***WSW = Wet Sociale Werkvoorziening, WIW = Wet inschakeling werkzoekenden, Wajong = Wet arbeidsongeschiktheidsvoorziening jonggehandicapten*

5.17 COVID-19 in de gehandicaptensector: een ander verhaal over de gevolgen van corona

Link	https://publicaties.zonmw.nl/gehandicapten-en-chronisch-zieken/over-het-leven-in-coronatijd/covid-19-in-de-gehandicaptensector-een-ander-verhaal/
Financiering	ZonMw, in opdracht
Onderzoeks-instituut	ZonMw
Rapportage-periode	4 juni 2020
Doelgroep	Gehandicaptensector
Onderzoeks-methode	Expert interview (Rick Brink, Dederieke Festen, Willem de Gooyer, Yolan Koster, Theo Maas, Ditte van Vliet en Femke van Zoggel. Allen goed bekend met de gehandicaptensector, uit eigen ervaring, als vertegenwoordiger, cliënt of naaste of vanwege beroeps- of beleidsmatige betrokkenheid)
Aantal respondenten	N.v.t.
Resultaten:	• De groep mensen met een beperking of chronische ziekte was de eerste tijd van de coronacrisis niet in beeld. Nog steeds wordt de gehandicaptensector nauwelijks genoemd. Tegelijkertijd zag men veel spontane, creatieve ideeën ontstaan, waarbij verschillende partijen samenwerkten om problemen aan te pakken. De hoop is dat de oplossingen die dat oplevert langdurig gebruikt kunnen worden. • De gevolgen van de maatregelen is lastig uit te leggen aan mensen met een chronische ziekte of beperking die in een instelling wonen met name aan mensen met een verstandelijke beperking. Zij reageren met meer angst, verdriet, boosheid en verwarring. • Een direct gevolg van de coronacrisis in de thuissituatie is het wegvallen, of verminderen van zorg, hulp of ondersteuning. Minder hulp thuis betekent een grote belasting van naasten. • De veranderingen en inperkingen brengen stress met zich mee. Voor cliënten zelf, voor naasten maar ook voor zorgverleners. • <i>Ontbreken beschermingsmateriaal:</i> Er ontstonden ook schuldgevoelens tussen cliënten en zorgverleners. Omdat zij noodgedwongen onbeschermd bij elkaar in de buurt kwamen. De

angst dat zij het virus over en weer konden overbrengen, leidde tot stress.

- *Sociaal isolement*: Online contact kan uitkomst bieden, maar direct contact niet volledig vervangen. De experts maken zich zorgen over hoe het gaat met mensen met mentale problemen. Omdat ondersteuning beperkt blijft tot online hulpverlening.
- De *anderhalvemetersamenleving* is niet uitvoerbaar voor mensen met een ziekte of beperking. Professionals in deze sector, worden er op gewezen dat zij de coronaregels overtreden maar de zorg en ondersteuning die zij geven kan niet op afstand geleverd worden. Er kan een maatschappelijke achterstand ontstaan op álle terreinen (oa onderwijs, wonen, mobiliteit en werk), als mensen met een ziekte of beperking niet kunnen meedoen aan de anderhalvemetersamenleving. Praktische vragen die hier bij ontstaan zijn oa: Als je slechthorend bent of doof, hoe kun je mensen dan goed 'verstaan' als zij een mondkapje dragen? En zijn de terrassen wel toegankelijk voor iedereen (ook mensen in een rolstoel)?
- Er is *behoefte aan kennis*: Inzicht in de risico's van werken in nabijheid in plaats van op afstand. Kennis over de opbrengsten van alle creatieve oplossingen. Inzicht in gebruik van richtlijnen. Maar daarnaast ook medische kennis over verloop van ziekte bij mensen met bepaalde aandoeningen. En inzicht in blijvend effect op de mentale en fysieke gezondheid.
- *Langetermijengevolgen*: Er moet voldoende aandacht zijn voor mensen met een chronische ziekte of beperking tijdens de exitstrategie. De 'experts' dringen erop aan om cliënten, hun naasten en professionals te betrekken bij de exitstrategieën en plannen om in de toekomst een uitbraak onder controle te houden. Ook over maatschappelijke participatie zijn zorgen. Er moet een plan komen speciaal voor mensen met een chronische ziekte of beperking.
- Mensen met een chronische ziekte of beperking zijn in het algemeen nog onvoldoende in beeld bij beleidsmakers en beslissers. Daar waar de afgelopen jaren stappen zijn gezet om de toegankelijkheid van de samenleving te vergroten, dreigt deze crisis de situatie weer te verslechteren. De stem van mensen om wie het gaat moet leidend zijn bij het aanpakken van de huidige en toekomstige problemen.

5.18 Hoe wordt uw leven weer leefbaar? Uitkomsten van de enquête over wat mensen met een beperking of chronische ziekte nodig hebben om (ook) profijt te hebben van versoepeling van de coronamaatregelen

Link	https://iederin.nl/wp-content/uploads/2020/06/Rapport-Hoe-wordt-uw-leven-weer-leefbaar-eindversie_2020_06_17.pdf
Financiering	Anders dan ZonMw, VWS
Onderzoeks-instituut	Ieder(in), netwerk voor mensen met een beperking of chronische ziekte
Rapportage-periode	25 mei tot 1 juni 2020
Doelgroep	Mensen met een beperking of chronische ziekte

**Onderzoeks-
methode**

Vragenlijst

Aantal

respondenten

2129 (81% uit de doelgroep, 19% heeft de vragenlijst ingevuld voor een naaste uit de `doelgroep)

Resultaten:

- Twee derde van de mensen geeft aan dat zij door hun beperking of chronische ziekte **extra risico lopen bij corona**. Bij mensen met een chronische ziekte is dit zelfs 4 op de 5.
- Voor de coronacrisis en -maatregelen gaf men **het leven gemiddeld een rapportcijfer** van 7,4 en 9% een onvoldoende. Nu (eind mei 2020) geeft men gemiddeld een 5,8 en geeft 38% een onvoldoende. Onder verstandelijke beperkten ging het van een 7,9 naar een 5,6.
- Het aandeel mensen dat **negatieve gevolgen van de corona-maatregelen** ervaart is toegenomen. In april gaf 45% van de respondenten aan dat de lichamelijke gezondheid achteruit gaat, dit is nu 50%. In april ervoer bijna 40% een toename van eenzaamheidsgevoelens, tegen 45% nu. Toename van eenzaamheidsgevoelens komt het meest voor bij mensen in een zorginstelling (59%) en mensen die alleen wonen (55%). In april had 38% te maken met een toename van stress/psychische klachten en nu 41%. De helft van de mensen tot 40 jaar rapporteert een toename van zowel stress/psychische klachten als eenzaamheidsgevoelens.
- **Belangrijkste problemen:** Het missen van contact met naaste familie en geliefden wordt als probleem het meest (bijna 60%) genoemd, gevolgd door de zorgen en angst voor besmetting (50%). Ook het uitstellen van medische behandelingen en afspraken (37%) en verlies van eigen regie of grip op de leefsituatie (33%) scoren hoog. Voor jongeren tot 20 jaar zijn het geheel of gedeeltelijk wegvallen van school/studie (50%) en van dagbesteding (39%) belangrijke problemen. Bij de leeftijdsgroep 40-60 staat het geheel of gedeeltelijk wegvallen van werk of vrijwilligerswerk (26%) in de top-5.
- Bijna een kwart van de mensen schat in dat **anderhalve meter afstand** houden niet haalbaar is doordat men nabije zorg nodig heeft. Voor 7% geldt dat de regels over afstand houden niet te begrijpen zijn. Bijna de helft van de mensen is (heel erg) bezorgd over deelname aan de anderhalve-meter-samenleving.
- Als voorwaarden om **anderen te bezoeken of bezoek te ontvangen** worden testmogelijkheden voor mijzelf (39%) en voor familie/geliefden (38%) het meest genoemd. Ongeveer een kwart van de mensen noemt beschermingsmiddelen voor zichzelf en voor familie/geliefden. Met name chronisch zieken (23%) willen medische mondkapjes gebruiken. Doelgroepenvervoer en maatwerkassistentie in het OV is voor ongeveer een kwart van de respondenten nodig om anderen te kunnen bezoeken, en voor 46% van de zintuiglijk beperkten. 53% van de mensen met een verstandelijke beperking vindt aanpassing van de bezoeksregeling nodig.
- Ook voor het **hervatten van zorg** worden testmogelijkheden voor mantelzorgers/familie (38%) en hulpverleners (34%) het meest genoemd, gevolgd door beschermingsmiddelen, voor zowel

hulpverleners (29%) als familie/mantelzorgers (27%). 22% van de chronisch zieken wil medische mondkapjes. Verstandelijk beperkten en hun mantelzorgers hebben grote behoefte aan vervangende zorg (41%), zoals logeeropvang en dagopvang.

- Om weer **grip op de eigen leefsituatie** te krijgen heeft 64% van de mensen behoefte aan informatie van de overheid over versoepeling. 20% heeft behoefte om met iemand te praten over zorgen/angsten. Onder mensen met een psychische aandoening is dit zelfs 41%. Van de mensen met een verstandelijke beperking heeft 31% behoefte aan betere communicatie met de zorgaanbieder, wil 39% dat de quarantaine wordt opgeheven en wil 42% een versoepeling van de bezoeksregeling om meer regie te krijgen.
- Om **activiteiten buitenshuis** te hervatten (school, dagbesteding, (vrijwilligers)werk), vindt 47% het nodig dat er goede afspraken zijn over hygiëne op de locatie. Ook is er behoefte aan persoonlijke beschermingsmiddelen (28%). 50% van de zintuiglijk beperkten en 35% van de verstandelijk beperkten heeft doelgroepenvervoer en maatwerkassistentie in OV nodig om activiteiten buitenshuis te kunnen hervatten.
- Om gebruik te kunnen maken van de **openbare ruimte** wordt toezicht en handhaving (48%) wordt het meest genoemd, gevolgd door beschikbaarheid van openbare toiletten (39%) en duidelijke informatie (38%). Mensen met een verstandelijke beperking en een zintuiglijke beperking hebben daarnaast vaak begeleiding nodig om zich aan de afstandsregels te kunnen houden (respectievelijk 63% en 46%).
- 65% van de respondenten geeft aan zich nog langere tijd goed **te kunnen redden met** de coronamaatregelen. 5% denkt zich nog een week te kunnen redden en 22% een maand. Bij 9% van de mensen is de situatie overbelast en is direct extra of andere ondersteuning nodig; dit is 21% onder mensen met een verstandelijke beperking en 19% onder mensen met een psychische aandoening. Van de groep die nu in overbelaste situatie verkeert of zich nog een week kan redden, zegt bijna de helft dat er meer contact met naasten/mantelzorgers nodig is. Voor ruim een derde is meer paramedische zorg, meer dagopvang en meer zorg/begeleiding nodig om uit de overbelaste situatie te komen.
- Als **positief aspect van de coronacrisis** wordt vooral de rust genoemd. 37% ervaart meer rust, omdat activiteiten vervallen en 29% waardeert de rust op straat en in de openbare ruimte. Mensen noemen veel aspecten, die behouden zouden kunnen blijven, zoals thuis kunnen werken, meer online activiteiten en minder besmettingsrisico bij begroetingen.

5.19

Mantelzorgers

Link	https://www.scp.nl/publicaties/publicaties/2020/07/14/beleidssignalement-maatschappelijke-gevolgen-coronamaatregelen-mantelzorgers
Financiering	Anders dan ZonMw, VWS
Onderzoeks-instituut	Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP)

Rapportage- periode	14 juli 2020
Doelgroep	Mantelzorgers
Onderzoeks- methode	Beleidssignalement
Aantal respondenten	N.v.t.

Resultaten:

Mantelzorgers die iemand helpen die zelfstandig woont

- Van alle mantelzorgers helpt ruim 60% iemand die zelfstandig woont buiten het eigen huishouden. Door de coronacrisis nam bij een deel de zorg naar alle waarschijnlijkheid toe, bij een ander deel viel de mantelzorg weg. Hoe groot deze groepen zijn is niet te achterhalen.
- Het is waarschijnlijk dat een deel van de mantelzorgers die ten tijden van corona meer hulp hebben geboden een hogere belasting ervoeren door het wegvallen van formele hulp, door een combinatie van verplichtingen (betaald werk en/of jonge kinderen) of doordat zij meer zijn gaan helpen omdat de hulpbehoevende tegen een verhuizing naar een zorginstelling aan zat.
- Er is ook een groep mantelzorgers die (gedwongen) minder is gaan doen. Door de maatregelen was het moeilijker om zelfstandig wonende ouderen en personen met een kwetsbare gezondheid thuis te bezoeken en praktische hulp te geven. Dit vraagt flexibiliteit van zowel mantelzorgers als hulpbehoevenden en kan mentaal belastend zijn geweest voor mantelzorgers.

Mantelzorgers van huisgenoten

- Een op de vijf mantelzorgers helpt een huisgenoot (vaak partner of kind). Bij deze mantelzorgers kan het wegvallen van formele ondersteuning hebben geleid tot een groter beroep op hun zorg en daarmee tot een grotere kans op mentale belasting.
- Respijtvoorzieningen (zoals dagopvang of dagbesteding) kan mantelzorgers ontlasten. Veel van deze locaties waren tijdens de coronacrisis gesloten. Bij de locaties die wel open waren kwamen weinig bezoekers, omdat aangeraden werd thuis te blijven en omdat (groeps)vervoer niet meer reed. Als er een tweede besmettingsgolf zou komen, zou het belang van dergelijke voorzieningen voor kinderen met een beperking en de verlichtende werking hiervan voor hun familieleden en mantelzorgers, nadrukkelijker moeten worden afgewogen tegen de besmettingsrisico's die met zo'n maatregel gepaard kan gaan.
- Mantelzorgers maken zich mogelijk zorgen om het feit dat zij zelf hun kwetsbare naasten kunnen besmetten. Dat kan tot gevolg hebben dat zij bijvoorbeeld niet met het OV of naar hun werk durven reizen. Voor deze mantelzorgers is een mantelzorgvriendelijke werkgever, die meedenkt, van belang. Het is daarnaast goed om te realiseren dat een versoepeling van maatregelen voor mantelzorgers een bron van zorg kan zijn vanwege angst voor het vergroten van de besmettingskans door hun eigen gedrag voor een kwetsbare naaste thuis.

Mantelzorgers van iemand in een zorginstelling

- Bijna een op de vijf mantelzorgers in Nederland biedt hulp aan iemand in een zorginstelling. Een deel van deze mantelzorgers maakt zich zorgen over het niet kunnen bezoeken van hun naasten tijdens de crisis.
- Nu de maatregelen versoepelen wordt het mantelzorgers weer mogelijk gemaakt om contact met hun familie in instellingen te hebben. Hoe dit in de praktijk gaat werken is nog niet bekend. Communicatie is bijvoorbeeld niet altijd gemakkelijk (door verplicht afstand houden of het gebruik van mondkapjes). Bij mogelijke aanscherpingen van de bezoeksregeling in zorginstellingen in de toekomst, zouden de overwegingen van naasten meer meegenomen kunnen worden
- Bij een nieuwe ervaring van besmettingen zou het goed zijn mantelzorgers te betrekken bij het maken van concrete afspraken over mogelijkheden tot bezoek. Hoe een bezoeksregeling eruit zal zien hangt ook af van de actuele (lokale of regionale) situatie van het aantal besmettingen.

Overige punten

- Bij mantelzorgers kan corona bijvoorbeeld ook leiden tot zorgen over wie de zorg van hen kan overnemen, als zij zelf ziek worden.
- Er zijn signalen dat vele familieleden en naasten met psychische problemen zich machteloos voelen of zich grote zorgen maken over het welzijn van de client.
- Ook voor corona was het van belang om mantelzorgers goede en begrijpelijke informatie te geven. In deze periode is toegang tot informatie helemaal van belang. De Raad voor Volksgezondheid en Samenleving pleit dat goede en begrijpelijke informatie afgestemd wordt op kwetsbare groepen en hun naasten, als maatregelen worden aangepast.
- De pandemie die nu rondgaat geeft een inkijkje in een reële situatie in de toekomst: een situatie met een grote zorgvraag en schaarste van mantelzorg en professionele zorg, waarin veel van naasten gevraagd wordt. De lessen van deze crisis zijn daarom cruciaal voor de duurzame inzetbaarheid van mantelzorgers in de toekomst.

5.20

Kwetsbare gezinnen in tijden van Corona

Link	https://www.verwey-jonker.nl/doc/2020/220230_Kwetsbare-gezinnen-in-tijden-Corona_WEB.pdf
Financiering	Ministerie van VWS en Augeo Foundation
Onderzoeks-instituut	Verwey-Jonker Instituut
Rapportage-periode	Respondenten die vóór en ná 16 maart aan een lopend effectonderzoek deelnamen
Doelgroep	Kwetsbare gezinnen: gezinnen die al voor de coronacrisis gemeld zijn bij Veilig Thuis of een gecertificeerde instelling vanwege vermoedens van partnergeweld of kindermishandeling of waar bij een van de kinderen sprake is van een jeugdbeschermingsmaatregel.

Onderzoeks- methode

1) vragenlijst: Nagegaan is of gezinnen die na aanvang van de lockdown op 16 maart deelnamen aan het lopende effectonderzoek meer geweld rapporteerden dan de gezinnen die in de periode januari/februari, dus voor de corona maatregelen, de vragenlijsten invulden. Ook zijn er drie weken nadat de maatregelen van kracht waren, een aantal specifieke vragen rondom de impact van de coronacrisis toegevoegd.

2) kwalitatieve interviews met ouders, kinderen en professionals over de impact van de coronacrisis op de mate en ernst van conflicten in gezinnen, de geboden hulp, ervaring van deze hulp en hulpbehoefte.

Aantal respondenten

Vragenlijst: 159 respondenten vóór de lockdown en van 87 respondenten na de lockdown. 38 van de 87 respondenten hebben de aanvullende coronavragen ingevuld.

Interviews: 30 ouders, 9 kinderen en 13 professionals

Resultaten:

Geweld

- Volgens de ouders en kinderen is er geen verschil in het aantal gezinnen waar sprake is van geweld en ook niet in het aantal gerapporteerde geweldsincidenten. Hierbij gaat het om gezinnen die al een jaar bekend zijn bij hulpverleners vanwege huiselijk geweld.
- Het percentage gezinnen waar 'geen', 'matig' of 'ernstig' geweld plaatsvond verschilt niet tussen de periode voor de coronacrisis en de periode na 16 maart. Dat er geen verschil is betekent niet dat de situatie niet ernstig is. Voor de coronacrisis vond in 17,6% van de gezinnen matig geweld plaats en in 50,3% van de gezinnen veelvuldig of ernstig geweld. Na de lockdown van 16 maart was dit 18,2% en 53,3%. In meer dan twee op de drie gezinnen blijkt een jaar na de melding dus nog sprake van geweld en in de helft van de gezinnen gaat het om veelvuldig of ernstig geweld. (Veelvuldig wil zeggen: meer dan 22 incidenten op jaarbasis. Ernstig: alle vormen van kindermishandeling (ongeacht frequentie) en ernstige vormen van psychisch, fysiek of seksueel partnergeweld, zoals dreigen met de dood, wapengebruik of geweld dat heeft geleid tot letsel).
- Ook het aantal geweldsincidenten is niet verschillend tussen de groep die de vragenlijst heeft ingevuld voor de coronacrisis en na 16 maart (gemiddeld 18 incidenten voor en 20 na de lockdown).

Veilig voelen

- Het algemene gevoel van veiligheid van ouders is voor of na 16 maart gelijk.
- Emotionele veiligheid van kinderen, is ook gelijk gebleven, maar ze voelen zich onveiliger dan kinderen die geen geweld thuis meemaken.
- Emotionele veiligheid voor tieners is verbeterd na 16 maart, maar ze voelen zich onveiliger dan jongeren die geen geweld thuis meemaken.

- Ook traumaklachten en alcoholgebruik zijn bij tieners lager tijdens de lockdown. Voor ouders en kinderen zijn de traumaklachten hetzelfde voor als na 16 maart.
- Een mogelijke reden voor de verbeteringen bij jongeren is te vinden in de kwalitatieve interviews: hieruit blijkt dat tieners het thuis wel prettig vinden door het wegvallen van de schooldruk, het in eigen tempo schoolwerk kunnen maken, en minder hulpverleners die over de vloer komen.

Spanningen en stress

- De helft van de ouders en kinderen geeft aan dat de coronacrisis niet tot meer spanningen of opvoedproblemen leidt.
- Iets meer dan de helft van de kinderen en ouders geeft aan dat zij meer op elkaar aangewezen zijn, maar elkaar ook meer vertrouwen en beter leren met elkaar om te gaan.
- Ook ervaart 12% van de ouders meer spanningen en 20% meer stress. Van de kinderen ervaart 33% meer spanningen en stress in huis maar geen van deze kinderen voelt zich onveilig.
- De spanningen leiden niet tot escalatie van conflicten; ouders en kinderen zijn meer geneigd te zoeken naar oplossingsstrategieën.
- Zowel ouders als kinderen geven aan dat het ook rustig is omdat er niet meer zoveel hulpverleners over de vloer komen.
- Risicofactoren voor geweld en conflicten zijn het ontbreken van opvang voor de kinderen, psychische/gedragsproblematiek van kinderen, thuiswerken combineren met het ouderschap en wegvallende hulp voor de kinderen. Beschermende factoren zijn handvatten verkregen om geweld te voorkomen door eerdere hulp, bestaande hulp die het gezin ondersteunt in deze tijd en ruimte in en om huis waar ouders of de kinderen kunnen ontladen (bijvoorbeeld eigen slaapkamer, tuin of natuur).

Hulpverlening

- Volgens professionals is ten tijde van de coronamaatregelen de handelingsbereidheid van allerlei partijen om in contact te blijven met de kwetsbare gezinnen die al in beeld zijn bij de hulpverlening groot. Wel is het moeilijker om hulp op te starten bij gezinnen die eerder nog geen hulp ontvingen.
- Verschillende professionals hebben noodopvang voor de kinderen aangevraagd om de thuissituatie te ontlasten, er wordt ge(beeld)-beld en bij echte zorgen worden ouders ook uitgenodigd om naar de instelling te komen.
- Zowel ouders als professionals geven aan dat digitaal contact echte verdieping moeilijk maakt, waarbij professionals onzeker blijven of zij een goed beeld hebben van de veiligheid van de gezinsleden en vooral de kinderen.
- Over het algemeen zijn ouders vaker positief over hulpverlening als zij dit voor de coronacrisis ook al waren. Bij ontevreden ouders gaat het om de frequentie van het contact met de gezinsvoogd of er is een situatie waarbij er een wisseling is van hulpverlener of het soort hulp.

5.21 **Beleidssignalement Maatschappelijke gevolgen coronamaatregelen: Mensen met een verstandelijke beperking**

Link	https://www.scp.nl/publicaties/publicaties/2020/06/15/beleidssignalement-mensen-met-een-verstandelijke-beperking
Financiering	Anders dan ZonMw, VWS
Onderzoeks-instituut	Sociaal Cultureel Planbureau (SCP)
Rapportage-periode	15 juni 2020
Doelgroep	Mensen met een verstandelijke beperking
Onderzoeks-methode	Verkenning o.b.v. eerder verricht onderzoek en literatuur
Aantal respondenten	N.v.t.
Resultaten:	• Gevolgen oorspronkelijke maatregelen (van half maart tot half juni): Voor het sociaalemotioneel welzijn van mensen met een verstandelijke beperking in een <i>wooninstelling</i> is het van essentieel belang dat zij contact kunnen houden met hun (gezins)systeem. Hun welzijn stond ten tijde van de strenge bezoeksregeling dan ook onder druk. Ook is een deel van de ondersteuning weggevallen omdat niet alleen familie maar ook vrijwilligers geen toegang kregen tot de woonvormen. De werkdruk voor het personeel zal hierdoor hoger zijn geworden. • Gevolgen oorspronkelijke maatregelen: Mensen met een verstandelijke beperking die <i>thuis</i> wonen, hebben toen de oorspronkelijke maatregelen van kracht waren minder formele begeleiding ontvangen dan gebruikelijk. De verminderde mogelijkheden tot communicatie kunnen er zelfs toe leiden dat mensen met een verstandelijke beperking uit beeld raken bij hulpverleners. Onduidelijk is hoeveel mensen nu geen (geschikte) hulp krijgen. Ouders die onder normale omstandigheden vaak al veel hulp geven en andere mantelzorgers kunnen overbelast raken door de extra zorg en ondersteuning die ze moeten bieden. • Gevolgen van langdurige coronamaatregelen: De vraag is in hoeverre social distancing (1,5 meter afstand houden) haalbaar en wenselijk zijn voor mensen met een verstandelijke beperking. Veel van hen ontvangen begeleiding waarbij fysiek contact van belang is. Als dit er bijvoorbeeld gedurende langere tijd toe leidt dat minder cliënten voldoende en passende dagbesteding en begeleiding kunnen krijgen, kan dit leiden tot verdriet, woede, depressieve stoornissen, angst, zelfmoordgedachten of probleemgedrag. Een langdurige situatie zonder of met minder begeleiding zou ertoe kunnen leiden dat in een later stadium zwaardere zorg en ondersteuning nodig is. • Voor mensen met een verstandelijke beperking is het moeilijker te begrijpen wat er aan de hand is en ze kunnen zich ook moeilijker aanpassen aan de veranderingen in hun dagelijkse leven. Het verlies van dagelijkse routines en sociale contacten kan leiden tot verveling, frustraties en gevoelens van isolatie. Voor mensen met

een verstandelijke beperking, die al weinig contacten hebben, zijn de contacten met begeleiders – die nu soms wegvallen – daarom des te belangrijker.

- Op langere termijn zullen ook de negatieve gevolgen voor de arbeidsmarkt ongunstig uitwerken voor de baankansen van mensen met een verstandelijke beperking. Voldoende geschikt werk, goede begeleiding op de werkvloer en acceptatie van een lagere productiviteit zijn voorwaarden om mensen met een verstandelijke beperking aan het werk te krijgen en te houden. Hiermee bouwen zij structuur op in hun dagelijks leven, wat hun zelfredzaamheid vergroot en gebruik van zorg en ondersteuning (ggz en wmo) verlaagt.
- Een zorgvuldige afweging tussen de noodzakelijke hulp, de sociale contacten en de risico's op extra besmettingen blijft dus noodzakelijk, waarbij het belang van die sociale contacten zwaar zou moeten meewegen. Een 'ja (bezoek), mits'- in plaats van een 'nee, tenzij'-regeling kan hierbij helpen, gecombineerd met de beschikbaarheid van voldoende beschermingsmiddelen.

5.22 Verslag Werkgroep Sociale Impact van de Coronacrisis

Link	https://vnq.nl/sites/default/files/2020-05/eindverslag-werkgroep-sociale-impact-coronacrisis.pdf
Financiering	Anders dan ZonMw, VWS
Onderzoeks-instituut	Tijdelijk Werkgroep Sociale Impact van het Coronavirus bestaande uit: • Femke Halsema (Voorzitter en Burgemeester Amsterdam en lid van de G4) • Paul Depla (burgemeester Breda, voorzitter G40) • Leonard Geluk (directeur VNG) • Kim Putters (directeur SCP) • Hans Boutellier (Verwey – Jonker Instituut, bijzonder hoogleraar VU) • Micha de Winter (emeritus hoogleraar Universiteit van Utrecht).
Rapportage-periode	Notitie is eind april/begin mei opgesteld
Doelgroep	Kwetsbare groepen
Onderzoeks-methode	Adviesnotitie: Vanuit lokale kennis, wetenschappelijke inzichten en ervaringsdeskundigheid is een inventarisatie gemaakt van sociale problemen die samenhangen met de coronacrisis en richtingen voor bestuurlijk handelen om de effecten van de crisis op kwetsbare burgers te dempen en de maatschappelijke veerkracht in gemeenten te versterken.
Aantal respondenten	N.v.t.
Resultaten:	Ontferming over nieuwe en bestaande kwetsbare groepen

- Bestaande kwetsbare groepen worden door de crisis en de maatregelen het hardste geraakt. Het gaat o.a. om ouderen, laag geletterden, dak- en thuislozen, mensen met een migratieachtergrond, arbeidsbeperking of GGZ problematiek. Overkoepelende gevolgen die die kwetsbare groepen raken zijn: wegvallen van mantelzorg, dagbesteding of de mogelijkheid tot bezoek. Sommige groepen hebben moeite de maatregelen te begrijpen. Doordat zij niet in staat zijn over te schakelen naar de online maatschappij verdwijnen deze groepen deels uit zicht.
- Twee groepen die hard geraakt worden en sterk afhankelijk zijn van lokale hulpstructuren zijn multi-probleem gezinnen (nu 100.000) en dak- en thuislozen (40.000 in 2018). Beide groepen zullen naar verwachting groeien door de huidige crisis. Voor de ondersteuning en opvang van deze groepen moeten lokale en landelijke overheden samen optrekken.
- Hulpverleners verwachten dat in een later stadium een golf aan (uitgestelde) aanvragen zal ontstaan, maar in welke mate is onduidelijk.
- De werkgroep adviseert om te investeren in bestaande (lokale) ondersteuningsstructuren die dicht bij de burger staan en gericht zijn op maatwerk en daarvan ook de effectiviteit te monitoren. Verder zou onderzocht moeten worden hoe risicogezinnen snel(ler) geïdentificeerd kunnen worden.
- De crisis creëert een grote groep nieuwe kwetsbaren met financiële problemen. Volgens een Nibud-peiling verwacht een derde van alle Nederlanders dat zij de komende tijd moeilijk rond kunnen komen. 20% van de Nederlanders ziet zijn inkomsten teruglopen als gevolg van de crisis.
- Mensen maken zich nu meer zorgen over hun financiën dan voor de coronacrisis en zij ervaren meer financiële stress. Dit geldt met name voor jongeren, zelfstandigen arbeidsmigranten en flexwerkers die in hun bestaanszekerheid geraakt worden.
- Financiële problemen hangen vaak samen met andere problemen als stress, eenzaamheid, huiselijk geweld en leerachterstanden, aanraking met justitie en criminaliteit.
- Er zijn drie groepen met financiële kwetsbaarheid te onderscheiden, waarvan de omvang niet bekend is:
 - Mensen die voor de crisis al in armoede leefden en/of schulden hadden: voor een deel van hen is de ondersteuning weggefallen of heeft een andere vorm gekregen. Hierdoor dreigen de problemen voor deze groep te verergeren.
 - Mensen die het door de coronacrisis financieel moeilijk hebben gekregen, zoals zzp-ers, flexwerkers en jongeren die hun opdrachten of baan verliezen. Extra zwaar getroffen zijn mensen met een kwetsbare positie op de arbeidsmarkt: laaggeschoolden, al dan niet met een arbeidsbeperking, mensen met een migratieachtergrond, statushouders, mensen met gebrek aan (recente) werkervaring of een hogere leeftijd. Bij onvoldoende of traag economisch herstel bestaat een kans op blijvende werkloosheid.
 - Mensen die nog geen problemen hebben of denken te hebben: huishoudens die tot voor kort alle eindjes aan elkaar konden knopen, maar als schuldeisers minder coulante worden (nu al zichtbaar) ook in problemen komen. Deze groep meldt zich nu

nog niet bij wijkteams of schuldhulpverlening en is dus nog niet goed in beeld.

- De problemen zullen in ernst toenemen bij mensen die langdurig werkloos blijven. Er is risico op een stapeling van kwetsbaarheden indien niet vroegtijdig hulp en ondersteuning wordt geboden. Vanwege de heterogeniteit zijn er maatwerkoplossingen nodig. De werkgroep adviseert gemeenten om collectieve afspraken met particuliere schuldeisers te maken.
- In wijken waar veel kwetsbare burgers bij elkaar wonen, is er sprake van een bredere maatschappelijke impact, doordat de coronacrisis de opgaven in die wijken rondom onderwijs, veiligheid gezondheid en armoede versterkt. Het risico bestaat dat bewoners van die wijken zich afkeren van de rest van de samenleving, wat de sociale stabiliteit negatief beïnvloedt en de aantrekkingskracht voor criminaliteit of radicaal gedachtegoed vergroot. Meerjarige, integrale gebiedsgerichte aanpakken zijn nodig om duurzaam het welzijn in deze wijken te verbeteren.

Versterken van samenwerking

- Samenwerking tussen overheid, bedrijfsleven, maatschappelijke organisaties, samenlevingsverbanden en burgers is essentieel voor maatschappelijke veerkracht. Gemeenten zijn in de beste positie om lokale coalities te smeden.
- Onder druk van de crisis zijn er nieuwe (lokale) coalities ontstaan en bestaande versterkt.
- Ook in de herstelfase is pragmatisme, flexibiliteit en gezamenlijk leren ten behoeve van goede samenwerking essentieel.
- Belangrijk is om de samenwerking voor de langere termijn te waarborgen, door kennisdeling, zichtbaar maken van goede initiatieven en de ontwikkelingen te monitoren.

Regie over het eigen leven voor alle burgers en met name jongeren

- In de acute fase van de coronacrisis is beleid overwegend top-down tot stand gekomen op advies van gezondheidsexperts. In de herstelfase van de crisis is het cruciaal dat alle burgers weer ruimte krijgen voor regie, omdat handelingsruimte en 'eigenaarschap' het welbevinden en gezondheid bevorderen, ook binnen kwetsbare groepen.
- Specifiek belang van regie voor jongeren; omdat de maatregelen ingrijpen in hun ontwikkeling naar zelfredzaamheid en identiteitsvorming. Ook komen veel jongeren in financiële problemen omdat hun bijbaantjes zijn weggefallen, maar vaste lasten doorlopen. Eenzaamheid, leerachterstanden, verveling en somberheid kunnen optreden. Het is belangrijk om hen regie over eigen leven te geven en een grotere stem bij de besluitvorming over hun toekomst.
- Jongeren in kwetsbare posities hebben tijdens deze crisis te maken met extra worstelingen. Zoals jonge mantelzorgers, jongeren met beperkingen, jongeren die te maken hebben met huiselijk geweld, jongeren die nu onderwijsachterstanden oplopen en jongeren met een migratieachtergrond die in armoede leven.
- Er zijn zorgen over participatie aan online-onderwijs bij jongeren in achterstandssituaties, maar ook bij jongeren en kinderen van wie de ouders te weinig ondersteuning kunnen bieden.

- Ondanks de negatieve aandacht voor jongeren die zich bijvoorbeeld niet aan de maatregelen houden, heeft het ruime merendeel van de jongeren zijn best gedaan om iets van de lastige situatie te maken en zijn er veel voorbeelden van jongeren en studenten die zich hebben ingezet voor anderen.
- Bij het versoepelen van maatregelen zijn maatwerk en handelingsopties voor verschillende groepen belangrijk om het gevoel van regie te vergroten.

5.23 De impact van sociale isolatie onder bewoners van verpleeg- en verzorgingshuizen ten tijde van het nieuwe coronavirus

Link	https://www.trimbos.nl/aanbod/webwinkel/product/af1789-de-impact-van-sociale-isolatie-onder-bewoners-van-verpleeg-en-verzorgingshuizen-ten-tijde-van-het-nieuwe-coronavirus
Financiering	ZonMw, Wave 1- incidentele subsidie COVID-19
Onderzoeks-instituut	Trimbos-instituut (i.s.m. consortium van onderzoekers o.l.v. UVA); dit onderzoek betreft een onderdeel van een eerder opgenomen studie: Impact of Social Isolation on Vulnerable Populations during COVID-19
Rapportage-periode	Tussen 30 april en 27 mei 2020
Doelgroep	Bewoners van verpleeg- en verzorgingshuizen
Onderzoeks-methode	Online vragenlijst
Aantal respondenten	193 bewoners 1609 familieleden 811 zorgmedewerkers

Resultaten:

- Tijdens het bezoekverbod is de contactfrequentie gemiddeld weinig veranderd t.o.v. de normale omstandigheden. 23% van de familieleden sprak dagelijks met zijn of haar naaste, terwijl 62% aangaf minstens wekelijks contact te hebben. Eén op de tien bewoners had in de afgelopen vier weken minder dan wekelijks contact.
- Gedurende het bezoekverbod spraken bewoners in verpleeghuizen of met cognitieve problemen (dementie) minder vaak met familieleden, dan bewoners in verzorgingshuizen of zonder (ernstige) cognitieve problematiek.
- Het bezoekverbod tijdens de pandemie heeft een forse impact op het sociale netwerk van bewoners buiten de woonvoorziening. Slechts een derde van de bewoners sprak dagelijks hun partner, familie of vrienden en één op de tien familieleden gaf aan op dit moment de enige persoon te zijn die de bewoner spreekt.
- Eén op de acht familieleden had hun naaste niet gesproken of gezien in de afgelopen vier weken. O.a. door cognitieve problemen van de bewoner en het daardoor niet begrijpen van digitaal contact.
- Van de familieleden vond 80% dat de organisatie alles heeft gedaan wat mogelijk was om hen in contact te brengen met hun naaste.

- Activiteiten: Veel activiteiten binnen de woonvoorziening werden minder vaak georganiseerd tijdens de pandemie. Dit geldt met name voor beweeg-, creatieve en muziekactiviteiten. Meer dan een derde van de bewoners vond dat de woonvoorziening in de laatste vier weken te weinig activiteiten organiseerde.
- Eenzaamheid: 77% van de bewoners voelt zich matig tot zeer sterk eenzaam. Bewoners noemden hun eenzaamheid ook tijdens het contact met familie. Volgens twee derde van de familieleden was dit vaker dan voor het bezoekverbod. Verzorgingshuisbewoners gaven vaker dan verpleeghuisbewoners aan eenzaam te zijn. Bewoners zonder ernstige cognitieve problemen werden vaak als (zeer) sterk eenzaam gezien door familieleden.
- Er is een sterke afname in gezondheid en kwaliteit van leven: Bijna de helft van de bewoners vond dat hun gezondheid achteruit was gegaan in vergelijking met voor het bezoekverbod. 43% van de medewerkers en evenzoveel familieleden vonden dat de gezondheid van bewoners achteruit was gegaan. Er werd vaker een achteruitgang in gezondheid gemeld bij bewoners zonder ernstige cognitieve problematiek.
- Zowel bewoners, familieleden als medewerkers scoorden de kwaliteit van leven van de bewoner tijdens het bezoekverbod ongeveer twee punten lager dan in de periode ervoor. De scores daalden relatief sterk voor bewoners zonder ernstige cognitieve problemen.
- Er is een sterke toename in ernst en frequentie van stemming- en gedragsproblemen. Een toename in de ernst van depressie, angst en prikkelbaarheid van bewoners op een afdeling werd door meer dan 60% van de medewerkers in de directe zorg gemeld. Meer dan de helft van de familieleden meldde een toename in de frequentie van onrust en verdriet.
- Het antipsychoticagebruik onder bewoners is toegenomen. 10% van de medewerkers meldde dat meer medicatie werd voorgeschreven op de afdeling en 13% van de familieleden meldde dat was gestart met medicatie voor stemming en gedrag, of dat meer medicatie is voorgeschreven.
- Kwaliteit van leven of veiligheid? Familieleden kiezen vaker voor kwaliteit van leven dan voor veiligheid (42% vs. 29%). Bij medewerkers is dat andersom (27% vs. 37%).
- Er is duidelijk behoefte aan maatwerk voor de invulling van de maatregelen. Medewerkers gaven aan dat het bezoekverbod erg lang duurt en zij er steeds minder achter kunnen staan, omdat zij zien wat het doet met bewoners en familieleden.
- Familieleden die geen informatie over de bewoner ontvingen van de woonvoorziening of ontevreden waren over de informatie, maakten zich het meest zorgen over bewoners.

5.24 Impact of Social Isolation on Vulnerable Populations during COVID-19

Link	https://www.coronatijden.nl/nl/project-nl/
Financiering	ZonMw, Wave 1- incidentele subsidie COVID-19
Onderzoeks-	

instituut	Universiteit van Amsterdam (UVA) i.s.m. consortium (o.a. UvA/AMC, VU, Trimbos-instituut, Hogeschool Amsterdam, Pharos, Ben Sijetcentrum)
Rapportage-periode	Eerste resultaten, gebaseerd op 3 weken (tweede helft april - begin mei). Op de middellange termijn (na 3 maanden) en lange termijn (na 1 jaar) verschijnen nieuwe publicaties.
Doelgroep	• Ouderen, thuis en in het verpleeghuis • Mensen met psychiatrische problemen • Mensen met licht verstandelijke beperkingen (LVB) • Dak- en thuislozen • Gezinnen met jonge kinderen • Gezinnen waar huishoudelijk geweld aan de orde is
Onderzoeks-methode	Diepte-interviews, een peiling en gesprekken via het panel 'psychisch gezien' en digitale observatie van casusbesprekingen van professionals
Aantal respondenten	• Zelfstandig wonende ouderen: 1.882 LISS panel leden • Psychiatrische kwetsbaarheid: interviews met 10 patiënten en 13 professionals. • Dak- en thuislozen: gesprekken met 5 professionals, 5 belangen-behartigers en 11 dak-, en thuisloze mensen. • Gezinnen met jonge kinderen: wekelijkse telefoongesprekken met 20 ouders.
Resultaten:	<i>Terugloop kwaliteit van het leven en gezondheidsbedreigingen</i> • Voor de mensen in de kwetsbare groepen (zie doelgroep) die thuis wonen is eenzaamheid een nijpend probleem. Dagbesteding, zorg en begeleiding zijn vaak geheel gestopt. → mensen zijn op hun mantelzorgers aangewezen, die kunnen overbelast raken. • In alle groepen zijn er mensen met angst voor de corona dreiging die ze niet begrijpen. Mensen melden gezondheidsproblemen, somberheid, en zelfdestructief gedrag. Naar buiten gaan biedt afleiding, maar vergroot ook het gevoel van gevaar op besmetting. • Voor alle groepen speelt de duur van de maatregelen een rol, een gebrek aan perspectief op de toekomst breekt mensen na verloop van tijd op. • Dakloze mensen zijn nu wel bijna allemaal gehuisvest, soms in hotels. • Thuisisolatie van kwetsbare gezinnen kan leiden tot spanningen in gezinnen en onveilige situaties (met name voor vrouwen en kinderen). Tegelijkertijd zijn situaties waarin huiselijk of seksueel geweld wordt vermoed, moeilijker te beoordelen omdat er geen of weinig huisbezoeken afgelegd kunnen worden. • Een groot deel van de familieleden vindt dat mensen in verpleeghuizen minder gezondheid zijn dan voor de crisis. De familieleden

signaleren veel eenzaamheid, verschil in stemming, minder prikkelende activiteiten voor dementerenden.

- Een op de tien familieleden van verpleeghuisbewoners heeft zijn of haar naaste in de afgelopen vier weken niet gezien of gesproken.
- Voor de familie telt kwaliteit van leven zwaarder dan het besmettingsrisico bij het bezoeken van bewoners van verpleeghuizen. Voor de zorgmedewerkers is dit andersom. Ook worstelt een aanzienlijk deel van zowel familie als zorgmedewerkers hiermee en vindt het te lastig om hiertussen een keuze te maken.
- Ouderen, thuis en in het verpleeghuis zijn bang te sterven zonder afscheid te kunnen nemen van hun dierbaren.

Digitale zorg

- Hulpverleners, familieleden en een deel van de cliënten (met uitzondering van de GGZ cliënten), zijn blij met de mogelijkheden van (beeld)bellens, al vraagt dat extra inzet van professionals en meer educatie. Ze signaleren ook de grenzen ervan: Huisbezoek of face-to-face contact is nodig bij een tal van mensen (o.a. nieuwe cliënten, mensen die zorg mijden, mensen zonder computer, etc.).
- Sommige cliënten verdwijnen van de radar en zijn niet digitaal te traceren.
- Voor ouderen vallen mantelzorgtaken (op de kleinkinderen passen, vrijwilligerswerk) weg: via digitaal contact is het moeilijk om dingen te doen voor anderen. Hierdoor ervaren ze minder zingeving in hun leven.

Verbroken netwerken en defecte infrastructuren

- Omdat er op terreinen van hulpverlening en gerechtelijke macht het werk niet of maar gedeeltelijk kan worden uitgevoerd, loopt druk op bij de politie. Wijkagenten gaan vaak op dezelfde situatie af maar relevante ketenpartners kunnen het probleem niet oppakken. Hierdoor ontstaat onbegrip naar de politie omdat 'er maar niets gebeurt'.
- Gesprekken met kinderen die nog niet in de hulpverlening zitten maar waar vermoedens van seksueel misbruik bestaan lukken in de coronatijd vaak niet. Het inzetten van technologieën vergt uitleg en extra inzet wanneer mensen geen digitale vaardigheden en voorzieningen hebben; iets dat niet vanzelfsprekend is voor de kwetsbare groepen. Die vaardigheden zijn ook niet voor iedereen gemakkelijk te verwerven.

Welk beleid is er nodig om de problemen te verhelpen? Twee kernpunten als aanbeveling van de onderzoekers:

- Het doel van beleid verruimen: Naast voorkomen besmetting ook essentieel sociaal verkeer mogelijk maken. Dit is sociaal verkeer dat nodig is voor een minimale gezondheid en kwaliteit van leven. Het waarborgen van dit 'verkeer' is van urgent belang voor kwetsbare groepen. Door de lange duur van de crisis is dit noodzakelijk om ernstige gezondheidsschade te voorkomen en ten minste een minimale kwaliteit van leven te garanderen.
- Risico's wegen in context: lokale oplossingen binnen heldere nationale kaders. Omdat er verschillen zijn tussen o.a. regio's en sectoren en tussen cliënten en de ernst van hun problematieken, kan de afweging tussen besmettingsrisico en kwaliteit van leven het

beste lokaal worden gemaakt. Dit vraagt om heldere nationale kaders waarbij de overheid professionals, mantelzorgers en naasten het vertrouwen geeft dat zij verstandig met de regels omgaan.

5.25 Analyse van de gevolgen van de coronacrisis voor geestelijke gezondheidszorg. Wekelijkse rapportage: 19 mei 2020 (week 21)

Link	https://puc.overheid.nl/nza/doc/PUC_309251_22/1/
Financiering	Anders dan ZonMw, VWS
Onderzoeks-instituut	NZa en het Trimbosinstituut
Rapportage-periode	Verwijzingen 1 januari t/m 17 mei, wachttijden aanleveringen t/m 7 mei
Doelgroep	Mensen met psychische problemen
Onderzoeks-methode	Verwijsdata en wachttijdgegevens
Aantal respondenten	N.v.t.

Resultaten:

Overall aantal verwijzingen

- Sinds op 12 maart (week 11) de eerste COVID-19-maatregelen werden afgekondigd is de instroom van patiënten in de ggz sterk afgenomen. De meest recente verwijsdata duiden op een herstel. Dit is gebaseerd op gegevens over verwijzingen van huisarts naar ggz-aanbieders via ZorgDomein. Hierin ontbreekt informatie over verwijzingen naar vrijgevestigde praktijken en over verwijzingen waarbij huisartsen ZorgDomein overslaan en direct contact hebben om een juiste plaatsing van de patiënt te garanderen. De dekking van de verwijsdata bedroeg in de eerste 10 weken van 2020 rond de 59% van de geopende initiële dbc's.
- Het aantal verwijzingen vanuit de huisarts is met ongeveer de helft gedaald van ruim 8000 verwijzingen per week in de weken voor week 12 tot 4800 in week 12, 3800 in week 13 en 3900 in week 14.
- Met ingang van week 17 neemt het aantal verwijzingen weer toe, met een stagnatie in week 18, waarschijnlijk door de meivakantie. In week 20, 11 tot en met 17 mei, hebben 6700 verwijzingen plaatsgevonden. Daarmee is het aantal verwijzingen echter nog niet op het niveau van voor de COVID-19 maatregelen.
- In totaal hebben door de uitbraak van COVID-19 sinds half maart ongeveer 49.000 minder verwijzingen van de huisarts naar ggz-aanbieders plaatsgevonden. Hierbij is rekening gehouden met de dekkingsgraad van 59%, dat wil zeggen dat de cijfers zijn opgehoogd.

Meer in detail (soort ggz, leeftijd, diagnosegroep, provincie, type verwijzing)

- De afname van de verwijzingen is gelijkmatig verdeeld over de basis-ggz en specialistische ggz.
- De afname is vergelijkbaar voor kinderen / jeugd (jonger dan 18 jaar), volwassenen (18-65 jaar) en ouderen (ouder dan 65 jaar).

- De afname is vergelijkbaar voor diagnosegroepen, maar verwijzingen in verband met psychose en spoedverwijzingen lijken wel minder af te nemen dan andere diagnosegroepen of verwijztypes (zoals reguliere verwijzingen en verwijzingen met verkorte toegangstijd waarbij patiënten niet met spoed maar wel snel door een ggz-behandelaar gezien moeten worden).
- Het herstel van het aantal verwijzingen lijkt niet voor elke diagnose even snel te verlopen. Zo lijken verwijzingen ivm persoonlijkheidsproblematiek sneller toe te nemen richting het niveau van voor de corona-maatregelen dan bijvoorbeeld ADHD.
- De afname is vergelijkbaar tussen provincies, maar het herstel van het aantal verwijzingen verloopt niet overal even snel (nog weinig verwijzingen in Gelderland).

Wachttijden

- De wachttijden zijn in de periode januari tot en met maart 2020 toegenomen en lijken in april licht te dalen. Dit is gebaseerd op wachttijdgegevens die ggz-aanbieders maandelijks bij Vektis aanleveren.
- Over de impact van COVID-19 op de lengte van de wachttijden is op dit moment echter nog geen betrouwbare uitspraak te doen. Dit heeft ermee te maken dat deze wachttijden deels retrospectief worden geschat. Dat betekent dat de wachttijd die in april wordt opgegeven gold voor patiënten die zich in februari en maart bij de zorgaanbieders meldden. Het volgende peilmoment zal daarom meer duidelijkheid geven over de impact van de COVID-19 maatregelen op de wachttijden.
- Op basis van de verwijsdata over week 12 t/m 20 verwachten de onderzoekers dat in ieder geval een deel van de weggevallen zorgvraag zal moeten worden ingehaald. Hierbij houden de onderzoekers er ook rekening mee dat de wachttijden in de ggz de komende maanden oplopen.

5.26 Eerste doordenking maatschappelijke gevolgen coronamaatregelen, beleidssignalement

Link	https://www.scp.nl/publicaties/publicaties/2020/05/07/maatschappelijke-gevolgen-coronamaatregelen
Financiering	Anders dan ZonMw, VWS
Onderzoeks-instituut	Sociaal Cultureel Planbureau (SCP)
Rapportage-periode	
Doelgroep	GGZ, verpleeghuizen, asielketen
Onderzoeks-methode	Verkenning o.b.v. literatuuronderzoek
Aantal respondenten	N.v.t.
Resultaten:	
	• GGZ: De huidige cliënten van de GGZ kunnen heel verschillend reageren op de crisis en de genomen maatregelen. Bij een deel zal de crisis klachten verergeren, zeker naarmate de maatregelen

langer duren. Wellicht hebben zij straks extra intensieve of langer durende zorg nodig om weer op het niveau van voor de coronacrisis te komen. Hoe langer de maatregelen gaan duren, hoe zwaarder ook de mantelzorgers van mensen met psychische problemen zullen worden belast – een groep die het ook in normale omstandigheden al zwaar heeft.

- Verpleeghuizen: Het verbod op het brengen van een bezoek aan bewoners van verpleeghuizen heeft waarschijnlijk (grote) negatieve gevolgen voor hun kwaliteit van leven (o.a. door afnemend contact met anderen en toename van eenzaamheid). Er ontstaat mogelijk een on vervulde zorgbehoefte omdat de ondersteuning door het netwerk en van vrijwilligers deels wegvalt en de dagelijkse routine wordt doorbroken (wat voor deze groep negatieve gevolgen voor het welzijn kan hebben).
- Asielketen: De inperkingen door de coronamaatregelen kunnen gevolgen hebben voor het welbevinden van bewoners van asielzoekerscentra. Het wegvallen van een zinvolle dagbesteding kan ervoor zorgen dat asielzoekers na een lang verblijf in de opvang, steeds meer de regie over hun eigen leven verliezen, wat bij vergunningverlening hun verdere participatie in de Nederlandse samenleving belemmert.

5.27 Corona monitor dak- en thuislozen. Ontwikkelingen en gevolgen met corona besmette daklozen in Nederland.

Link	https://www.straatsdokter.nl/?page_id=1049
Financiering	Ministerie van VWS
Onderzoeks-instituut	Nederlandse Straatdokers Groep
Rapportage-periode	Looptijd onderzoek: van april tot en met december 2020
Doelgroep	Dak- en thuislozen
Onderzoeks-methode	Online vragenlijst en telefonische interviews
Aantal respondenten	Nog niet bekend

Resultaten:

- Nog geen resultaten

5.28 Factsheet panel Psychisch Gezien. Eerste bevindingen van het vragenlijstonderzoek bij het panel Psychisch Gezien

Link	https://www.trimbos.nl/aanbod/webwinkel/product/af1772-hoe-gaat-het-met-mensen-met-ernstige-psychische-aandoeningen-tijdens-de-coronacrisis
Financiering	Ministerie van VWS
Onderzoeks-instituut	Trimbos-instituut
Rapportage-periode	Eerste ronde tweede helft april
Doelgroep	Mensen vanaf 18 jaar en ouder die langere tijd last hebben van psychische klachten

**Onderzoeks-
methode**

Vragenlijst via panel

Aantal

respondenten

634

Resultaten:

- 40% van de volwassenen die langere tijd last hebben van psychische klachten ervaart meer psychische klachten dan voor de coronacrisis en 11% heeft sinds de coronacrisis een psychische crisis doorgemaakt.
- De ervaren kwaliteit van leven is verder gedaald van een 6+ naar een 6-. Uitzondering: mensen met psychose. Dit heeft te maken met minder prikkels/drukke door de coronacrisis.
- De mate van eenzaamheid is niet veranderd. 82% voelt zich matig tot heel erg eenzaam. De manier waarop eenzaamheid wordt beleefd is wel veranderd, er is meer emotionele eenzaamheid en minder sociale eenzaamheid.
- Vóór de coronacrisis ervoer 74% voldoende structuur in de dag, nu geldt dat nog maar voor 44%.
- Afname in face-to-face hulpverlening voor volwassenen die langere tijd last hebben van psychische klachten (26%, voorheen 83%).
- Het percentage mensen dat thuis wordt bezocht door een hulpverlener is gedaald van 38% naar 9%.
- 55% is tevreden over de huidige vorm van contact. Wat in de waardering veel uitmaakt is of huisbezoek en face-to-face contact zijn gehandhaafd en of er is overlegd over de manier waarop het contact in de coronatijd het beste kan plaatsvinden. Met de helft van de panelleden (52%) is daarover niet overlegd.
- Niet alleen de vorm van de contacten is veranderd, men krijgt gemiddeld ook minder hulp van hulpverleners dan voorheen en de contacten duren gemiddeld korter. Het is belangrijk dat de hulpverleners geen standaardoplossingen toepassen, maar – conform de ggz-coronarichtlijn – in overleg met cliënten de best passende contactvorm bepalen.
- *Juist degenen die zich vorig jaar al minder goed voelden, gaan sinds de coronacrisis achteruit.
- *In de - tijdens de peiling - zwaarst getroffen provincies (Noord-Brabant en Limburg) daalde de ervaren kwaliteit van leven het sterkst.

**Deze tekst is aanvullend op de eerder gepresenteerde informatie. Het betreft informatie op basis van dezelfde peiling, maar deze informatie hadden wij op het moment van eerdere rapportage nog niet tot onze beschikking.*

5.29

Casusregister Psychiatrie voor COVID-19

Link

<https://www.nvvp.net/website/nieuws/2020/casusregister-voor-covid-19-doet-u-ook-mee>

Financiering

ZonMw, in opdracht

**Onderzoeks-
instituut**

NVvP i.s.m. UMC Utrecht en Radboud UMC

**Rapportage-
periode**

Nog niet bekend

Doelgroep

Mensen met een psychiatrische ziekte

Onderzoeks-

methode	Opzetten database. Per zorgorganisatie of zorglocatie wordt iemand gezocht (psychiater, onderzoekscoördinator) om namens deze locatie verdenkingen en bevestigde gevallen van het Coronavirus te registreren in deze database.
Aantal respondenten	Nog niet bekend
Resultaten:	• Resultaten volgen.

6 Bijlage 4: Toelichting RIVM onderzoeken

RIVM: Gedragswetenschappelijk onderzoek COVID-19

Het onderzoek richt zich op de impact van communicatie en beleid tijdens de pandemie op kennis, houding, gedrag en kijkt daarbij tevens naar de omgeving waarin preventief gedrag verwacht wordt. Tevens wordt onderzocht hoe de bevolking ervoor staat (fysiek, psychisch en sociaal) en hoe dat zich ontwikkelt door de tijd onder invloed van corona en COVID-19. Hierbij verkent het RIVM ook de effecten van beleidsmaatregelen op psychologie, gedrag en maatschappij op langere termijn. Denk aan eenzaamheid, leefstijl, maar ook mentale gezondheid en drugs- en alcoholgebruik.

Er zijn diverse lijnen van onderzoek

- Literatuuronderzoek
Wat is de laatste stand van de wetenschap in binnen- en buitenland? Actuele [gedragswetenschappelijke literatuur](#) wordt gescand om nieuwe inzichten snel toe te kunnen passen.
- Vragenlijstonderzoek
 - **RIVM en GGD Gemeentelijke Gezondheidsdienst GHOR Geneeskundige Hulpverleningsorganisatie in de Regio Nederland** voeren **samen met GGD'en** een groot [vragenlijstonderzoek](#) uit onder de algemene bevolking. In dit onderzoek worden vragen gesteld over onder andere preventieve gedragsmaatregelen, fysiek, sociaal en mentaal welbevinden en informatiekkanalen. Dit onderzoek wordt gedurende de pandemie met een interval van een beperkt aantal weken herhaald.
 - **RIVM en Nivel Nederlands instituut voor onderzoek van de gezondheidszorg** doen samen [onderzoek](#) naar hoe mensen in Nederland de coronacrisis beleven en hoe zij hierop reageren.
- [Interviews](#)
Interviews worden gehouden om resultaten van de vragenlijst beter te kunnen begrijpen en ook om inzichten op te halen bij groepen die met de vragenlijst niet goed worden bereikt
- Monitoring sociale media
Welke sentimenten en meningen over gedragsmaatregelen spelen de boventoon op sociale media? En wat kunnen we hiervan leren met oog op verbetering van beleid en communicatie?
- Snel verdiepend onderzoek
Op een specifiek onderdeel kan ook gericht snel onderzoek worden uitgevoerd, waarbij de onderzoeksmethoden worden gekozen passend bij de vraag en mogelijkheden.
- Kennisintegratie
Inzichten uit de literatuur, uit nieuw onderzoek en expertise van partnerorganisaties wordt samengebracht om te komen tot waardevolle kennis voor preventief gedrag en gezondheid. [Leefstijladvies voor thuis](#) is een van de producten die via kennisintegratie tot stand is gekomen.

Periodiek worden de resultaten gepubliceerd.

Bron: <https://www.rivm.nl/gedragsonderzoek>

RIVM: Onderzoek Indirecte effecten COVID-19 op zorg en gezondheid

Het RIVM brengt in kaart de indirecte effecten van de COVID-19 epidemie op zorg en gezondheid. Het gaat hierbij om het inventariseren van de omvang van uitgestelde, afgeschaalde, vermeden of niet gegeven zorg en het maken van een inschatting van de gezondheidseffecten hiervan.

Parallel aan het verzamelen van data wordt gewerkt aan het ontwikkelen van een rekenmodel om deze gezondheidseffecten te schatten.

Periodiek worden kort cyclische rapportages gepubliceerd.

Verwijzing: <https://www.rivm.nl/coronavirus-covid-19/onderzoek/indirecte-effecten-zorg-gezondheid>